

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ DOKTORANTURA VƏ MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Mustafazadə Mustafa Mehman oğlu

(MAGİSTRANTIN A.S.A)

**“İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi
problemləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 010000

“İqtisadiyyat”

İxtisasın şifri və adı: İİM 01010007

“İqtisadiyyatın tənzimlənməsi”

Elmi rəhbər:

dos.,i.e.n.A.M.Hüseynov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.,dos.İ.M.Mahmudova

Kafedra müdiri:

i.e.d.,prof.M.A.Əhmədov

BAKI-2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. İntellektual mülkiyyət bazarı və onun tənzimlənməsi: nəzəri aspektlər.	
1.1. İntellektual mülkiyyət anlayışı və intellektual mülkiyyət bazarı.....	7
1.2. İntellektual mülkiyyətin təsnifatı.....	19
1.3. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi: xarici təcrübə.....	32
II FƏSİL. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti.	
2.1. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarı: formalaşması və inkişafı.....	39
2.2. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti.....	45
2.3. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının təhlili.....	55
III FƏSİL. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.	
3.1. Qlobal intellektual mülkiyyət bazarında tənzimlənmənin perspektiv istiqamətləri.....	64
3.2. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas vektorları.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	81
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	83
PEZİOME.....	87
SUMMARY.....	89

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir şəraitdə qloballaşma tendensiyaları iqtisadiyyatda rəqabətə dözümlü məhsullar istehsal etmək üçün ETT-nin ən son texnologiyalarını müxtəlif sahələrə tətbiq etməyi zəruri edir. Bu anlamda intellektual mülkiyyət bazarının hazırkı tərəqqi səviyyəsi, “İnsan kapitalı”ndan və əhalinin intellektual potensialından səmərəli istifadə edilməsi mövzunun aktuallığını özündə əks etdirir. Post-neft dövründə Azərbaycanda innovasiya və ixrac yönümlü milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması, iqtisadiyyatın neftdən asılılığının minimuma endirilməsi üçün məhz tükənməyən resurs, yəni “İnsan kapitalı”na dövlət qayğısının artması, eləcə də intellektual mülkiyyət bazarındaki proseslərin tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilərək müasir tələblərə uyğunlaşdırılması olduqca vacib faktorlardandır.

Problemin öyənilmə səviyyəsi. ÜƏMT-nin İsveçrədə olan qərargahının üzərində Doktor Arpad Boqşa aid bu dəyərli sözlər qeyd olunmuşdur: “Bütün kəşflər və bədii əsərlər insan zəkəsindən formalaşır. Onlar insanın keyfiyyətli həyatını təmin edir və onların istənilən növünün hüquqi müdafiəsi dövlətin vacib borclarından biridir”. Bu yazının fəlsəfi mahiyyəti və anlamı açıq şəkildə modern dünyada intellektual mülkiyyətin vacibliyini izah edir. Dünya iqtisadiyyatında intellektual mülkiyyətin rolunun çoxalması və bununla yüksək iqtisadi inkişaf səviyyəsinə çatmış dövlətlər, həmçinin intellektual mülkiyyətin inkişafına naminə yatırılan eyni miqdarda sərmayənin bir o qədər də iqtisadiyyat sahələrinə yatırılan zaman verdiyi səmərəlilik dərəcəsinin çoxluğu barədə C.Helbreyt öz elmi yazılarında məlumat vermişdir. Mark Lemley, Bred Şerman intellektual mülkiyyətin mahiyyəti, Adam Moore intellektual mülkiyyət hüququ, Con Simmons və Adam Smith intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi haqqında tədqiqat aparmışlar. Yerli alimlərdən isə intellektual mülkiyyət bazarına yaxın olan innovasiyalar haqqında Ə.Muradov və M.Əhmədov, intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi haqqında A.Hüseynov, intellektual mülkiyyət hüquqları haqqında K.İmanov və N.İsayev intellektual müxtəlif araşdırmalar aparmaqla yanaşı bir sıra məqalə və elmi əsərlər yazmışlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi kompleks təhlil nəticəsində intellektual mülkiyyət bazarının dünya dövlətlərindəki tənzimləmə sisteminin araşdırılması, Azərbaycanda bu bazarın zəif cəhətlərinin müəyyən edilərək tənzimləmə prosesinin təkmilləşdirilməsinə bəzi tövsiyələrin verilməsi məsələsidir. İntellektual mülkiyyət bazarındakı proseslərin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar vacib məqsədlər bunlarla şərtlənir:

- İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsi amilləri sırasında intellektual mülkiyyətin yerinin və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi;
- Azərbaycanda olan və qlobal intellektual mülkiyyət bazarının hazırkı tərəqqi durumunun araşdırılması və istifadə edilən qanunverici sənədlərin ümumi təhlili;
- Post-neft dövründə və İnformasiya Cəmiyyətində “İnsan kapitalı”nın nə dərəcədə önəmli olduğunun müəyyənəşdirilməsi;
- Azərbaycanda intellektual mülkiyyət sahəsində olan bazarın tənzimləmə mexanizmindəki problemlərin aşkara çıxarılması və təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin verilməsi.

Dissertasiyanın məqsədlərinə müvafiq şəkildə bəzi qarşıya araşdırma aparmaq üçün bəzi **vəzifələr** qoyulmuşdur:

- İntellektual mülkiyyəti “Tükənməyən resurs” olaraq tədqiq etmək;
- İntellektual mülkiyyət anlayışını izah etməyə çalışmaq və onun əhəmiyyətini açıqlamaq;
- Beynəlxalq qiymətləndirmə metodları haqqında məlumat vermək;
- İntellektual məhsul sahiblərinə məxsus olan müstəsna hüquqların vacibliyini qabartmaq;
- Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə bazarın zəif cəhətlərini müəyyən edərək lazımi tədbirlərin görülməsinin vacibliyini nəzərə çatdırmaq.

Tədqiqatın obyekti intellektual mülkiyyətin mahiyyəti, onun hüquqi məzmunu və intellektual mülkiyyət bazarını özündə ehtiva edir.

Tədqiqatın predmetinə Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi problemləri və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri daxildir.

Tədqiqatın nəzəri əsasını ARMHA-nın nəşrləri, elmi məqalələr, xarici ölkə alimlərinin və bir neçə yerli alimin intellektual mülkiyyət haqqında monoqrafiyaları, dissertasiya mövzusu ətrafında olan avtoreferatlar, Azərbaycanın intellektual mülkiyyət sahəsində olan qanunvericilik bazası, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bəzi Beynəlxalq Müqavilələr və Konvensiyalar, habelə magistrantın əldə etdiyi başqa məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın metodoloji əsasına analiz, iqtisadi təhlil, statistik, riyazi, qrafik, sintez, induksiya və müqayisəli təhlil metodları aiddir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Müəlliflik Hüquqları Agentliyinin statistik məlumatları və internet saytlarından əldə olunan məlumatlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyinə aşağıdakılardır:

- İntellektual mülkiyyət anlayışı barədə ayrı-ayrı fikirlərin kompleks şəkildə təhlil edilərək ümumi nəticə hasil edilmişdir;
- İntellektual mülkiyyət bazarındakı məhsulların qiymətləndirilməsi metodlarının əsas göstəriciləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Təhlillər və araşdırmalar nəticəsində intellektual mülkiyyət bazarının tərəqqi səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün lazımi istiqamətlər verilmişdir;
- İntellektual mülkiyyət bazarında məhkəmələrin fəaliyyətinin qeyri-təkmil olması və təkmilləşdirmədə xarici təcrübədən istifadənin zəruriliyi qeyd edilmişdir;
- İntellektual mülkiyyət sahəsi üzrə olan qanunların boşluğu qeyd edilmiş və Beynəlxalq Müqavilələrin bəzi bəndlərinin onlara əlavə olunmasının vacibliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işi praktiki şəkildə Azərbaycanda intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində və qanunvericiliyə bəzi düzəliş və əlavələrin edilməsində istifadə oluna bilər. Nəzəriyyə kimi isə dissertasiya bəzi elmi-tədris müəssisələrində mühazirə mətnləri, intellektual mülkiyyət bazarı üzrə tədqiqat və araşdırma apararı digər magistrılar üçün məlumat bazası kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Magistr dissertasiyası kafedranın bəzi əməkdaşları və bir sıra müəllimləri tərəfindən kompleks şəkildə müzakirə edilib və müdafiə üçün yetərli bir tədqiqat işi olaraq qiymətləndirilib. Tədqiqat işinin mövzusuna uyğun olaraq iki məqalə və iki tezis hazırlanıb. Məqalələrdən biri Gəncə Dövlət Universitetinin “Elmi xəbərlər” jurnalında qəbul olunub və çapa verilməsi planlaşdırılır. Digər məqalə və 2 tezis isə elmi rəhbər tərəfindən qiymətləndirilərək çapa verilməsi məqsədəuyğun bilinib.

Tədqiqat işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 8 paragraf, 5 cədvəl, 5 şəkil, nəticə və təkliflər, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, habelə rus və ingilis dillərində xülasə daxil olmaqla 90 səhifədən ibarətdir.

I FƏSİL.İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT BAZARI VƏ ONUN TƏNZİMLƏNMƏSİ: NƏZƏRİ ASPEKTLƏR.

1.1. İntellektual mülkiyyət anlayışı və intellektual mülkiyyət bazarı.

İnformasiya cəmiyyətinin inkişaf etdiyi şəraitdə sivil ölkələrin spesifik xüsusiyyətlərindən biri də həmin ölkələrdə keçmişdən indiyədək elmə, təhsilə, mədəniyyətə, texniki inkişafa göstərilən qayğının hansı səviyyədə olması məsələsidir. İstənilən dövlətdə intellektual potensialdan istifadənin səmərəlilik dərəcəsi, eləcə də texnoloji və mədəni inkişaf həmin dövlətin qarşıya qoyduğu iqtisadi problemləri həll etməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən əsas faktorlardan hesab edilir. Eyni zamanda ETT, mədəniyyət, təhsil və elm hazırkı şəraitdə yalnız intellektual mülkiyyətin səmərəli hüquqi mühafizəsi və düzgün qiymətləndirilməsi zamanı inkişaf etmək iqtidarında ola bilər.

Mülkiyyət-cəmiyyətdə formalaşan sosial-iqtisadi münasibət kimi xarakterizə olunur. Başqa insanlar hər hansı bir şəxsin əşyasına “özgəninki”, mülkiyyət sahibi isə özünə məxsus olan həmin əşyaya “özününkü” kimi yanaşmasa, onda mülkiyyət münasibətləri mövcud olmaz. Mülkiyyət əmlak proseslərində vacib funksiya yerinə yetirir və o, iradəvi, eyni zamanda maddi mahiyyətə malikdir. İqtisadi anlamda mülkiyyət istehsal vasitələrinin və maddi nemətlərin insanlar tərəfindən mənimsənilmənilərək onlara sahib etmək, eləcə də həmin mülkiyyətdən istifadə və sərəncam barədə cəmiyyət üzvləri arasında iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Adlarını çəkdiyimiz münasibətlər kompleks şəkildə hüquqi cəhətdən müdafiə olunduqda mülkiyyət hüququ formalaşır. Mülkiyyət hüququ spesifik qaydaları ilə mülkiyyəti, daha doğrusu insanlar arasında olan iqtisadi münasibətləri qoruyur.

Mülkiyyətin məzmunu ayrı-ayrı iqtisadi məktəblərdə müxtəlif formada izah olunmuşdur. Klassiklərin(D.Rikardo və A.Smit) fikrinə görə mülkiyyət istehsal vasitələri və ayrı-ayrı insanların arasında olan münasibətlərin məcmusudur. Alman alim Hegelin qənaətinə görə mülkiyyətə sosial münasibətlərin məcmusu olaraq yanaşılmalıdır. Marksizm tərəfdarlarının fikrinə əsasən istehsal vasitələrinə

yyələnmək istiqamətində insanlar arasındakı münasibətlər mülkiyyətin məzmununu əks etdirir. R.Makkoniel və L.Bruyunun mülahizələrinə əsasən mülkiyyət firmaların və hüquqi şəxslərin işçi qüvvəsi, kapital və torpağa sahib olması, istifadəsi və bağışlaması ilə əlaqədar olan hüquqlarıdır[22 səh 72].

Mülkiyyət olduqca zəngin sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi mahiyyətə sahibdir və o fərdin, cəmiyyətin, dövlətin və ayrı-ayrı qrupların həyat məsələsi hesab olunur. İqtisadi məzmununa əsasən mülkiyyətin 3 aspektinə fikir vermək lazımdır. Əvvəla, mülkiyyət hər zaman müəyyən məzmunu özündə əks etdirir, ikincisi, cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvləri arasında ictimai münasibət formalaşdırır, üçüncüsü isə həmin münasibətlərin mahiyyəti ayrı-ayrı şəxslərin təbiət predmetidir. Mülkiyyətin obyektlərinə pul, zavod, işçi qüvvəsi, torpaq və s., subyektlərinə isə ayrı-ayrı qruplar, icmalar, dövlət, fərdi şəxslər və s. daxildir.

Hüquqi cəhətdən mülkiyyət hər hansı predmetin və ya əşyanın, habelə qeyri-maddi aktivlərin kiməsə aid olmasıdır ki, bu zaman həmin məxsusluq qanuni cəhətdən sənədləşdirilməlidir. Mülkiyyət hüququna əsasən, sahiblik mülkiyyətin məxsus olduğu şəxsin əşya üzərində olan faktiki hakimiyyəti, istifadə həmin əşyadan faydalanaraq ondan səmərəli şəkildə yararlanmasını, sərəncam vermək isə sahibinin özünə məxsus olan mülkiyyəti cəmiyyətin prinsiplərinə zidd olmayaraq hansı formada istifadə etməsinə dair qərar verməsini xarakterizə edir. Mülkiyyət hüququnu 2 məzmununda başa düşmək olar:

- 1) Obyektiv anlamda mülkiyyət hüququ özündə mülkiyyət proseslərini əks etdirən qanunverici normaların toplusunu ehtiva edir.
- 2) Subyektiv anlamda isə mülkiyyət hüququ bu mülkiyyət sahibinin özünə məxsus olduğu əşyaya sahibliyinin, ondan istifadə və onun üzərində sərəncam verməsi istiqamətində hökumətin tanıdığı və mühafizə etdiyi hüquqların məcmusu başa düşülür.

Həm hüquq, həm də ki iqtisad elmində mülkiyyət haqqında müxtəlif fikirlərin olmasına rəğmən konkret şəkildə deyə bilərək ki, mülkiyyət dəyişkən və spesifik

xüsusiyyətlərə malik iqtisadi kateqoriyadır. Mülkiyyətin 10-a qədər növü olmasına baxmayaraq, bizim tədqiqatımız intellektual mülkiyyət barədə olacaqdır.

Əvvəllər ən əsas iqtisadi resurs torpaq hesab edilməsinə baxmayaraq 20-ci əsrin ortalarından etibarən onu intellektual mülkiyyət əvəz etməyə başladı və xüsusilə qloballaşma şəraitində, habelə informasiya cəmiyyətinin inkişafı dövründə onun əhəmiyyəti xeyli dərəcədə artdı. Bəs intellektual mülkiyyət nədir?, bu termin elmi ədəbiyyata nə vaxt və hansı formada daxil olmuşdur.

A.Moore, Lanham kimi mütəfəkkirlərin düşüncələrinə görə intellektual mülkiyyət özünəməxsus zəkanın nəticəsi olan qeyri-fiziki xarakterə malik mücərrəd anlayışdır.

Mark Lemleyin fikrinə əsasən intellektual mülkiyyət patentlər və ticarət markaları, habelə müəllif hüquqlarının mənafelərini özündə birləşdirən termindir.

Bred Şerman isə bu anlayışı və ya termini hər hansı şəxsin və ya müəssisənin onu konkret olaraq öz mülkiyyəti bilməsi və qanunla qorunmasının vacibliyini düşünməsi məsələsini özündə əks etdirir.

ÜƏMT-nin İsveçrədə olan qərargahının üzərində Doktor Arpad Boqşa aid bu dəyərli sözlər qeyd olunmuşdur: “Bütün kəşflər və bədii əsərlər insan zəkasından formalaşır. Onlar insanın keyfiyyətli həyatını təmin edir və onların istənilən növünün hüquqi müdafiəsi dövlətin vacib borclarından biridir”. Bu yazının fəlsəfi mahiyyəti və anlamı açıq şəkildə modern dünyada intellektual mülkiyyətin vacibliyini izah edir. Bəs intellektual mülkiyyətin tərkib hissələri olan bədii və elmi əsərlər, kəşflər, eləcə də insan beyninin məhsulu olan digər yaradıcılıq işləri hansı formada təsvir edilməlidir?. Əlbəttə, bizi əhatə edən hər bir predmet, kitab, komputer, saat və s. onların yaradıcılarının zəka, beyin, düşüncə, bir sözlə intellektual(əqli) əməyinin nəticələri olmaqla yanaşı yaradıcıların müxtəlif intellektual əməyinin birləşməsi, sintezinin məhsuludur. Məsələn, belə bir nümunə göstərərək axtardığımız suala cavab tapmağa çalışaq. Hər hansı bir şəxs müəyyən müddət əvvəl saatların ümumi işləmə mexanizmini yaradıb, başqa biri onun bir çox funksional xüsusiyyətlərini inkişaf etdirib, üçüncü yaradıcı saata modern forma və quruluş verib, nəhayət, informasiya cəmiyyətində

başqa biri saata kəmiyyəti ölçmək üçün üzərində rəqəm olan bir lövhəcik əlavə edib. Qeyd edilən müştərək əziyyətlər əməyin xeyli miqdarda intellektual xərclərini(məsərəflərini) tələb etməklə ideya ixtiraya, yaxud kəşfə çevrilib və nəticədə əsər və ya intellektual məhsul yaradılıb. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, yaradılan predmetə, əşyaya hal-hazırkı dövrdə hər kəs yanaşa bilirsə, onlar cəmiyyət üçün yararlı olmaqla bərabər adi bir əşya kimi istifadə edilirsə, deməli, nə vaxtsa həmin əşya və predmetlər sadəcə olaraq öz yaradıcılarına adi idi, həmin ixtiraçıların beyninin məhsulu idi və ən nəhayət onların mülkiyyəti idi. Öz zəhməti vasitəsilə maddi əşyanı formalaşdıran şəxsin bu yaradıcılıq məhsuluna mülkiyyət hüququnun yarandığı formada və qaydada intellektual fəaliyyət nəticəsində, əqli(intellektual) zəhmətin nəticəsinə, eləcə də ərsəyə gətirilmiş informasiyaya mülkiyyət hüququ formalaşır. Nəticədə, təbiətin ixtiraçıya bəxş etdiyi, öz zəhmətinin bəhrəsindən istədiyi formada istifadə etməsi kimi müstəsna hüququ “İntellektual mülkiyyət” anlayışını formalaşdırır. Ümumiyyətlə, “İntellektual mülkiyyət” anlayışını istifadə edərkən onu bilməliyik ki, söhbət müdafiə olunan intellektual fəaliyyətin nəticəsi olan məhsuldan, daha doğrusu öz müəlliflərinə aid olan və sadəcə olaraq onların razılığı nəticəsində istifadə edilməsi mümkün olan mülkiyyətdən gedir.

Lakin, intellektual mülkiyyət onun tərkibinə məxsus olan yaradıcı fikirlər nöqtəyindən nəzərdən dəyəərə malik olan informasiyanı özündə ehtiva edir və həmin informasiya bir növ kommersiya dəyərinə sahib olur. “İntellektual mülkiyyət” termininə aid olan hər bir obyektin(ixtira, bədii əsər, kəşf və s.) müəllifi vardır və intellektual mülkiyyət hüquqları məhz həmin yaradıcı şəxslərə aiddir. Söylədiklərimizdən intellektual mülkiyyətin özü-özlüyündə ikili xarakterə sahib olduğu ortaya çıxır. Belə ki, bir tərəfdən intellektual fəaliyyətin nəticəsi olan məhsulun müəllifinin bu məhsula məxsusi mülkiyyət hüququ, yəni ki ondan istifadə hüququ vardır, başqa tərəfdən, dolayısıyla müəlliflik və digər əlaqəli hüquqlar. Onu da qeyd edək ki, istifadə hüquqları bölməsi ilə mülkiyyət hüquqları arasında müəyyən bir oxşarlıq varsa, yəni, müəllif azad şəkildə sadəcə olaraq əmlak hüquqlarını istifadə edirsə, deməli, müəllifliklə əlaqədar hüquqlar bölməsi özünəməxsus formada ayrılmaz hesab edilən şəxsi qeyri-

əmlak hüquqlarıdır. Əmlak hüquqlarının spesifik xüsusiyyəti və yaradıcı şəxsin ayrılmaz hesab edilən şəxsi(qeyri-əmlak) hüquqlarından fərqli cəhəti yalnız intellektual mülkiyyət sahibinin icazəsi nəticəsində başqa bir şəxsə ötürülə bilməsidir və bunun nəticəsində başqa tərəfin həmin intellektual məhsul üzərində törəmə sahiblik hüququ formalaşır. İntellektual mülkiyyətin şəxsi və maddi əmlaka aid olan bir sıra xarakterik xüsusiyyətləri mövcuddur. İntellektual mülkiyyət bir mülkiyyət növü olaraq icarəyə verilmək, alqı-satqı, əvəzsiz vermək və ya dəyişmək vasitəsi kimi istifadə edilə bilər və həmin intellektual mülkiyyətin istənilən istifadə növü onun müəllifi vasitəsilə təsdiq olunmalıdır. Lakin, intellektual mülkiyyətin əsas xüsusiyyəti o hesab edilir ki, həmin mülkiyyət toxunmaqla hiss edilən formada, yəni maddiləşmiş şəkildə deyil.

Mülki hüququn növləri içərisində intellektual məhsullardan istifadə ilə əlaqədar olaraq istənilən hüquqi proseslərin formalaşdırılmasında başqa hüquqlarla bərabər, intellektual fəaliyyətin nəticələrinə xas olan məxsusi hüquqların xüsusi yeri mövcuddur. Bir sıra dövlətlərin qanunvericilik aktlarında həmin hüquqlara izah vermək üçün əksərən ümumiləşdirilmiş şəkildə “İntellektual mülkiyyət” terminindən istifadə edilir. İntellektual mülkiyyət qanunverici aktlar vasitəsilə müəyyənləşdirilmiş qaydada və formada hüquqi şəxsin və yaxud vətəndaşın intellektual fəaliyyətin nəticələrinə və ya onunla bir tutulan xidmət və məhsullara, reallaşdırılan iş növlərinə məxsusi hüquqları olaraq tanınır. Ancaq intellektual mülkiyyət anlayışının hansı şəkildə izah edilməsindən asılı olmayaraq, hüquqi ədəbiyyatlarda bu terminə munasibətdə əsasən iki fərqli yanaşma üsulu daha çox yayılmışdır. Bir qrup alimlərin bu terminin qanunverici sənədlərdə və aktlarda geniş yer almasını normal şəkildə qəbul etməsinə baxmayaraq, digər qrup alimlər bu anlayışdan yalnız siyasi aktlarda və sənədlərdə istifadə olunmasını doğru hesab edirlər və onlara görə bu terminin praktiki şəkildə istifadə edilən hüquqi qaydalara aid edilməsi məqsədemüvafiq deyil. Qeyd edək ki, belə yanaşma formalarının yaranması tarixi 19-cu əsrin sonlarına təsadüf edir. Həmin ərəfələrdə “İntellektual mülkiyyət” termininin və onun tərkibinə aid olan sənaye və bədii(ədəbi) mülkiyyətlərin daha bir çox dövlətlərin qanunvericiliklərində, eləcə də mühüm beynəlxalq konvensiya sənədlərində geniş formada istifadə

edilməsinə baxmayaraq, bu hal bəzi alimlər tərəfindən sərt şəkildə tənqid edilirdi, eyni zamanda bu terminin tərəfdarları da artmaqda idi.

Elmi ədəbiyyatlarda “İntellektual mülkiyyət” termininin yaranmasını, əsasən, 18-ci əsrin sonlarına aid olan fransız qanunvericiliyi ilə əlaqələndirirlər. Doğrudan da həmin vaxtda Fransada ölkə qanunvericiliyində patent hüququ və müəlliflik hüququ bir növ təbii hüquqlar olaraq qəbul olunur və istənilən intellektual fəaliyyətin nəticəsinə aid olan hüquqlara müəllifin ayrılmaz, daha doğrusu təbiətin bəxş etdiyi hüquqlar kimi münasibət göstərilirdi və ölkə hakimiyyətinin həmin hüquqları tanıyıb-tanınamamasından qeyri-asılı olaraq, həmin hüquqların varlığı qəbul olunurdu. Maraqlı hal ondan ibarətdir ki, müəllifin intellektual fəaliyyətinin nəticəsinə aid olan hüquqları və sahibkarın istehsal etdiyi məhsullar üzərində olan hüquqlarına bərabər şəkildə baxılırdı. İntellektual məhsul üzərindəki hüquq mülkiyyət hüququ kimi sahibinə həmin məhsuldan istədiyi şəkildə istifadə etməsi üçün məxsusi imkanlar formalaşdırmalı, başqa bir şəxsin bu hüquq sahibinin məxsusi hüquqlarından istifadə etməsinə qarışmasına mane olmalıdır. 1791-ci ildə Fransada qəbul edilən patent qanununa əsasən cəmiyyətə fayda verə bilən hər hansı bir fikrin onu formalaşdırana aid olması, təzə sənaye kəşfinə onun sahibinin mülkiyyəti olaraq baxılması adi bir norma hesab edilir, bu qaydanın pozulması insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması kimi qiymətləndirilirdi. Belə yanaşma formalarının qanunvericilikdə yer alması “İntellektual mülkiyyət” termininin, eləcə də onun tərkibində sənaye və bədii(ədəbi) mülkiyyət anlayışlarının daha da dərinləşməsinə və genişlənməsinə gətirib çıxardı.

İntellektual mülkiyyətə “mülkiyyətin ən müqəddəs növü” olaraq baxılması fikri ABŞ-ın Massaçuses ştatında 1789-cu il 17 mart tarixində qəbul edilən qanunda və bəzi ştatların qanunverici sənədlərində öz əksini tapmışdır. Qeyd edilən qanunda göstərilmişdir ki, “insana aid olan və onun intellektual əməyinin bəhrəsindən daha qiymətli hər hansı bir mülkiyyət yoxdur”. İntellektual mülkiyyət ilə əlaqədar olan bu cür ideyalar həmin vaxtda artıq Danimarka, Prussiya, Norveç, Saksoniya və bir çox başqa dövlətlərin qanunlarında da öz əksini tapmışdır. Lakin intellektual mülkiyyətə

bu cür yanaşmaların səbəblərini tam olaraq təbii hüquqlarla əlaqələndirmək doğru olmazdı. Ona görə ki, kapitalizmin inkişafı nəticəsində mülkiyyətlə əlaqədar proseslərin tənzimlənməsi bu kimi düşüncələrin geniş şəkildə yayılmasına səbəb olurdu.

Çap dəzgahının kəşfi və manufakturaların yaranması kapitalizmin inkişafına yeni təkan verdi və bir sıra dəyişikliklərlə nəticələndi. Belə bir vəziyyətdə hər hansı elmi yaradıcılıq işi və yaxud bədii əsər sənaye üsulu ilə olduqca tez və ucuz şəkildə artırılı və yayıla bilərdi. İstehsalata tətbiq edilən yeniliklər getdikcə manufakturaçılara başqalarına nəzərən müəyyən dərəcədə üstünlük gətirməyə başladı. Sözsüz ki, ilk olaraq satışa çıxarılan intellektual məhsullar onların sahiblərinin digərləri qarşısında nisbi üstünlük əldə etməsinə gətirib çıxarırdı. Buna baxmayaraq elmi yaradıcılıq işləri və ixtiralar üçüncü şəxslər tərəfindən asanlıqla mənimsənilirdi, bir sözlə, hər hansı bir şəxsin intellektual əməyinin nəticəsi tam şəkildə mühafizə edilmirdi. Belə bir hal tədricən mədəni dəyərlərin və texniki tərəqqinin inkişafına mane olan sədd rolunu oynamağa başladı, eləcə də cəmiyyətin maraqlarına xidmət edən intellektual məhsulların və bu məhsulların çoxaldılmasına vəsait sərf edənlərin hüquqi müdafiəsi obyektiv zərurətə çevrildi. İlk vaxtlarda həmin şəxslərin mənafelərinin mühafizəsi başqa-başqa nəşriyyat sahiblərinə və manufakturaçılara əlavə güzəştlər verilməklə təmin edilirdi. Daha sonra kapitalizmin get-gedə güclənməsi nəticəsində Ali hakimiyyət nümayəndələri tərəfindən verilən güzəştlər mexanizminin qanunlarla əvəzlənməsi işləri sürətləndirilir, texniki kəşflərin və əsərlərin yaradıcıları, habelə onların hüquqi sahiblərinə qanuni şəkildə müəyyənləşdirilmiş müddətdə həmin yaradıcılara aid intellektual fəaliyyətin nəticələrinə məxsusi hüquqlar daha çox tanınır və bu istiqamətdə hüquqi mexanizm formalaşdırılırdı. Modern anlamdakı birinci patent və müəlliflik qanunlarının formalaşmasının mənbəyi İngiltərə qanunlarına siraət edir və bunun 17-ci əsrin ilk yarısına aid olması hüquqi ədəbiyyatlarda öz təsdiqini tapmışdır. 1623-cü ildə qəbul edilən “Monopoliyalar haqqında statut” qanununa əsasən texniki yenilik sahiblərinin və onu tətbiq edənlərin məxsusi və başqalarından qeyri-asılı şəkildə olan hüquqları ölkə ərazisində tanınmaqla yanaşı bu sahiblərin öz

kəşflərinə 14 illik müddət ərzində müstəsna hüquqlara sahib olduğu bəyan edilirdi. Bu qanun bir növ daha sonralar yaranan “İntellektual mülkiyyət” termininin rüşeymini təşkil edirdi. 1710-cu ildə İngiltərədə müəlliflik haqqında birinci qanun ərsəyə gəldi ki, bu qanun əsərin müəllifinə öz yaradıcılıq işinin nəşri üçün onun formalaşdırıldığı andan etibarən 14 il müddətində məxsusi hüquqi müdafiəni təmin etməklə yanaşı həmin müəllifin sağlığında bu müddətin daha 14 il uzadılmasını nəzərdə tuturdu. Həmin ərəfələrdə İngiltərədən savayı çox az zaman kəsiyində ABŞ və bir çox Avropa dövlətlərində patent və müəlliflik hüququ sahəsində qanunlar qəbul olundu. Adları çəkilən birinci qanunların spesifik xüsusiyyətləri daha çox onların istehsalçı və nəşirlərin mənafeələrinə xidmət etdiyi nəticəsinə gəlmək fikrini ortaya qoyur. Belə ki, bazarda satışa çıxarılan intellektual məhsullar əksər hallarda ixtiraçılara və müəlliflərə deyil, sadəcə olaraq istehsalçılara və nəşirlərə aid olurdu ki, bunun da nəticəsində bazarda onların monopoliyaya sahib olması halı ortaya çıxır, intellektual məhsul sahiblərinin və cəmiyyətin mənafeələri isə onları demək olar ki maraqlandırmırdı. Daha sonralar istehsalçılar və nəşirlərin ixtiraçılara və müəlliflərə aid olan hüquqları öncədən satın almadan həmin hüquqların monopol qaydada və icazəsiz şəkildə istifadə etməyi qeyri-qanuni hal kimi qiymətləndirilirdi, yəni ki, ilk öncə əsərin, texniki məhsulun yaxud texniki nailiyyətin sahibinin intellektual hüququ qanuni şəkildə tanınmalı və bundan sonra intellektual məhsuldan istifadə edilməsi məsələləri və qaydaları müzakirə edilməlidir. Bütün bu proseslər ardıcıl şəkildə “İntellektual mülkiyyət” termininə daha konkret məna verməklə bərabər, bu anlayış artıq get-gedə elmi ədəbiyyatlarda əvvəlkinə nisbətən geniş yer almağa başladı. Bir çox dövlətlərdə anlaşıqlı şəkildə və elmi cəhətdən əsaslandırılmış sənaye və bədii(ədəbi) mülkiyyət sözlərini müəyyən vaxtdan sonra vahid bir quruluşda birləşdirmək və onu “İntellektual mülkiyyət” termini olaraq adlandırmaq prosesləri sürətlənir və həmin terminin getdikcə qanunvericiliklərdə yer alması halı geniş vüsət alırdı. Bununla yanaşı, Avropa dövlətlərinin əksəriyyətində patent və müəlliflik hüququna mülkiyyət olaraq baxılması yaxud intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının digər mülkiyyət hüquqları ilə eyni tutulması 19-cu yüzillikdə daha çox yayılmışdı. 1883-cü ildə imzalanmış Paris

Konvensiyası müəlliflik və sənaye mülkiyyəti hüquqlarının mühafizəsi istiqamətində qəbul olunmuş nüfuzlu beynəlxalq müqavilələrdən biri hesab edilir. Bundan sonra “İntellektual mülkiyyət” termini elmi-hüquqi ədəbiyyatlarda və bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını(ÜƏMT) yaradan Konvensiya 1967-ci il 14 iyul tarixində Stokholm şəhərində imzalanmışdır və həmin müqaviləyə əsasən İntellektual mülkiyyət anlayışı mühafizə obyektini elmi və bədii, həmçinin istehsal bölmələri üzrə konkret yaradıcılıq məhsullarının hüquqları kimi xarakterizə edirdi. Son dövrlər “İntellektual mülkiyyət” termininin bir çox ölkələrin qanunverici sənədlərində kütləvi şəkildə yer almasına baxmayaraq, bu anlayışa qarşı çıxanlar hələ də mövcuddur. Onların fikrincə müxtəlif texniki yeniliklər və bədii əsərlərin məcmusu kimi xarakterizə edilən qeyri-maddi aktivlərlə material obyektlərinin hüquqi mahiyyəti fərqlidir. Çünki, müəllif və ixtiraçıların hüquqi müdafiəsinə məkan və zaman məhdudiyyətləri qoyulur və bu hüquqi müdafiə məkan və zaman məhdudiyyəti qoyulmayan mülkiyyətlərin mühafizəsindən fərqlidir, eləcə də patent və müəlliflik hüquqlarının mühafizəsi zamanı digər mülkiyyət növlərinin hüquqi qorunması vasitələrindən istifadə edilmir.

İntellektual mülkiyyət ilə əlaqədar bir məqamı qeyd edək ki, ölkəmizin də iştirak etdiyi ÜƏMT-ni yaradan Konvensiyaya əsasən aşağıda göstərilənlərə olan hüquqlar intellektual mülkiyyəti təşkil edirlər:

- Elmi yaradıcılıq işlərinə və bədii əsərlərə;
- İnsanların fəaliyyət göstərdiyi bütün sferalarda olan ixtiralara;
- fonogramlara, musiqi ifalarına və televiziya verilişlərinə;
- haqsız rəqabətin yox edilməsi istiqamətində görülən tədbirlərə, eləcə də elmi, bədii və istehsal sferalarında yaradıcılıq məhsuluna aid olan başqa hüquqlara[12 səh 188].

1883-cü ildə imzalanmış Paris Konvensiyası ümumdünyadünya intellektual mülkiyyət bazarının yaradılması tarixi kimi qiymətləndirilir. İntellektual mülkiyyət

bazarının təkamül etməsi prosesində Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatını(ÜƏMT) yaradan Konvensiyanın qəbul olunması həlledici rol oynamışdır. Qlobal intellektual mülkiyyət bazarları yeni kapitalın formalaşması və dünya dəyərlərinin yaradılması üçün təməl olmuşdur. İntellektual mülkiyyət bazarı intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi məsələlərini və kommersionlaşdırılması münasibətlərini tənzimləməklə yanaşı bu mülkiyyətin obyektlərinin bazar prinsipləri əsasında alınıb-satılmasını reallaşdıran bir mexanizmdir. Bazarın strukturu digər bazarlardan demək olar ki fərqlənir və intellektual xidmətlər, eləcə də intellektual məhsullar elementlərindən ibarətdir. İntellektual mülkiyyət bazarının əsas xüsusiyyətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Qloballıq, məhsulların paylanması üçün sərhədlərin və maneələrin olmamasıdır. Bir çox məhsullar milli sərhədləri olmayan internet vasitəsilə satılır;
- Bazar subyektlərinin və bazar proseslərinə nəzarət edən dövlət orqanlarının mövcudluğu. Bazarın subyektlərinə hüquq sahibləri, istifadəçilər(istehlakçılar), intellektual hüquqların kollektiv idarə edilməsi üzrə təşkilatlar, alıcı və satıcılar, vasitəçilər, hüquqşünaslar və s. daxildir;
- Aşağı giriş həddinin olması, bazarın daha çox monopoliya prinsiplərinə və xüsusiyyətlərinə malik olması, məhsulların(sənaye nümunələri, ixtiralar və s.) eynicinsli olmasının vacibliyi;
- Elmin inkişafı ilə qarşılıqlı əlaqədə olması. İntellektual mülkiyyət bazarı təhsili zəif inkişaf etmiş ölkələrdə tam halda mövcud ola bilməz. “Üçüncü dünya” ölkələrində intellektual məhsul yaratmaq üçün hər hansı nümunə yoxdur;
- Mərkəzləşmənin olması, sənaye məhsulunun faydalılığındakı çoxalmanın və ETT-yə müvafiq şəkildə yaranan intellektual məhsulların istifadəsi hesabına formalaşan əlavə qazancın onun sahibi tərəfindən əldə olunmasının mümkünlüyü, başqa bazarlar kimi bu bazarın da təkrar istehsal xüsusiyyətlərinə malik olması və s.

Modern iqtisadi tərəqqi intellektual mülkiyyətin istehsala yönəldilməsi ilə qarşılıqlı surətdə əlaqədardır və hal-hazırda intellektual mülkiyyət bazarı güclü intellektual potensiala sahib olan dövlətlərin milli iqtisadiyyatlarının mühüm sahələrindən birinə çevrilməkdədir. İntellektual mülkiyyət bazarının inkişafı nəticəsində intellektual mülkiyyət indiki dövrdə cəmiyyətin rifah dərəcəsinin yüksəlməsini öncədən müəyyən edən bir resursa çevrilib, eyni zamanda, aparıcı müəssisələrin əmlak payında intellektual mülkiyyət yönümlü qeyri-maddi aktivlərin xüsusi çəkisi çoxalmaqda davam edir. Bu bazarda intellektual mülkiyyət yüksək mənfəət əldə etməyə imkan verən əsas məhsuldar qüvvə kimi çıxış edir və bu zaman o qeyri-maddi xüsusiyyətə malik olur, həmçinin iki və daha çox hüquqi şəxs bəzi vəziyyətlərdə eyni bir zamanda ondan istifadə edə bilər. Bu mülkiyyət növünün hər hansı bir şəxsə satılması ixtiraçı və ya kollektiv tədqiqatçıların biliyinin özgələşdirilməsi prosesi baş vermir, daha doğrusu həmin biliklər satış prosesi zamanı alıcıya ötürülmür və tədqiqatlarda qorunub saxlanılır. Məxsusi hüquqlar mexanizmi olaraq intellektual mülkiyyət informasiyanın qorunması və kommersiya sirrinin müdafiəsi, o cümlədən patent və müəlliflik hüquqlarının mühafizəsi istiqamətində qanunvericiliyin prinsipləri ilə ayrılmaz formada əlaqədardır.

Biliyin hüquqi qorunması və onun İM obyektı olaraq istifadə edilməsi zamanı intellektual mülkiyyət bazarı innovasion, habelə elmi-texniki yaradıcılıq bölmələrinə nüfuz edir və intellektual mülkiyyət bazarının işləmə mexanizmini həmin yaradıcılığın bir hissəsi kimi iki yerə ayırmaq olar: Birincisi, intellektual məhsulun təsərrüfat dövriyyəsinə girməsi; İkincisi, bu intellektual məhsulların formalaşdırdığı yeni təsərrüfat dövriyyəsi. Modern şəraitdə İM bazarı bu mülkiyyət növünə təklif və tələbin yaranması sahəsi olaraq xarakterizə edilir. Bu zaman intellektual məhsul mübadilə və sərbəst seçim nəticəsində əmtəə funksiyasını yerinə yetirir. Belə bir şəraitdə dövlət hüquq sahibi, vasitəçi və yaxud bazar subyektlərindən hər hansı birinin yerinə iştirak etməlidir.

İntellektual mülkiyyət bazarında satılan məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyini müəyyən edən vacib əlamətlərə bunlar aid edilir:

- Bazarda satılan məhsulun hüququ qorunma səviyyəsi;
- Modern texniki standartlara cavab verib-verməməsi;
- Alıcıların tələbatını ödəməsi qabiliyyəti;
- Satılan məhsulun oxşarı ilə müqayisədə qiymətinin səviyyəsi;
- İstehlakçıların sayının kəskin sürətdə dəyişməsi;
- İntellektual məhsulun satıldığı bazara giriş-çıxış imkanlarının dərəcəsi və s.

İlk növbədə İM bazarı texnoloji xammal bazarı olaraq səciyyələndirilir, ancaq quruluş cəhətdən bu bazarda həmin razılaşmalar intellektual məhsul üzrə məxsusi hüquqların tanınması və yaxud kommersiya sirri, o cümlədən xidməti formada İM obyektlərinin hüquqi qorunması şəklinə rəsmiləşdirilir. Daha doğrusu, bu bazarda tədqiqat işlərinin nəticələri, proqram təminatı, texniki qərarlar, texnoloji sənədləşdirmə formaları və s. əmtəə qismində çıxış edir, eləcə də həmin məhsullar müəyyən keyfiyyətlərə sahib olur və intellektual fəaliyyətin nəticəsi kimi qiymətləndirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, intellektual məhsulun təsərrüfat dövriyyəsinə girməsi sadəcə olaraq onun sahibinə mülkiyyət hüququnun verilməsi ilə reallaşa bilər.

İntellektual mülkiyyət bazarının xarakterik cəhətlərindən biri də onun güclü inhisarlaşma səviyyəsinə malik olmasıdır. Bu bazar satıcı bazarı olmaqla adi istehlak malları bazarından fərqlənir və yüksək gəlir səviyyəsi onun vacib aspektlərindən biridir. Əldə edilən mənfəət lisenziya qiyməti ilə intellektual məhsulun maya dəyəri arasındakı fərqdən formalaşır və alıcının əldə edəcəyi gəlirin intellektual məhsuldan istifadə hüququndakı çəkisi ilə lisenziya qiyməti müəyyən edilir.

İntellektual mülkiyyət bazarını bu bazardakı məhsulların xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı növlərə bölürlər:

- Bazar quruluşunun tipinə əsasən: oliqopoliya rəqabəti, inhisar rəqabəti, monopoliya rəqabəti.

- Alınıb satılan məhsulların obyektinə görə: faydalı modellər, ixtiralar, sənaye nümunələri, nou-hou və s.
- İM bazarının subyektlərinə əsasən: ixtiraçılar, satıcılar, müəlliflər, alıcılar, korporativ, istehlakçılar(bəzən dövlət də aid edilir).
- İntellektual məhsulların növünə əsasən: müəlliflik hüququ bazarı, patent bazarı, əlaqəli hüquqlar bazarı və s.
- İstifadə edilmə bölməsinə əsasən: satış, istehsal, tədqiqat və s. bölmələrdə İM bazarı.
- əhatə miqyasına əsasən: lokal, milli, regional, qlobal.

Sonda onu qeyd edək ki, qloballaşma şəraitdə İM bazarının inkişafına müsbət və ya mənfi istiqamətdə təsir edən və hər bir dövlətin nəzərə alması zəruri olan altı vacib amil mövcuddur:

- 1) Formalaşma sahəsi üzrə: institusional, mədəni və sosial-iqtisadi amillər.
- 2) Təsirin əhatə dairəsi üzrə: makroiqtisadi və mikroiqtisadi amillər.
- 3) Təsir etdiyi istiqamət üzrə: dolayı və birbaşa amillər.
- 4) Bazarda rəqabətin, təklifin və tələbin dəyişilməsi üzrə: qeyri-qiymət və qiymət amilləri.
- 5) Bazar təkilifinə və tələbinə təsir etmə xüsusiyyəti üzrə: xüsusi və ümumi amillər.
- 6) Ümumi təsir xüsusiyyəti üzrə: xarici və daxili amillər.

1.2. İntellektual mülkiyyətin təsnifatı.

Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının təsnifləşdirilməsinə əsasən intellektual mülkiyyət 2 növə ayrılır:

- 1) Müəlliflik hüququ-bu növə kino əsərləri, şeirlər, musiqi yaradıcılıqları, bədii əsərlər və bir çox incəsənət nümunələri aid edilir.
- 2) Sənaye mülkiyyəti-bu növə isə coğrafi göstərişlər, ixtiralar, sənaye nümunələri, patentlər, eləcə də əmtəə nişanları daxildir.

Müəlliflik hüququ elmi və bədii əsərlərin, həmçinin incəsənət nümunələrinin formalaşdırılması ilə əlaqədar proseslərin hüquqi qaydalara uyğun şəkildə

tənzimlənməsidir və intellektual mülkiyyət barədə qanunvericilik bazasının əsas hissəsini təşkil edir. Fonoqramlar, musiqi ifaları və televiziya verilişləri isə əlaqəli hüquqlar vasitəsilə mühafizə olunur. Bu zaman texniki-təşkilati xidmətlər də yaradıcılıq məhsulları ilə bərabər mühafizə edilir. Müəllifin intellektual məhsulu ilə əlaqədar ona bir sıra müstəsna hüquqlar, yəni həmin məhsula toxunulmazlıq və ad üzrə hüquq, müəlliflik hüququ, yaradıcılıq nəticəsinin çap olunaraq istifadə edilməsi və mükafat hüququ verilir. İntellektual mülkiyyət sahibinin müəlliflik hüququ onun yaşadığı dövr ərzində və ölümündən 50 il sonrakı müddətdə, intellektual məhsula toxunulmazlıq və ad hüququ isə müddətsiz şəkildə qorunur. Hal-hazırkı dövrdəki müəlliflik hüquqlarının əsas müddəaları və prinsipləri hələ, 1709-cu ildə Böyük Britaniya Parlamenti vasitəsilə reallaşdırılmışdır. Onu da qeyd edək ki, modernləşmə şəraitində elmi yaradıcılıq işlərinin komputer proqramları formasında iqtisadiyyata tətbiq olunması müəlliflik hüququnun əhəmiyyətini günü-gündən artırmaqdadır. Aşağıdakı cədvəldə intellektual mülkiyyətin təsnifatı verilmişdir.

Cədvəl 1.1.

İntellektual mülkiyyətin təsnifatı

Sənaye mülkiyyəti	Müəlliflik hüququ
Faydalı modellər	Bədii və ədəbi əsərlər
Əmtəə nişanları	Kitablar
Ticarət markaları	Şeirlər
Kommersiya sirri	Şəkillər
İxtiralar	İnteqral Sxem Topologiyaları
Seleksiya üzrə nailiyyətlər	Musiqilər
Firma adları	İfalar
Firmaların kommersiya təyinatı	Fonoqramlar
Xidmət nişanı	Məlumat bazası
Sənaye nümunələri	Texniki təsvirlər
Malların mənşə yerinin adı	Xəritələr

Coğrafi göstəricilər	Rəsmlər
Haqsız rəqabətə qarşı müdafiə	Heykəltəraşlıq nümunələri
	Memarlıq qurğuları
	Audiovizual əsərlər
	Törəmə əsərlər və toplular
	Komputer proqramları
	Monoqrafiyalar və digər incəsənət nümunələri

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi(www.copag.az).

Müəlliflik hüququ istənilən şəkildə təqdim olunan obyektiv və orijinal formada olan əsərin formalaşdırılması ilə əlaqədar, eləcə də ondan istifadə edilməsinə görə müstəsna hüquq kimi xarakterizə edilir. Bu hüququn spesifik xüsusiyyəti onun növlərinin əhatə dairəsinin böyük olmasındadır. Müəlliflik hüquqları ilə oxşar olan və onu müəyyən mənada tamamlayan hüquq növü əlaqəli hüquqlardır ki, bu hüquqlar mövcud sahədə olan intellektual məhsulları əhaliyə çatdırmağa yardım edir. Yayım təşkilatlarına, səsyzma studiyalarına və ifaçılara aid edilən bu hüquq növü müəlliflik hüquqlarının prinsipləri əsasında yaradılmışdır və hər iki hüququn obyektləri məcburi deyil, könüllü şəkildə qeydiyyatla alınırırlar.

Sənaye mülkiyyətinin spesifik xüsusiyyəti odur ki, yalnız lazımi dövlət strukturlarında qeydiyyatla alındığı zaman bu növ intellektual məhsulların hüquqi müdafiəsi mümkün olur və bu hüququ müdafiə hər bir ölkədə sənayenin davamlı inkişafına səbəb olur. İstənilən müəssisə yaxud firmanın mülkiyyəti kəşflər üçün qorunmadıqda, hər hansı sahibkara yeni fikir və kəşflərin tədqiqatına kapital yatırmaq sərfəsiz olardı. Məhz buna görə də patent hüququ vardır və bu hüquq sahibkarları öz rəqiblərindən daha çox mənfəət əldə edə biləcəyi və onlar üzərində üstünlük yaradan sektorlara və mülkiyyətə kapital yatırmağa stimulyer verir. Sənaye mülkiyyəti növü üzrə yaradılan intellektual məhsullar patent hüququ vasitəsilə qorunur və bu hüquq intellektual məhsulların qorunması üzrə hüquqi rejimi təyin edir və həmin məhsulların

istehsal sahələrinə tətbiq olunması, həmçinin onun istifadə edilməsi zamanı gəlir qazanmaq naminə bəzi imtiyazların müəyyənləşdirilməsinə zəmanət verir.

Dünya tarixində F.B.Pittiyə çevirici kranın kəşfinə görə 1421-ci ildə verilən patent ilk olmasına baxmayaraq, birinci patent qanunu bu hadisədən 53 il sonra Venesiyada qəbul olunmuşdur. Həmin qanuna müvafiq şəkildə, Respublikanın kəşf edən istənilən bir vətəndaşı digər vətəndaşlara nəzərən böyük üstünlüklər qazanırdı və 10 il müddətində başqalarına bu cür ixtiralar yaratmağa icazə verilmirdi. Maraqlı hal ondan ibarət idi ki, patent üzrə ilkin qanunlar, əsasən, 2 mühüm xüsusiyyətə sahib olan dövlətlərdə formalaşmış.

- 1) Texnoloji tərəqqinin yüksək dərəcəsi, habelə özünəməxsus, başqalarına aşkar olmayan texnologiya
- 2) Bazar münasibətlərinin yüksək inkişaf səviyyəsi.

İM növlərindən biri olan sənaye mülkiyyətinin üzrə qanunvericiliyin əsası bu mülkiyyətin qorunması məqsədilə 1883-cü ildə qəbul olunan Paris Konvensiyası hesab edilir və bir əsr sonra bu beynəlxalq müqaviləyə daha 11 ölkə imza atmışdır. Bu müqavilə əmtəə və xidmət nişanlarının, ixtiraların, faydalı modellərin və s. hüquqi müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq əməkdaşlıq proseslərini tənzimləyən prinsip və qaydalardan ibarətdir.

Patentlər istehsal prosesi və yaxud əmtəələrin əsasında yer alan ixtiranı müdafiə edir və bu zaman ya intellektual məhsulun xarici görünüşü, yada orijinal forması sənaye nümunəsi olaraq mühafizə edilə bilər. Sənaye mülkiyyəti və müəlliflik hüququ ilə mühafizə edilə bilməyən qeyri-ənənvi obyektlər isə öz növbəsində xüsusi qorunma hüququ vasitəsilə müdafiə olunurlar. Folklor nümunələri, xüsusi qorunma hüquqları vasitəsilə mühafizə edilən məlumatlar və inteqral sxem topologiyaları buraya aiddir. Eyni zamanda intellektual mülkiyyətin tərkib hissəsinə kommersiya sirri və haqsız rəqabət vasitəsilə mühafizə olunan obyektlər də daxil edilir.

Patentlər faydalı model, seleksiya uğurları, ixtiralar və sənaye nümunələri sahiblərinə verilən və onların intellektual məhsullarının satılması, istifadəsi və

hazırlanmasına qarşı tətbiq edilən müstəsna hüquqlardır. Patentlərin etibarlılıq müddəti 20 ildir. Buna əsasən, patent verilmiş intellektual mülkiyyət sahiblərinin icazəsi olmadan başqa şəxs onların yaradıcılıq məhsulunu istifadə edə, yaya və idxal edə bilməz.

Əmtəə və xidmət nişanları üzrə firma sahiblərinə müstəsna hüquqlar verilir ki, bunun vasitəsilə başqaları tərəfindən onların qeydiyyatdan keçirdikləri nişanların oxşarının yaradılmasının qarşısı alınır. Bu müstəsna hüquqların müddəti əksər hallarda 10 il olur.

Haqsız rəqabətə qarşı tədbirlərin görülməsi müstəsna hüquqlarla bağlı olmasa da, kommersiya sirrinin mühafizəsi və bu yöndə qeyri-qanuni hərəkətlərə yol verilməsinə qarşı mübarizəni özündə əks etdirir.

Coğrafi göstərici müəyyən bir coğrafi mənşəyə malik məhsullarda istifadə olunan və bu mənşəyə aid olan xüsusiyyətlər və ya onun şöhrətinə sahib bir əlamətdir. Bir coğrafi göstərici kimi fəaliyyət göstərmək üçün bir işarə müəyyən bir yerdə mənşəli bir məhsulu müəyyən etməlidir. Bundan əlavə, məhsulun xüsusiyyətləri və ya nüfuzu əsasən mənşəli yerə görə olmalıdır. Keyfiyyətin coğrafi istehsal yerindən asılı olduğundan, məhsul və onun orijinal istehsal yeri arasında aydın bir əlaqə mövcuddur.

Hüquqi mənada, sənaye nümunəsi bir məqalənin dekorativ və ya estetik cəhətlərini təşkil edir. Bu sənaye nümunəsi həmin məqalənin forması kimi üç ölçülü xüsusiyyətlərdən və ya nümunələr, xətlər və ya rəng kimi iki ölçülü xüsusiyyətlərdən ibarət ola bilər. Bir çox ölkələrdə sənaye nümunəsi bu sahəyə aid qanunda "qeydə alınmış nümunə" kimi qorunmaq məqsədilə qeydiyyatdan keçməlidir. Bəzi ölkələrdə sənaye nümunələri "dizayn patentləri" olaraq patent hüququ ilə qorunur. Xüsusi milli qanunvericiliyə və dizayn növünə görə, sənaye nüsxələri, həmçinin müəllif hüququ qanuna əsasən sənət əsərləri kimi qorunub saxlanıla bilər.

Bəzi hallarda, sənaye mülkiyyətinin növləri ona oxşar olan predmetlərin mülkiyyəti ilə, yəni fabrik və zavodlar, maşınlar, dəzgahlar və digər sənaye avadanlıqları ilə qarışiq salınır. Sənaye mülkiyyəti elmi-texniki sferada insan zəkasının bəhrəsi olaraq

intellektual mülkiyyətin məzmununu özündə daşıyır və onun ən çox yayılmış növləri faydalı modellər, ixtiralar və məhsul nişanlarıdır. Xidmət nişanları və firmaların adlandırılması qeyd etdiyimiz intellektual mülkiyyət bölməsinə aid edilməsinə rəğmən, realıqda onlar sənaye sektorunda yox, kommersiya bölməsində tətbiq olunur.

Hüquqi tənzimləməyə müvafiq şəkildə intellektual mülkiyyəti 3 yerə ayırmaq mümkündür:

- 1) Müəlliflik hüququ vasitəsilə mühafizə edilən intellektual məhsullar - inteqral sxem topologiyası, elmi, bədii və incəsənət əsərləri, proqram təminatı.
- 2) Patent hüququ vasitəsilə mühafizə edilən intellektual məhsullar - məhsul və xidmət nişanları, bitkiçilik üzrə nailiyyətlər, faydalı sənaye nümunələri və modellər, ixtiralar.
- 3) Birgə və ya müştərək hüquqlar vasitəsilə mühafizə edilən intellektual məhsullar - radio yayımı və televiziya verilişləri, iki və daha çox ifaçının video, habelə audio məhsulları və s[8 səh 6-7].

ETT-nin ən son nailiyyətlərinin iqtisadiyyata tətbiqi və investisiyaların həcmi istənilən bir ölkədə istehsal fəaliyyətinin keyfiyyətinə təsir göstərir. Beynəlxalq istisadi praktikada investisiya layihələrinin reallaşdırılması zamanı müxtəlif bank ayırmaları, səhmlər, pul vəsaitləri, paylar, eləcə də başqa növ qiymətli kağızlarla bərabər intellektual məhsullar üzrə olan hüquqlardan da kütləvi surətdə istifadə edilir. Hal-hazırkı dövrdə milli iqtisadiyyatların əksər sektorlarının tərəqqisinə təkan verən əsas amil olaraq məhz intellektual mülkiyyət göstərilir. Dünyaca məşhur iqtisadçı C.Helbreyt bildirmişdir ki, “İnsan kapitalı”nın inkişafına və intellektual mülkiyyət sahəsinə yatırılan müəyyən məbləğdəki pul vəsaitindən əldə olunan mənfəət və səmərə eyni miqdarda pul vəsaitinin istehsal sahələrinə yatırılması zamanı əldə olunan mənfəət və səmərədən əhəmiyyətli dərəcədə çox olur. Məhz bu səbəbdən, eləcə də tükənməyən resurs olduğu üçün İEÖ intellektual mülkiyyət amilinə getdikcə daha çox diqqət göstərilir. Eyni zamanda resursların qloballaşması, bəzi müəssisələrin başqaları vasitəsilə udulması, maliyyə bazarı mexanizminin sürətli inteqrasiyası və onların

təkmilləşməsi, ETT-nin və İKT sektorunun əhatə miqyasının genişlənməsi və inkişafının intensivləşməsi tendensiyaları intellektual mülkiyyətin əhəmiyyətini artırmaqdadır. Əksər dövlətlərdə müəssisələr öz mülkiyyətlərində bu mülkiyyət növünün payının artırılması istiqamətində işlər görürlər. Şerti göstəricilərə əsasən hər hansı müəssisədə ümumi mülkiyyətin 30%-dən çox hissəsini intellektual mülkiyyət təşkil etmirsə, onda həmin müəssisələr müasir sayılmır və bunun da nəticəsində rəqabətə dözməyərək iqtisadi gəlirlərini artırma bilmirlər. Əlbəttə ki, hər bir dövlətin iqtisadi gücünü göstərən əsas meyar həmin ölkədə intellektual potensialdan necə istifadə olunması və intellektual mülkiyyətin iqtisadiyyatdakı xüsusi çəkisidir.

Bildiyimiz kimi, intellektual mülkiyyət vətəndaşın və ya hüquqi şəxsin yaratdığı intellektual məhsula olan hüquqlarını kompleks şəkildə özündə əks etdirən qeyri-maddi aktivlərin məcmusudur və müəssisələrin balans hesabında qeyri-maddi aktiv bölməsinə daxildir. Həm qeyri-maddi aktivlərin, həm də intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsinin əsas 5 məqsədi mövcuddur:

- 1) “İntellektual mülkiyyət” və “qeyri-maddi” anlayışlarını tam dəqiq təyin edərək bir-birindən fərqləndirmək.
- 2) QMA(qeyri-maddi aktiv)-ya nəzərən İM obyektlərinin dəyərini və qiymətini dəqiqləşdirmək.
- 3) İntellektual mülkiyyətin, həmçinin qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi mexanizmini formalaşdırmaq.
- 4) İqtisadi təhlildə intellektual mülkiyyətdən və QMA-dan effektiv şəkildə istifadə olunmasının əsaslarını yaratmaq.
- 5) QMA və intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsi barədə yaradılan hesabatın vacib meyarlarını və qaydalarını işləyib hazırlamaq.

İM obyektini yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu, daha doğrusu orijinal və özəl, həmçinin unikal olduğundan, istənilən halda ayrı-ayrı intellektual məhsulların qiymətləndirilməsində fərqli yanaşmadan istifadə edilməlidir və həmin yanaşmalar zamanı bədii, texniki, ekoloji, hüquqi, texnoloji, müvəqqəti, coğrafi və başqa amillər

mütləq şəkildə nəzərə alınır. Məhz buna görə də, İM obyektlərinin və QMA-nın qiymətləndirilməsinin vahid metodu mövcud deyil.

Hal-hazırkı şəraitdə İM obyektlərinin qiymətləndirilməsinin gəlir, bazar və xərc yanaşması kimi 3 mühüm növü vardır. Onların hər hansı birinin seçilməsinə iqtisadi durum, lazımi məlumatların mövcudluğu, o cümlədən satıcı və alıcıların tələbi təsir edir.

İntellektual məhsulun ərsəyə gətirilməsinə çəkilən bütün xərclər üzrə həmin məhsulların hüquqlarının və bazar dəyərinin müəyyənləşdirilməsi üçün xərc yanaşmasından istifadə olunur. Eyni zamanda İM obyektlərinin qiymətləndirilməsi zamanı oxşar intellektual məhsul tapılmadıqda, bu cür qiymətləndirmənin hər hansı təcrübəsi mövcud olmadıqda, həmçinin gələcək gəlirlərin qeyri-stabil olması gözləniləndikdə xərc yanaşması tətbiq olunur. Bu yanaşma üsulu intellektual mülkiyyət bazarında məhsulların təklifi və faydalılığı ilə təyin edilir və bu zaman intellektual məhsul sahibinin çəkdiyi xərclərin həmin məhsulun bazar dəyərindən aşağı olmasını nəzərdə tutur.

Xərc yanaşması qorunması, formalaşdırılması, eləcə də qiymətləndirilməsi vaxtı intellektual məhsulların ərsəyə gətirilməsi naminə lazımi kalkulyasiya xərcləri üzrə bu məhsulların dəyərinin təyin edilməsini özündə əks etdirir. Bu zaman maya dəyəri, sığorta və reklam xərcləri, əməkhaqqı, marketinq xərcləri və s. qeydiyyat almaq zəruridir. Xərc yanaşması 3 metodu özündə ehtiva edir:

İntellektual məhsulun formalaşdırılması dəyərinə əsasən qiymətləndirilməsi zamanı əsas xərclər metodundan istifadə edilir və bu zaman həmin məhsulun qiyməti aşağıdakı kimi təyin olunur:

- İM obyektlərinin formalaşdırılması və satın alınması ilə əlaqədar xərclər, patent, vergi, gömrük və başqa rüsumlar dəqiq şəkildə müəyyən edilir
- Qiymət indeksinin miqdarının və tarixinin doğru olması üçün xərclərə düzəliş olunması işi həyata keçirilir. Bu zaman hər ayın 15-dən əvvəlki və sonrakı xərclər müvafiq olar həmin ayın əvvəlinə və sonuna aid edilir.

- İntellektual məhsulların köhnəlmə əmsalı müəyyən edilir və sonda xərclərin qalığı hesablanır.

$$Z_{\text{cari}} = Z \times KA \quad (1.1)$$

$$KA = T_{\text{qüv}} / T_{\text{üm}} \quad (1.2)$$

Burada, $T_{\text{qüv}}$ - patentin qüvvədə olma vaxtı, KA - köhnəlmə məbləği və ya əmsalı, $T_{\text{üm}}$ - patentin fəaliyyət göstərdiyi vaxtdır.

Təkrar bərpa dəyəri metodundan intellektual məhsulun formalaşdırılması zamanı lazım olan xərclərin ortaya çıxarılması mümkün olduqda, ancaq həmin xərclər barədə dürüst maliyyə informasiyası olmayanda istifadə edilir və qiymətləndirilən intellektual məhsulun düzgün obrazını formalaşdırmaq naminə lazımı xərclərin kəmiyyəti olaraq təzədən qiymətləndirilən məhsulların dəyərinin təyin edilməsinə əsaslanır, həmçinin formalaşdırılması və tərtib olunması üçün vacib olan xərclərin hamısı hesablanır.

İM obyektlərinin bu metod vasitəsilə hesablanması zamanı aşağıdakı düsturdan istifadə edilir:

$$C_t = K_c \times \sum (Z_k \times K_{ik}) \quad (1.3)$$

$$K_c = T_t / T_i \quad (1.4)$$

Burada, Z_k -ödənişlər, vergi və mənfəət də aid olmaqla intellektual məhsulun formalaşdırılması xərcləri, K_c -köhnəlmə əmsalı, K_{ik} -lazım olan vaxt qiymət indeksinin yenilənməsini özündə əks etdirən indeksasiya əmsalı, T_i -qorunma sənədinin nominal vaxtı, T_t -qorunma sənədinin cari vaxtıdır.

Tamamilə eyni funksional və istehlak xarakteri ilə oxşarı və ya əvəzedicisi olmayan intellektual məhsulların dəyərinin təyin edilməsi və onların qiymətləndirilməsi zamanı, habelə intellektual məhsulun alınmasına çəkilən xərclər barədə doğrulanmış informasiya üzrə minimum qiyməti təyin etməyə şərait olduqda dəyərin tutulması metodundan istifadə olunur və həmin dəyər qiymətləndirilən intellektual məhsulun bazar dəyəri kimi xarakterizə edilir.

Bu metod vasitəsilə hesablama prosesi vergi və mənfəət olaraq qeydə alınan xərclər, intellektual mülkiyyətin kommersiya xarakteri daşmasına çəkilən xərclər və s. ödənişlərin toplanması vasitəsilə reallaşdırılır və bu hesablanmanla iki və daha artıq üsulla həyata keçirilir.

İntellektual məhsulların istifadə olunması ilə proqnozlaşdırılan və həmin məhsuldan gözlənilən mənfəət üzrə QMA, habelə İM obyektlərinin qiymətlərinin əvvəlcədən təyin edilməsi məqsədilə gəlir yanaşmasından istifadə olunur və bu yanaşma vasitəsilə intellektual məhsulların gələcək qiyməti, eləcə də ondan əldə olunacaq mənfəət cari zamanda müəyyən edilir. Bu yanaşma öz tərkibinə intellektual məhsulların qiymətləndirilməsinin 8 metodunu daxil edir:

Yaxın və orta perspektivdə əldə olunacaq pul gəlirlərinin təyin edilməsi üçün diskontlaşdırılmış pul axınları metodu tətbiq edilir və bu metod dəqiq xidmət vaxtı bilinən intellektual məhsullar üzrə istifadə edilir. Adını qeyd etdiyimiz metod aşağıdakı düstur vasitəsilə hesablanır

$$Ma = CF_1/(1+i) + CF_2/(1+i)^2 + CF_3/(1+i)^3 + \dots + CF_a/(1+i)^a \quad (1.5)$$

Burada, i -diskontlaşdırma səviyyəsi və ya dərəcəsi, Ma -a il keçdikdən sonra məhsulun dəyəri, $CF_1, CF_2 \dots CF_a$ - $a=1, 2, \dots, n$ illərə görə intellektual məhsulun istifadəsi zamanı formalaşan pul axınıdır.

Qiymətləndirmə prosesində bazar informasiyasına əsasən təyin edilən diskontlaşdırma dərəcəsi əksər hallarda ya faiz dərəcəsi, ya da ki qiymət multiplikatoru vasitəsilə əks etdirilir. İntellektual məhsulun satılması zamanı seçmə vəsaitlər, qiymətli kağızlara sərmayə yatırımından əldə edilən mənfəətin dərəcəsi, bank faizləri, yenidən maliyyələşdirmə prosesində qazanılan gəlirin səviyyəsi diskontlaşdırma norması olaraq qəbul oluna bilər.

Kapitallaşma əmsalları qiymətlərinin və xalis gəlirin doğru şəkildə müəyyənləşdirilməsi vasitəsilə intellektual məhsulların dəyərinin təyini birbaşa kapitallaşma metodunun köməyi ilə mümkündür və bu metod $M_n = CF_0/r_k$ düsturu ilə

hesablanır. Burada, r_k - real diskont səviyyəsi vasitəsilə formalaşan amortizasiya və kapitallaşma əmsalı, CF_0 - ilin sonuna gəlirdir.

İzafi gəlirlər metodu intellektual mülkiyyət bazarında françayzinqin, ticarət markalarının, əmlak hüquqlarının, o cümlədən patent və lisenziyaların qiymətləndirilməsi prosesinə tətbiq olunur və bu metod intellektual məhsullardan qazanılan əlavə gəlir vasitəsilə iqtisadi faydalılığın ölçülməsi üçün formalaşdırılıb. Bu metodun əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, onun hesablanması prosesində gəlir dəyərə çevrilir və bu zaman $M_n = M_r / r_k$ düsturundan istifadə olunur. Bu düsturda M_r -gəlirin miqdarını, r_k - real diskont səviyyəsi vasitəsilə formalaşan amortizasiya və kapitallaşma əmsalı, M_n isə qiymətləndirilən məhsulun cari dəyərini əks etdirir.

Ekspres qiymətləndirmə metodu hər hansı bir investisiya layihəsinin reallaşdırılması zamanı əmələ gələn pul axınlarının dəyişmə tendensiyalarının tədqiqi üzrə ümumi faydalılıq göstəricisini müəyyən edən bit metod olaraq xarakterizə edilir. Reallaşdırılan investisiya layihələrinin son nəticəsi hesab edilən real pul axınlarının miqdarı layihənin reallaşdırılması zamanı daxil və xaric olan pul vəsaitlərinin kompleks şəkildə özündə əks etdirir. Bu göstərici layihənin gəlirlilik səviyyəsini və onun dəyərini təyin edən kapitalın miqdarını xarakterizə edir. Gəlirlər və xərclər ayrı-ayrı zamanda yarandığına görə onların bir yerdə sistemləşdirilməsi məqsədilə diskontlaşdırma həyata keçirilir və bunun da nəticəsində, real pul axınlarının (NCF) əlaqədar real diskontlaşmış gəlir (NPV) formalaşır.

Royalti səviyyəsi yaradıcılıq məhsulunun sahibinin lehinə məcmu dəyərin miqdarından məxsusi olaraq onun üçün ayrılan dəyərin hissəsini özündə əks etdirir. Onun iqtisadi məzmunu isə ondan ibarətdir ki, yaradıcılıq məhsulunun sahibi bu məhsuldan istifadə edə bilməsi üçün hər hansı bir şəxsə lisenziya verir, həmin şəxs isə intellektual məhsulun istifadəsi nəticəsində qazandığı gəlirin müəyyən qismini müqavilədə əks etdirilən nisbətdə yaradıcılıq məhsulunun sahibinə verməlidir.

Royalti dərəcəsi bəzən 1-12%, əksər hallarda isə 2-6% arasında müəyyən qiymətlər alır və bu dərəcə lisenziya sazişinin etibarlı olduğu vaxt ərzində həm arta, həm də azala bilər.

Bəzi hallarda intellektual məhsul onun yaradıcısına aid deyil, başqa bir müəssisənin mülkiyyəti kimi tanınır ki, bu zaman royaltidən azad etmə metodundan istifadə olunması lazımdır. Bu zaman xərc çəkmiş şəxsin zərərləri kompensasiya edilir və bu kompensasiya həmin intellektual məhsulun bazar dəyərinə uyğun şəkildə müəyyənləşdirilir.

25% prinsip üzrə reallaşdırılan metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, iddiaçı qismində çıxış edən şəxs patent sahibinə bildirir ki, rəqibinin qazandığı mənfəətin 4-də birini sənə ödəməyə hazırım. Bu qiymətləndirmə metodu yalnız 2 ilədək fəaliyyət göstərən patentlərin dəyərini təyin etməyə imkan verir.

Ekspert qiymətləndirmə metodu bir qrup ekspertlərin ümumi razılığına əsaslanır və bu zaman həmin ekspertlər birgə fəaliyyət nəticəsində materiallar formalaşdırır, problemlərin həll yollarını axtararaq ümumi qərara gəlirlər və ən sonda intellektual məhsulun gələcək qiymət dəyişmələri barədə ümumi proqnozlar verirlər.

İntellektual mülkiyyət bazarındakı aktiv formada olan məhsulun ona oxşar olan QMA ilə müqayisə olunması prosesi zamanı bazar yanaşmasından istifadə olunur və bu yanaşma daha çox təkmilləşmiş bazarlardan fyuçerslərin, qeyri-maddi aktivlərin və opsiyonların satıldığı, eləcə də informasiya mənbələrinin digərlərinə nəzərən daha çox yayıldığı bazarlarda tətbiq edilir.

İntellektual məhsulun bazar yanaşması vasitəsilə qiymətləndirilməsi zamanı 3 vacib şərt mövcuddur ki, onlara aşağıdakılar aid edilir:

- 1) İntellektual məhsulun keyfiyyət parametrlərinə uyğun şəkildə minimum üç oxşarının mövcud olması.
- 2) Həm qiymətləndirilən intellektual məhsulun, həm də onun oxşarlarının keyfiyyəti haqqında informasiyaların doğru olması.

3) Həmin məhsulların azad rəqabət mühitində satılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar yanaşmasını intellektual mülkiyyət bazarında istənilən məhsula tətbiq etmək qeyri mümkündür. Əksər vəziyyətlərdə qiymətləndirmənin bu yanaşma üsulundan patent və müəlliflik hüququ sahələrində istifadə olunmasına baxmayaraq, ixtira, kompüter proqramı, xidmət nişanları kimi sənaye mülkiyyəti növlərinin qiymətləndirilməsi zamanı adı çəkilən yanaşmadan istifadə olduqca mürəkkəb və demək olar ki, mümkünsüz olur.

İntellektual mülkiyyət bazarındakı məhsulların qiymətləndirilməsi zamanı düzgün metodun seçilməsi üçün onların bəzi xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır:

- İntellektual məhsulun qeyri-material şəklində olması;
- İntellektual mülkiyyətin xüsusiyyətlərinin məhsul üzərində əks etdirilməsi;
- İntellektual fəaliyyətin nəticələrini özündə ehtiva edən məhsulun formalaşaraq onun yayılması şəraitinin mövcudluğu;
- İntellektual məhsulun mənəvi cəhətdən aşınmasının mümkün olmasına baxmayaraq, onun fiziki aşınmaya məruz qalmasının mümkünsüzlüyü;
- İntellektual məhsulun qeydiyyatı alınmasının vacibliyi;
- İntellektual mülkiyyətin zaman və ərazi nöqtəyi-nəzərindən məhdudlaşma imkanlarının varlığı;
- Məxvilik prinsipinin qorunmasının lazımlılığı;
- İntellektual məhsulun tam xarakter - yəni, onun öz sahibinin razılığı olmadan başqa şəxslər tərəfindən istifadəsinin qadağan edilməsi;
- İntellektual məhsulun məxsusi hüquqi müdafiəsindən savayı başqa hüquqi mühafizələrlə qorunmasının mümkün olması.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərin İM obyektlərinin qiymətləndirilməsi prosesi zamanı nəzərə alınması onların dəyərinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərir.

1.3. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi: xarici təcrübə.

Qloballaşma şəraitində dünya bazarında rəqabətqabiliyyətli məhsulların əksəriyyəti İEÖ-lərin payına düşür. Bunun əsas səbəblərinə misal olaraq həmin ölkələrin öz intellektual potensialından səmərəli istifadə etməsi, innovasiyalı milli iqtisadiyyata malik olması, habelə intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsində təkmil qanunvericilik sisteminin formalaşdırılmasını aid etmək olar. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsində xarici təcrübənin ətraflı tədqiqi və ondan istifadə edilməsi ən mühüm nüanslardan hesab edilməlidir.

İnnovativ inkişafa nail olmuş ABŞ-da intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi ABŞ-da intellektual mülkiyyət hüquqları sistemi vasitəsilə həyata keçirilir ki onun da tərkib hissələrinə aşağıdakıları aid edilir:

1). Müəlliflik hüququ – bu, mahnılar, filmlər, rəsm əsərləri, veb məzmunlu kəşflər, kitablar, həmçinin bədii əsərlər kimi yazılmış və ya nəşr olunan əsərləri qoruyur. ABŞ-da yaradıcılıq işləri iki şərti ödədikdə müəlliflik hüququ vasitəsilə qorunur:

- Birincisi, həmin yaradıcılıq işinin orijinal-müstəqil şəkildə yaradılan və başqasının işindən köçürülməyən yaradıcılıq işi olması.
- İkincisi, maddi əsasa malik olmaqla yanaşı, uzun müddət asan şəkildə görünməsi, surətinin çıxarılması və daşınmasının mümkünlüyü.

Müəllif hüquqları yalnız yaradıcılıq fəaliyyətinin maddi formasını qoruyur. Belə ki, əgər kiminsə biznesinin reklamı varsa, real məzmun müəlliflik hüququ vasitəsilə qorunur. Lakin o, öz reklamını yaratmaqda bu reklamdakı fikrin oxşarından istifadə etməsində başqalarına mane olmur.

2). Patentlər. Patent kiminsə ixtirasını qorumaq üçün imkan verən hökumət qrantıdır. ABŞ-da ABŞ Patent və Marka İdarəsi (USPTO) üç növ patent verir:

- a) Texnoloji nailiyyətlər və yeniliklər üçün kommunal patent. Bu ərizənin verildiyi tarixdən etibarən ən azı 20 il davam edir.

- b) Əşyalar və yeni orijinal layihələr üçün dizayn patenti. Bu 14 illik müddəti əhatə edir.
- c) Peyvənd və ya selektiv məhlul(toxum manipulyasiya) ilə qeyri-cinsi olaraq təsvir edilən, ortaya çıxan hər hansı fərqli və yeni bitki sortlarının ixtirası və ya aşkarlanması üçün bitki patenti. Bu müdafiə ABŞ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən idarə olunan bitki sortlarının mühafizəsindən fərqlidir. Bu qorunma ərizənin verildiyi tarixdən etibarən 20 il müddətində etibarlıdır.

Əgər patentləşdirilməmiş bir ixtira və ya dizayn hazırlamağa ehtiyac olarsa, açıqlama müqaviləsi istifadə etmək və ya müvəqqəti patent ərizəsini almaq, həmçinin ixtira və ya dizaynla bağlı bütün sənədləri saxlamaq vacibdir.

3). Ticarət markaları-bu, məhsul və xidmətləri rəqibdən fərqləndirən əlamətlər, simvollar, loqotiplər, sözlər və ya səsləri qoruyur. Müəlliflik hüququndan fərqli olaraq ticarət nişanları ABŞ-da avtomatik olaraq qorunmur və yalnız USPTO-da qeydiyyatdan keçdikdə mühafizə olunur. Bir çox ölkələrdə ticarət nişanı hüquqları qeydiyyatdan keçməklə yaradılır və bu, “Fayldan Birinci” kimi tanınır. Lakin, ABŞ-da, Böyük Britaniyada olduğu kimi, ticarət nişanının mülkiyyəti ilk olaraq ticarətdə istifadə edənlər tərəfindən müəyyən edilir. Bu, “Birinci İstifadə” sistemi olaraq bilinir və ticarət nişanını qorumaq üçün həqiqətən mal və ya xidmətlərlə əlaqədar markadan istifadə etməyi tələb edir. Buna görə, bir marka ilə digər tərəf arasında bir anlaşmazlıq varsa, ilk növbədə ticari olaraq istifadə edən hər kəs onu qeydiyyatdan keçirməmiş olsa belə, öz ticarət nişanı hüququna malik olacaqdır. Lakin, ABŞ-da ticarət nişanı tamamilə qorumaq üçün onu USPTO-da qeydiyyatdan keçirmək çox mühüm məsələdir. Ticarət nişanını qeydiyyatdan keçirən şəxs üçün bunun bir sıra əlavə üstünlük və faydası vardır:

- Ticarət nişanının sahibinin açıq şəkildə elan edilməsi;
- Ticarət nişanının digər ölkələrdə qeydiyyatdan keçirilməsinə kömək edilməsi;
- Qeydiyyatdan keçmiş ticarət nişanının (®) ticarət nişanından istifadə etməyə imkan verməsi;

- Hər hansı qanun pozuntusu zamanı Federal Məhkəmədə ticarət nişanının sahibinə yardım edilərək onun hüquqlarının qorunması və s.

Qeydiyyatın tələbi olmadığı üçün ABŞ-da ticarət markasının müddətinə heç bir məhdudiyyət yoxdur. Ticarət markasının istifadəsi davam edildikdə, ticarət nişanının mülkiyyət hüququ saxlanılır.

4). Dizayn hüququ - bu təsvirlər və ya kompüter modelləri kimi dizaynları qoruyur.

ABŞ-da yaradıcılıq işinin sahibi öz intellektual məhsulunu qeydiyyatdan keçirmədiyi halda avtomatik olaraq həmin məhsulun yaradılması üzrə qanuni hüquqlara sahib olur. Qeydiyyatdan keçməmiş intellektual mülkiyyət formalarına müəllif hüquqları, qeydiyyatdan keçməmiş dizayn hüququ, ümumi hüquqi ticarət nişanları, eləcə də gizli məlumatlar və ticarət sirlərinə verilən məlumat bazasının müdafiəsi daxildir. Qeydə alınmış intellektual məhsul ilə hüquqların tanınması üçün Böyük Britaniyanın Fikri Mülkiyyət Bürosu kimi bir orqana müraciət etmək lazımdır. Bunu etmədikdə, başqaları yaradıcılıqdan istifadə edərək hüquq pozuntusuna yol versələr də Federal Məhkəmə intellektual məhsul sahibinin xeyrinə qərar çıxara bilmir. Qeydiyyata alınmış intellektual mülkiyyət formaları patentləri, qeydə alınmış ticarət nişanları və qeydə alınmış dizayn hüquqlarını əhatə edir.

ABŞ aşağıdakı beynəlxalq intellektual mülkiyyət müqavilələrinə imzalayıb:

- 1). Paris Konvensiyası-buna əsasən bu konvensiyayı imzalamış hər hansı bir dövlət öz vətəndaşına patent verdikdə intellektual məhsulun sahibinə konvensiyayı imzalayan digər dövlətlərin ərazisində həmin ölkələrin vətəndaşı kimi eyni hüquq və azadlıq vəziyyəti verilir.
- 2). Bern Konvensiyası - buna görə hər bir üzv dövlət müəllif hüququnu digər üzv dövlətlərdən öz vətəndaşlarının müəlliflik hüququ ilə eyni şəkildə tanıyır.
- 3). Madrid Protokolu - bu, müxtəlif ölkələrdə milli ticarət nişanlarının qeydiyyata alınması üçün tək bir ərizə ilə "bundle" almaq üçün olan mərkəzi sistemdir.

4). Patent Əməkdaşlıq müqaviləsi-bu, Madrid Protokolu ilə eyni məzmunu malikdir. Lakin ondan fərqli olaraq yalnız patent ərizələrinə nəzarət edən bir qanunverici mexanizmdir.

Müasir şəraitdə ABŞ-da intellektual mülkiyyət bazarında bəzi potensial təhlükələr mövcuddur. Bu ölkədə xarici və daxili hüquq sahiblərinin yaradıcılıq işlərinin mühafizəsi yüksək səviyyədə olmasına baxmayaraq, bəzi hallarda səlahiyyətli dövlət orqanları öz imtiyazlarından sui-istifadə edərək qanun pozuntusuna yol verirlər. Bundan əlavə Transmilli korporasiyaların və ETT təyinatlı modern müəssisələrin ölkə iqtisadiyyatına nüfuz etməsi, kibertəhlükəsizliyin tam təmin edilməməsi və başqa inkişaf tendensiyaları intellektual mülkiyyət bazarının əsas subyekti olan ixtiraçılar və müəlliflərin hüquqi qorunmasına təhlükə yaradır. ABŞ hökuməti bu təhlükələrin qarşısını almaq üçün aşağıdakı tədbirləri reallaşdırmaqdadır:

- İntellektual mülkiyyət hüquqları üzrə məsləhətverici ekspert qrupları yaratmaq;
- İntellektual mülkiyyət hüquqlarının mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə müraciət olunma strukturları şəbəkəsinin formalaşdırılması;
- Hər hansı müəssisə və hüquqi şəxslə əlaqədar olan riskin qiymətləndirilməsi, lazımi yoxlamaların həyata keçirilməsi və riskin sığortalanması;
- Digər ekspertlərdən - məsələn, hüquqşünaslardan, yerli diplomatik nümayəndəliklərdən, biznes və sənaye xüsusi birləşmələrindən və beynəlxalq ticarət təşkilatlarından peşəkar məsləhət almaq;
- Oxşar müəssisələr arasındakı münasibətləri nizama salmaq və haqsız rəqabətin tamamilə aradan qaldırılması;
- İntellektual mülkiyyət bazarında fəaliyyət göstərən agentlər, distribyutorlar və təchizatçıların peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması, habelə dövlət orqanlarının səlahiyyətlərini məhdudlaşdırmaq;
- İntellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının daha yaxşı təmin edilməsi məqsədilə onlara pulsuz xidmət edən vəkillərin təyin olunması;

- İntellektual mülkiyyət bazarında olan qiymətləndirmə və biznes metodlarının restrukturizasiya edilərək təkmilləşdirilməsi.

ABŞ-da intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi prosesində spesifik yeri olan və bu bazarın məhsullarının qiymətləndirilməsinə nəzarət edən orqan fəaliyyət göstərir ki, bu orqanın adı Qiymətləndirmə Fondudur. Bu təşkilatın yaranma tarixi 1987-ci ildir və hal-hazırkı dövrdə onun Məşvərət Şurasında 60-a qədər müəssisə üzv olaraq çıxış edir. Bu Şuranın əsas funksiyası qiymətləndirmə standartlarının müəyyən olunması, həmin standartların dövrün tələblərinə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi hesab edilir ki, bu işi əvvəlcədən hazırlanmış və yüksək ixtisasa malik olan 5 nəfər reallaşdırır. Ay ərzində minimum 3 dəfə baş tutan icaslarda intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə qiymətləndiricilərin fəaliyyəti müzakirə olunmaqla yanaşı, zəruri hallarda qiymətləndirmə standartlarına düzəliş və əlavələr edilməsi barədə qərar verilir. Bununla bərabər, Məşvərət Şurası ölkənin ayrı-ayrı bölgələrində qiymətləndirmə xidməti göstərən dövlət agentlikləri və müxtəlif təşkilatların işinə nəzarət edir.

Təbii ehtiyatlara və sərvətlərə malik olmayan dövlətlərin bir qismi öz iqtisadiyyatlarını tükənmək bilməyən “İnsan kapitalı” və intellektual potensial üzərində quraraq inkişaf etdirməyə çalışırlar. İntellektual mülkiyyət modern şəraitdə müasir xidmət və məhsulların, habelə yeni fəaliyyət növlərinin yaradılması üzrə əsas vasitə olaraq xarakterizə edilir. İntellektual mülkiyyət nəticəsində yüksək sosial-iqtisadi tərəqqi səviyyəsinə çatmış ölkələrdən biri də Yaponiyadır. Bu ölkədə hələ ötən əsrin 90-cı illərində iqtisadi və sosial tərəqqinin əsas şüarı “İntellektual mülkiyyət üzrə formalaşdırılan dövlət və cəmiyyət” hesab olunurdu. Daha sonralar Rusiya, ABŞ, Çin, Qazaxıstan və bir sıra Avropa dövlətləri intellektual mülkiyyət sahəsində yapon təcrübəsindən istifadə etmişdir.

Yaponiyada 1996-cı ildə Patent idarəsinin təhlilinə əsasən yapon ekspertləri ölkədə intellektual mülkiyyət bazarında idarəetmə mexanizminin və tənzimləmə sisteminin köhnəlmiş olduğu qənaətinə gəlmişdilər. Bir müddət sonra dövlətin innovasiya siyasəti, intellektual mülkiyyət bazarı və sahə üzrə qanunvericilik bazasının

təkmilləşdirilməsi işləri həyata keçirilməyə başladı. Artıq dövlət orqanları və agentliklər tərəfindən elmi yeniliklərə, innovativ məhsullara, intellektual xidmətlərə və ixtiralara xüsusi önəm verilirdi.

Yaponiyada intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi üzrə həyata keçirilən dövlət siyasətinin prioritet istiqamətləri üzrə aşağıdakılar nəzərdə tutulmuşdur:

- İntellektual mülkiyyət bazarında istehsal olunan məhsulların, o cümlədən xidmətlərin ixrac potensialının yüksəldilməsi;
- Bu ölkənin üzv olduğu beynəlxalq müqavilə və konvensiyaların prinsiplərinə əməl olunması, habelə intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə olan hüquqi müdafiənin yaxşılaşdırılması;
- Mövcud qanunların kompleksləşdirilməsi vasitəsilə ticarət sektorunda olan problemlərin minimuma endirilməsi və intellektual mülkiyyət bazarında istehsal olunan məhsulların beynəlxalq və regional müstəvidə tanıtılması;
- “İnsan kapitalı”nın maksimum dərəcədə inkişafını təmin etmək və onu əsas sənaye bölmələrində tətbiq etmək məqsədilə stimullaşdırıcı və həvəsləndirici tədbirlərin reallaşdırılması;
- Milli sərvətin zənginləşdirilməsi üçün əhalinin intellektual potensialından daha səmərəli istifadə və s.

Müasir dövrə Yaponiyada intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə özünəməxsus milli mexanizmin formalaşdırılması üçün 3 əsas istiqamətdə köklü dəyişikliklərin edilməlidir.

Birincisi, intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə bazar subyektlərinin, ələlxüsus kiçik və orta firma sahibləri, eləcə də tədqiqatçıların daha rahat fəaliyyət göstərmələri məqsədilə ölkənin patent sistemi təkmilləşdirildi. Bunun üçün ilk növbədə patent hüququ əldə etmək istəyənlərin ərizələrinin ekspertiza prosesi daha da intensivləşdirildi. Eyni zamanda ölkənin patent və lisenziyalar bazarında patent ekspertizasının və əsaslı təhlil işlərinin aparılması məqsədilə bu işə 600-dək xarici və

yerli mütəxəssin cəlb olundu. Təsadüfi deyil ki, 2013-2017-ci illər ərzində patent ekspertizasının müddəti 15 aydan 8 aya qədər azaldılmışdır.

İkinci mühüm məsələ Yaponiyanın iqtisadi və sosial inkişafında özünəməxsus rola malik olan tədqiqatçıların hüquqlarının təmini məqsədilə onların işəgötürənlərlə münasibətlərinə nəzarət edilərək tənzimlənmənin gücləndirilməsi oldu. İxtiralar və elmi yeniliklər üzrə hüquqların təyin olunması, zərərçəkmiş şəxslərə kompensasiyaların ödənilməsi və patent qeydiyyatı, Yaponiya və tərəfdaş ölkələrin iqtisadiyyat sahəsində innovasiya aktivliyinin yüksəldilməsi və həvəsləndirilməsi naminə uyğunlaşdırılmış münasibətlər mexanizminin formalaşdırılması tədbirləri həyata keçirilmişdir.

Üçüncü vacib istiqamət innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olanların həvəsləndirilməsi üçün tədqiqatın nəticəsi və intellektual məhsul olan obyektlərin kommersiyalaşdırılması işlərinin görülməsi, eləcə də dövlətin maliyyələşdirdiyi tədqiqat müəssisələri və universitetlərin sayının artırılması və innovasiya şəbəkəsi mexanizminin yaradılması işlərinə başlanılmışdır. Eyni zamanda patent və lisenziyalar bazarında hüququ pozulmuş və zərərçəkmiş şəxslərə ödəniləcək kompensasiyaların miqdarının çoxaldılması istiqamətində qanunverici aktlar qəbul olunmuşdur.

Yapon hökuməti intellektual mülkiyyətin inkişaf etdirilməsinə əsaslanan iqtisadi tərəqqiyə sahib olduğu üçün intellektual xidmətlər və məhsullar bazarındakı subyektlərin hüquqlarını bilərəkdən pozmuş insanları inzibati qaydada məsuliyyətə cəlb edir. Bunun üçün Yaponiyada intellektual məhsul sahibinin hüquqlarının pozulması zamanı ona ödəniləcək zərərin müəyyənləşdirilməsi göstəricilərinin sərtləşdirilməsi məqsədilə Patent qanunvericiliyə müəyyən düzəliş və əlavələr edilmişdir.

Yapon dövlətinin qənaətinə görə həyata keçirilən tədbirlər və qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi intellektual mülkiyyət bazarında qanunsuz halların azalmasına və ETT-nin daha da inkişaf etməsiylə nəticələnəcək.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ.

2.1. Azərbaycanın intellektual mülkiyyət bazarı: formalaşması və inkişafı.

Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət bazarının yaranması və formalaşması prosesinin bünövrəsi hələ müstəqilliyin ilk illərinə, daha doğrusu 1992-ci ilə təsadüf edir. İnzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsinin ilk dövrlərində ölkə vətəndaşlarının həmin dövrün tələblərinə uyğun iqtisadi fikrinin yaradılması, təhsil səviyyəsinin artırılması, eləcə də ixtisas hazırlığı kimi aktual məsələlərin həlli bir növ obyektiv zərurətə çevrildi.

Bildiyimiz kimi, bazar iqtisadi sistemində iqtisadçılar adı çəkilən sistemin infrastrukturunun formalaşdırılmasında vacib ünsür və əsas iştirakçı kimi çıxış edirlər. Bu isə öz növbəsində modern ETT nailiyyətlərinin və istehsalın effektivliyinin artırılmasını tələb edir ki, intellektual potensialdan səmərəli istifadə etmədən, eləcə də ölkədə müasir intellektual mülkiyyət bazarını formalaşdırmadan bu mümkün deyil.

Azərbaycan öz suverenliyini təmin etdikdən sonra, başqa sahələrlə yanaşı iqtisadiyyat bölməsində də müstəqil hüquqlarını həyata keçirməyə və bu sahədə tam azad şəkildə siyasət yürütməyə başladı. Ölkəmizin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərini beynəlxalq aləmə səmərəli inteqrasiya, sosialyönümlü bazar iqtisadi sistemində keçid və ayrı-ayrı mülkiyyət növləri əsasında formalaşdırılan iqtisadiyyat təşkil edir.

Yüksək tərəqqi və dayanıqlı inkişaf mərhələsinə qədəm qoyan Azərbaycan Respublikasının belə bir tarixi artım mərhələsinə yüksəlməsi çətin və qeyri-stabil bir proses olmuşdur. Məhz düzgün iqtisadi siyasətin və strategiyanın reallaşdırılması, iqtisadi resurslardan və intellektual potensialdan səmərəli istifadə, habelə onların bölüşdürülməsində sosial bərabərliyə, eləcə də ədalətlik prinsipinə riayət olunması hazırkı şəraitdə Azərbaycanın əldə etdiyi sosial-iqtisadi tərəqqinin və davamlı iqtisadi yüksəliş templərinin əsas aspektləri kimi xarakterizə oluna bilər.

Öz müstəqilliyini ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində bərpa edən Azərbaycanda institusional-hüquqi dəyişikliklərin reallaşdırılması, yeni iqtisadi sistemin tələblərinə müvafiq şəkildə təsərrüfat müəssisələrinin yaradılması və bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında formalaşması zəruri hesab edilən milli iqtisadiyyatın bünövrəsinin qoyulması vacib faktor kimi qiymətləndirilirdi. Ölkə konstitusiyası respublika daxilində siyasi stabilliyi təmin etməklə bərabər, iqtisadi və sosial islahatların reallaşdırılması, xarici və daxili investorlar, habelə sahibkarlar üçün əlverişli mühitin yaradılması və onların müdafiəsi, eləcə də xüsusi mülkiyyətin və özəl sektorun inkişafına imkan yaradır.

İntellektual mülkiyyət bazarının qanunvericilik bazasının bünövrəsi hələ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qoyulmuşdur. Konstitusiyanın “Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr” bölməsinin 30-cu maddəsinə uyğun olaraq, “Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun digər növləri qanunla qorunur”. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bu maddəsi hər hansı bir şəxsin elmi yaradıcılığının və yaxud kəşfinin tam müstəqilliyini mühafizə etməklə yanaşı üslubundan, növündən, mənasından, qiymətindən, üsulundan, təyinatından, habelə istifadə edilmə formasından qeyri-asılı olaraq hər hansı intellektual fəaliyyətin son nəticəsi hesab edilən bütün bədii əsərlər, elmi yaradıcılıq işləri, musiqi janrları, eləcə də digər intellektual mülkiyyət məhsullarının hüquqi müdafiəsinin təmin edilməsində baza rolunu oynayır və istənilən yaradıcı şəxsə öz seçimində tam azadlıq və sərbəstlik verir[1 səh 12].

Qeyd etmək lazımdır ki, məhz bu müddəaların Konstitusiyada yer alması Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının yaranması və formalaşmasında bir növ ilk addım oldu. Ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının formalaşma mərhələlərini əsasən 2 yerə bölmək olar ki onlara da aşağıdakılar aid edilir:

Birinci mərhələ: bu mərhələ qısamüddətli dövrü əhatə etməklə bərabər intellektual mülkiyyət bazarının formalaşmasında hüquqi, habelə təşkilati mexanizmin yaradılmasını özündə ehtiva edir.

İkinci mərhələ: bu mərhələ isə qismən orta müddətli, daha çox uzunmüddətli dövrü əhatə edir və ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının tam formalaşdırılmasını, eləcə də həmin bazarın effektivlik və səmərəlilik dərəcəsinin çoxaldılmasını özündə əks etdirir.

Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının formalaşdırılmasının prioritetləri və ən mühüm məqsədləri həmin bazarın subyektlərinin mənafelərinin mühafizəsi və məqsədlərinin həyata keçirilməsi, eləcə də onların əsas tələbatlarının tam təmini, intellektual məhsulların və ixtiraların müxtəlif təsərrüfat bölmələrinə tətbiq edilməsi, intellektual mülkiyyətin doğru istiqamətdə və səmərəli istifadəsi, habelə onun müasir tələblərə uyğun olaraq təşkilinin yenidən qurulması, adı çəkilən sahəyə xarici və daxili investisiyaların kütləvi şəkildə cəlb edilməsi, həmçinin innovasiyayönümlü milli iqtisadiyyatın yaradılması hesab edilir.

Respublikamızda intellektual mülkiyyət bazarının formalaşma istiqamətləri bunlardır:

- Əhalinin intellektual potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsi məqsədi ilə uzunmüddətli strategiyanın yaradılaraq həyata keçirilməsi;
- Bu sahədə çoxsaylı təhlillərin, həmçinin strateji tədqiqat işlərinin aparılması və gələcək elmi-texniki planların tədricən reallaşdırılması;
- İntellektual mülkiyyət bazarının effektiv şəkildə idarə edilməsi məqsədilə mövcud sahədə ixtisaslı kadrların və mütəxəssislərin formalaşdırılması prosesinin sürətləndirilməsi;
- İntellektual fəaliyyət məhsullarının hüquqi müdafiəsinin effektiv təminatı;
- Dövlət səviyyəsində intellektual məhsulların və yaradıcılıq işlərinin istifadəsi ilə əlaqədar olaraq güclü nəzarət mexanizminin formalaşdırılması;
- Siyahıyaalınma, ekspert təhlillərinin aparılması, həmçinin intellektual məhsulların qiymətləndirilməsi və həmin məhsulların qeyri-maddi aktiv olaraq qəbul olunması;

- Azərbaycanın intellektual mülkiyyət bazarının inkişafı istiqamətində region və digər dünya dövlətləri ilə, eləcə də bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməsi;
- Paytaxt ərazisində və ölkənin müxtəlif regionlarında sənaye parklarının, biznes inkubatorlarının, habelə elmi-tədqiqat müəssisələrinin yaradılması və s.

Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət bazarının inkişafı birbaşa olaraq bu sahədə milli hüquq sisteminin keçdiyi təkmilləşmə prosesi ilə əlaqədardır. Ölkəmizdə intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə milli hüquq sisteminin inkişaf mərhələlərini tədqiq edərkən bu mərhələləri 3 hissəyə bölmək olar.

Birinci mərhələ 1992-1996-cı illəri əhatə edir ki, bu mərhələnin əsas xarakterik xüsusiyyətlərinə yerli icra hakimiyyəti orqanlarının nəzdində intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə müxtəlif təşkilatların formalaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bir sıra intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsinin təsbit edilməsi, ölkəmizini qeyd edilən sahədə MBD dövlətləri ilə əməkdaşlıq etməyə başlaması və Azərbaycanın müəlliflik hüququ üzrə Beynəlxalq Konvensiyada iştirak etməsi haqqında qərarlar verməsini və başqa amilləri aid etmək olar. Sözsüz ki, birinci mərhələnin ən böyük uğuru ölkə tarixində intellektual mülkiyyətin tənzimlənməsi istiqamətində ilk qanun olan “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” qanunun qüvvəyə minməsi idi və milli-mənəvi dəyərlərimizə tam şəkildə uyğun olan bu qanunun qəbulu zamanı yüksək inkişaf mərhələsinə çatmış cəmiyyətlərin bütün xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır.

İkinci mərhələ Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının onurğa sütunu hesab edilən hüquqların mühafizəsi, idarə edilməsi və qorunması üzrə əksər normativ hüquqi aktların və qanunverici bazanın tam formalaşdırılması prosesinin inkişafının təmin etməklə bərabər 1997-2000-ci illəri əhatə edir. Qeyd edilən dövrdə ölkəmizin beynəlxalq müstəvidə getdikcə tanınması məsələsi ərsəyə gəlmiş, Azərbaycanlı nümayəndələr Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının bir sıra mühüm konfranslarında iştirak edərək müxtəlif orqanlarında rəhbər vəzifəyə təyin edilmişlər.

Azərbaycan Respublikası müxtəlif bədii əsərlərin hüquqi müdafiəsi sahəsində Bern, eləcə də musiqi sahəsində Cenevrə Konvensiyasına qoşulmaqla yanaşı müəlliflik hüquqları istiqamətində bir çox beynəlxalq, habelə regional simpoziumlara və forumlara ev sahibliyi etmiş, həmçinin ÜƏMT ilə birlikdə bir sıra tədbirlərdə təşkilatçı qismində çıxış etmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycanın MDB ölkələri arasında dördündən biri olaraq Avropa İttifaqının mühüm intellektual mülkiyyət proqramlarından hesab edilən TACIS proqramında iştirakı 21-ci əsrin əvvəllərində respublikamızda intellektual mülkiyyət bazarının formalaşdırılması prosesinə yeni təkan verdi.

Üçüncü mərhələ 2001-ci ildən sonrakı dövrü, yəni 3-cü minilliyin başlanğıcından indiyə qədər olan zamanı əhatə edir ki, məhz bu dövrdə intellektual mülkiyyət bazarı xeyli inkişaf edərək qismən dünya standartlarına cavab verən bir bazar mexanizmi formalaşdırılmışdır. Bu mərhələdə intellektual mülkiyyət milli institutunun ən müasir dünya standartlarına, müəlliflik hüququnun institusional-hüquqi və təşkilatı bölmələrinin fəaliyyət mexanizminin İEÖ-rin(Qərbi Avropa, ABŞ, Yaponiya) səviyyəsinə yüksəldilməsinin istiqamətində atılan addımların başlanğıcı qoyulmuşdur. İntellektual mülkiyyət bazarının inkişafına əlverişli şərait yaradan Agentliyin ən yeni vəzifələri və funksiyalarının müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı olaraq onun bir neçə Əsasnaməsinə köklü dəyişikliklər, həmçinin müxtəlif əlavələr edilməklə yanaşı, müəllif-hüquq sistemi qloballaşma tendensiyaları nəzərə alınaraq təkmilləşdirilmiş və modern normativ hüquqi aktlar yaradılaraq intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi və inkişaf etdirilməsi istiqamətində tətbiq edilmişdir. Bu dövrdə intellektual mülkiyyət bazarının yeni inkişaf mərhələsinə keçidinin təmin edilməsi məqsədilə mühüm sahələrdə kompleks proqramlar, həmçinin internet şəbəkəsində intellektual mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi, eləcə də qrafika, mətn, video, fotoqrafiya, animasiya, səs effektləri kimi informasiyaların və başqa rəqəmsal texnologiya obyektləri üzrə hüquqların reallaşdırılması, elektron ticarət sahəsində İM obyektlərinin alış-satış məsələlərinə dair normativ hüquqi aktlar yaradılıb. 2004-cü ildə isə sənaye sektorunda müəlliflik hüququna aid tədqiqat aparılaraq onun milli

iqtisadiyyatda və ÜDM-dəki xüsusi çəkisi müəyyənləşdirilib, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılması və intellektual mülkiyyət bazarının prioritet inkişaf istiqamətlərinə dair yeni konsepsiyalar hazırlanıb. Təxminən 13-14 il olar ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında intellektual mülkiyyət bazarı özünün müasir inkişaf və dayanıqlı tərəqqi mərhələsinə keçidi təmin etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid dövrünü başa vurduqdan sonra Azərbaycanın dünya bazarına rəqabətqabiliyyətli məhsullar çıxarması onun inkişafının xarakterik göstəricisi kimi qiymətləndirilməlidir. Son 6-7 il ərzində ölkəmiz intellektual mülkiyyət bazarının inkişaf etdirilməsi istiqamətində işləri sürətləndirərək ABŞ və Aİ ilə əlaqələri daha da genişləndirmişdir. Respublikamız ÜTT-yə üzv qəbul olunmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur və əlbəttə ki, intellektual mülkiyyət bazarının inkişaf dərəcəsinin rolu bu məqsədə çatmaq üçün vacib faktorlardan birincisidir.

Ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının ümumi xarakteristikasını təhlil edərək onun zəif tərəflərinə aşağıdakıları daxil etmək olar:

- İnfrastruktur bölmələrinin zəif inkişafı, bazarda faiz dərəcəsinin və investisiya risklərinin səviyyəsinin yüksək olması, intellektual mülkiyyətin iqtisadiyyat bölmələrinə tətbiqinin cüzi miqdarda olması, innovasiyaya olan tələbin az olması, ixracın idxaldan azlıq təşkil etməsi;
- Elmi təşkilatlarda və istehsal müəssisələrində geridə qalmış texnologiyalardan, habelə köhnə avadanlıqlardan istifadə, intellektual məhsulların keyfiyyət dərəcəsinin aşağı olması və onlardan qanunsuz şəkildə istifadə olunması;
- Əksər hallarda intellektual potensialdan qeyri-səmərəli istifadə, yüksək ixtisaslı kadrların çatışmazlığı, stimullaşdırma və həvəsləndirmə tədbirlərinin kifayət qədər olmaması, elmi-tədqiqat işlərinin azlığı;
- Hüquqi bazanın zəifliyi, dövlətin investisiya-innovasiya siyasətinin müasir tələblərə cavab verməməsi, hüquqi normativ aktların natamamlığı və s.

İnformasiya cəmiyyətində beynəlxalq aləmdə iqtisadi göstəricilərin keyfiyyətli olması üçün istənilən dövlətin intellektual mülkiyyət bazarının inkişaf səviyyəsinin

olduqca yüksək olması zərurəti müasir şəraitdə bu sahənin əhəmiyyətinin nə dərəcədə vacibliyini göstərən bir amildir. Son illər bu sahənin vacibliyinin daha çox artması başqa ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da intellektual mülkiyyət bazarının inkişafında dövlətin rolunu daha da artırır. Sonda onu qeyd etmək lazımdır ki Azərbaycanın 2016-cı ildən etibarən post-neft dövrünə qədəm qoyması respublikamızın ölkə əhalisinin intellektual potensialından get-gedə səmərəli istifadə etməsi, bu sahəyə dövlət xərclərinin və qayğısının artması, regionlarda və paytaxt ərazisində təhsil müəssisələrində elmi-tədqiqat şöbələrinin sayının çoxalması və nəticəsində intellektual mülkiyyət bazarının inkişaf etməsi üçün yeni imkanlar formalaşır.

2.2. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin mövcud vəziyyəti.

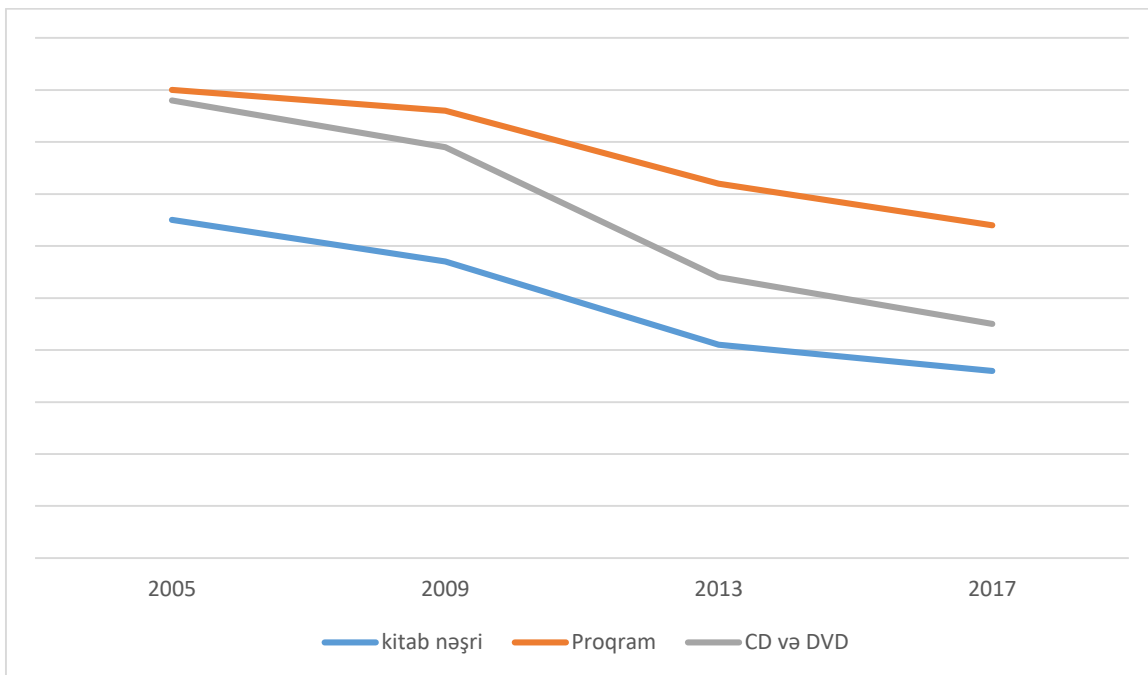
İlham Əliyev: *“Məqsəd - qara qızılı insan kapitalına çevirməkdir”.*

Modern şəraitdə ETT-nin inkişafı, rəqəmsal texnologiyaların istehsala tətbiqi, elmi yaradıcılıq məhsullarının istifadə olunma əhatəsinin daha da genişlənməsi, intellektual mülkiyyət hüquqlarının iqtisadi vacibliyinin artması, inteqrasiya proseslərinin sürətlənməsi ilə bağlı olan problemlər, intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquq pozuntularına məruz qalması və digər faktorlar Azərbaycan Respublikasının intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsini ən aktual məsələlərdən birinə çevirmişdir. Müasir şəraitdə ölkəmizin intellektual mülkiyyət bazarını tənzimləməsi baxımdan yerinə yetirməli olduğu əsas funksiyalar bunlar hesab edilir:

- İntellektual mülkiyyət sahiblərinin mənafeələrinin cəmiyyətin maraqları ilə effektiv balansının, yəni daha dolğun mənada onlar arasında qarşılıqlı olaraq “Sosial müqavilənin” tənzimlənməsi;
- “Biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat”da intellektual mülkiyyət hüquqlarının vəzifəsinin və rolunun müəyyənləşdirilməsi, eləcə də intellektual mülkiyyət bazarında istehsal olunan məhsulların milli iqtisadiyyatdakı çəkisinin aydınlaşdırılması;

- Səlahiyyətli dövlət orqanı vasitəsilə bədii əsərlərin qanunla müəyyənləşdirilmiş şəkildə könüllü olaraq həyata keçirilməsi və təşkilinin təmin edilməsi;
- Müasir şəraitdə informasiya cəmiyyətinin yüksək inkişaf mərhələsində elektron ticarətin və virtual mülkiyyət bazarında intellektual məhsulların hüquqi müdafiəsini təmin edərək onun tənzimlənməsi;
- Mədəni inkişafın təmin edilməsi məqsədilə artıq mühafizə olunmayan, lakin dövlət nəzarətində saxlanılan bədii əsərlərdən istifadəyə görə rentanın alınması;
- İntellektual mülkiyyət sahiblərinin maraqlarını təmsil edən təşkilatlara nəzarət edilməsi, hər hansı bir əsərdən yaxud fonogramdan istifadəyə görə intellektual mülkiyyət sahibinin xeyrinə qonorar tutulmasının təşkili;
- Xalq yaradıcılığı məhsullarının və folklorun mühafizəsinin diqqət mərkəzində saxlanması, piraçılığa qarşı mübarizənin və sanksiyaların daha da gücləndirilməsi və s[12 səh 20-26].

Hal-hazırkı şəraitdə intellektual mülkiyyət bazarının inkişafına mane olan əsas amillərdən biri də piraçılığın kütləvi sürətdə bu bazara nüfuz etməsidir. Piraçılığa qarşı mübarizə istiqamətində Azərbaycan Respublikası müvafiq sahədə qanun və digər hüquqi normativ aktlar qəbul edərək hələ 2010-cu ildə Milli antipirat proqramını təkmilləşdirərək onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan tədbirləri daha da sürətləndirmişdir. Məhz bütün bu ardıcıl və sistemli tədbirlərin nəticəsində Azərbaycanda piraçılığın dərəcəsi 2010-cu il ilə müqayisədə 2017-ci ildə elmi nəşrlər bölməsində 32%, multimedia sahəsində 27%, kompüter texnologiyaları sahəsində isə təqribən 19% daha aşağı səviyyədə olmuşdur, eləcə də 2017-ci ildə müsadirə olunan CD və DVD-lərin sayı təxminən 15000-ə yaxın olmuşdur. Bütün bunlara rəğmən, müasir şəraitdə piraçılığın səviyyəsi yenə də çoxdur və bu istiqamətdə daha çox tədbirlərin reallaşdırılması olduqca vacib məsələlər sırasındadır. Aşağıdakı şəkildə son 12-13 il ərzində CD və DVD, proqram təminatı və kitab bölməsi üzrə piraçılığın dəyişmə tendensiyası göstərilmişdir.

Şəkil 2.1. CD və DVD, proqram təminatı və kitab bölməsi üzrə pıratçılığın dəyişmə tendensiyası

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi(www.copag.az)

Müasir dövrdə Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarını təhlil edərkən tənzimlənmədə ən vacib ünsürlərdən hesab edilən plagiatçılığa qarşı mübarizədən yan keçmək olmaz. Plagiatçılıq - hər hansı bir əsərin müəllifliyinin bilərəkdən mənimsənilməsi və yaxud öz elmi işində başqasının əsərindən ona istinad etmədən istifadə halıdır. Plagiat intellektual yaradıcılığın qəsdən oğurlanmasıdır və bunu edən şəxs qanun qarşısında məsuliyyət daşıyır. Hal-hazırda plagiatın müəyyən edilməsində İnformasiya Texnologiyalarının əhəmiyyəti həqiqətən də əvəzənilməzdir. Son illər ölkəmizdə bu sahədə müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki Azərbaycanda bir çox nüfuzlu ali təhsil müəssisələri Polşa, ABŞ və digər ölkələrdən mütəxəssislər dəvət edərək antiplagiat proqramının icraçısı kimi magistrın, doktorantların tədqiqat işlərinin və digər elmi əsərlərin yoxlanılmasında ondan istifadə edirlər. Statistika əsasən 2012-2017-ci illər ərzində Azərbaycanda 85 plagiat faktı aşkarlanmışdır ki, onların 18-i 2016-cı ilin, 15-i 2017-ci ilin, 9-u isə 2015-ci ildəki elmi işlərin payına düşür.

Azərbaycan Respublikasının qarşıya qoyduğu əsas məqsədlər ölkədə qeyri-neft sektorunun inkişafı, innovasiyayönümlü milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin artırılmasıdır ki, ölkədə intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi prosesi birbaşa olaraq bu məqsədlərə nail olmaqda vasitəçi rolunu oynayır. Müasir dövrdə ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin faktorlarından biri də dövlət büdcəsindən elmi tədqiqat işlərinə və innovasiyalara ayrılan xərclərin miqdarıdır. Aşağıdakı cədvəldə həmin xərclərin miqdarı barədə bəzi statistik məlumatlar əks etdirilmişdir.

Cədvəl 2.1.

Elmə, tədqiqat işlərinə çəkilən xərclərin miqdarı(mln manatla), onların ÜDM və dövlət büdcəsindəki xüsusi çəkisi(%-lə), eləcə də tədqiqat işi yerinə yetirən təşkilatların sayı.

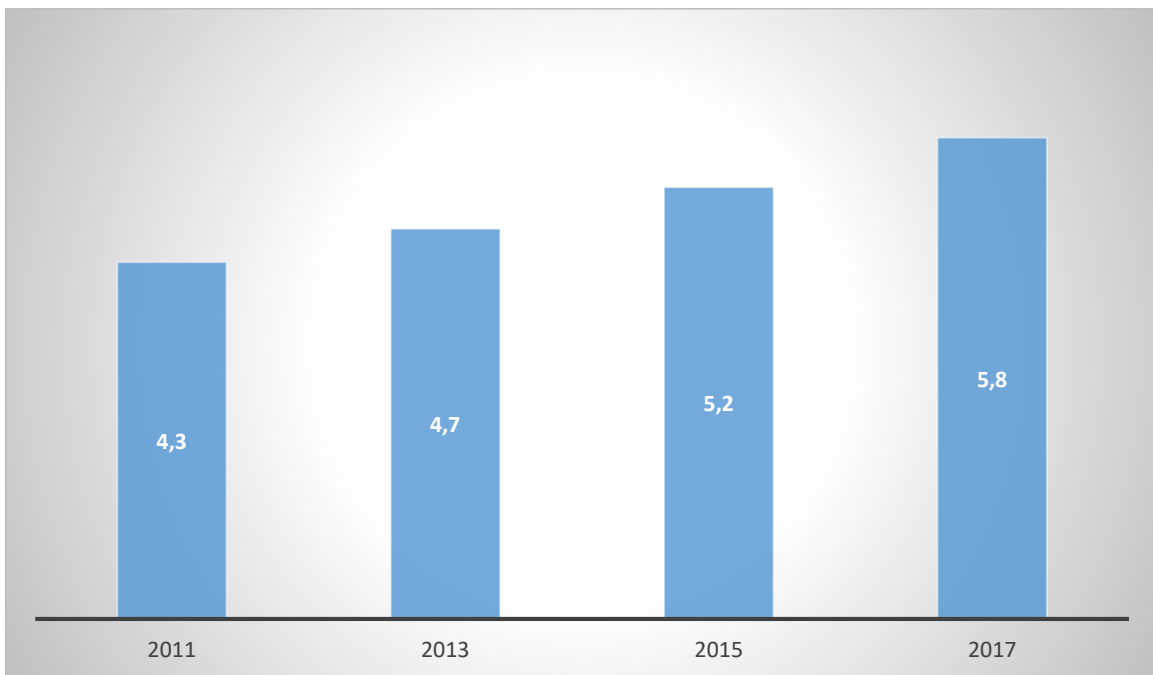
	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Elmə çəkilən xərclər(milyon manat)	116,8	117,3	125	114,6	111,7	109,5
Tədqiqat və işləmələrə şəkilən xərclər(min manat)	121.365,0	126.879,7	129.536,3	124.345,9	130.302,6	134.527,4
Tədqiqat işlərini yerinə yetirən təşkilatların sayı	140	145	147	144	136	138
Ümumi çəkilən xərclərin	0,2	0,27	0,3	0,31	0,28	0,34

ÜDM-dəki çəkisi(%-lə)						
Ümumi çəkilən xərclərin Dövlət Büdcəsindəki çəkisi (%-lə)	0,75	0,64	0,72	0,68	0,79	0,81

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (www.stat.gov.az)

Bütün bunlarla yanaşı Azərbaycanda müxtəlif sənaye parklarının və biznes inkubatorların yaradılması, insan kapitalına qoyulan investisiyaların artırılması intellektual mülkiyyət bazarında müəyyən canlanma yaradaraq “Kreativ Sənaye” məhsullarının ÜDM-dəki xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Aşağıdakı şəkildə ÜDM-də kreativ sənayenin xüsusi çəkisi(%-lə) göstərilmişdir.

Şəkil 2.2. “Kreativ Sənaye”nin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi(%-lə).

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi(www.copag.az)

Müasir dövrdə ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının durumundan danışarkən sifariş olunan patent, əmtəə nişanı, sənaye nümunəsi və faydalı modellər barədə

danışmaq lazımdır ki, aşağıdakı cədvəldə 2017-ci il üzrə MDB ölkələrindən bəziləri barədə statistik məlumat verilmişdir.

Cədvəl 2.2.

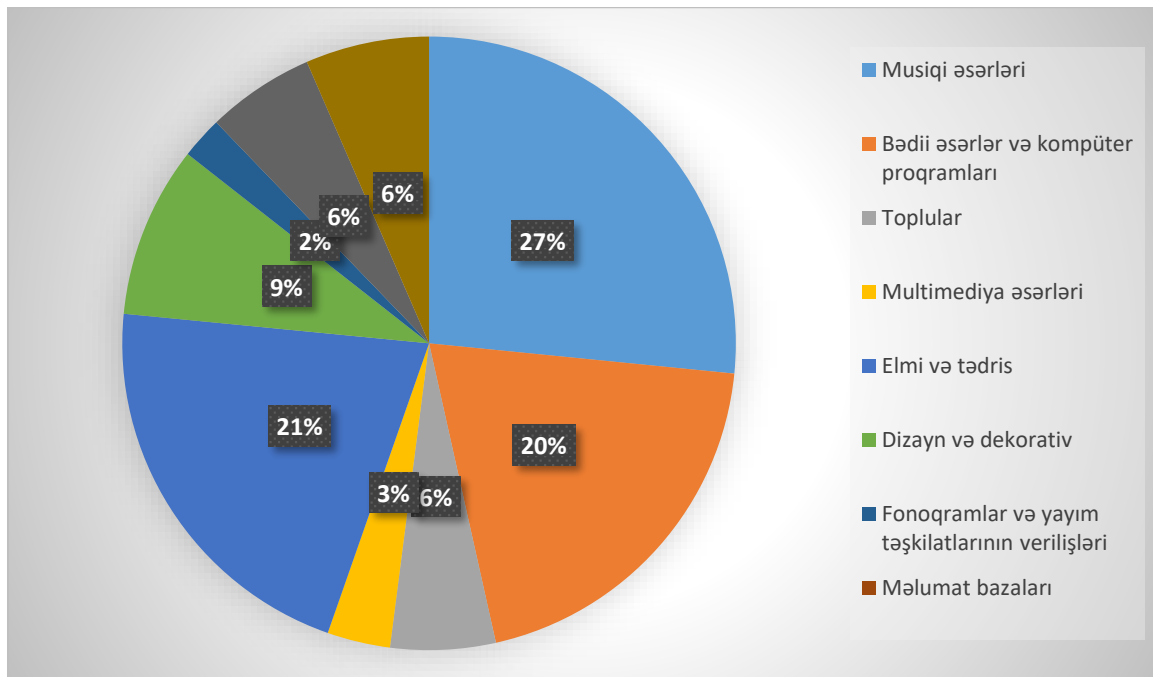
Bəzi MDB ölkələrində patent sifarişləri, əmttə nişanları, faydalı modellər və sənaye nümunələrinin sayı.

Ölkələr	Əmtəə nişanları	Patent sifarişləri	Sənaye nümunələri	Faydalı modellər
Rusiya	2057963	52876	8732	17846
Ukrayna	65412	5147	10965	9874
Azərbaycan	17965	198	1175	17
Qazaxıstan	28385	2307	370	245
Gürcüstan	12078	378	1274	74
Moldova	14682	113	2874	11
Qırğızıstan	8951	127	972	239

Mənbə: Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı(www.wipo.int/ipstats/en).

Son dövrlər Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsi prosesində mövcud problemlərdən biri də xalqımızın əksər yaradıcılıq məhsullarının və folklorumuzun ermənilər tərəfindən mənimsənilməsi və saxtakarlıqla özünüküləşdirilmə siyasətinin həyata keçirilməsidir. Mövcud problemin həlli istiqamətində qanun qəbul edilməsinə baxmayaraq, hələ də ermənilər tərəfindən ardıcıl şəkildə Azərbaycan xalqına aid olan folklor nümunələrinin saxtakarcasına oğurlanması məsələsi aktual problem olaraq qalır. Bunun əsas səbəbi bu cür nümunələrin beynəlxalq aləmdə müdafiəsini təmin edən bir hüquqi vasitənin olmamasıdır. Buna rəğmən, Folklorun müdafiəsi sahəsində Milli Şura yaradılmış və qeyd edilən oğurluq halları ilə bağlı sənədlər ÜƏMT-yə göndərilmişdir. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət sahəsində yaranan problemlərdən biri də sənət adamları arasında öz intellektual məhsulunun kimə aid olması, eləcə də başqalarının ondan qanunsuz və icazəsiz istifadəsi ilə bağlı olan mübahisələrin yaranmasıdır. Bütün bu problemlərin həlli məqsədilə 2011-ci ilin dekabrında ARNK-nin qərarı ilə “İntellektual Mülkiyyət

Hüquqlarının Təminatı Mərkəzi” yaradılmışdır. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası MDB ölkələri arasında intellektual məhsulların qeydiyyatını könüllü olaraq rəsmi şəkildə reallaşdırılan birinci ölkələrdəndir. İntellektual məhsulların qeydiyyatını asanlaşdırmaq məqsədi ilə məlumat bazası elektronlaşdırılıb, eləcə də online kitabxana və qeydiyyat mexanizmi formalaşdırılıb. Agentlikdən verilən məlumata görə 2017-ci ilin sonu-2018-ci ilin yanvar-fevral aylarınadək qeydiyyatdan keçən əsərlərin sayı 15463 olmuşdur. Rəqəmsal kitabxanda 340-dan çox folklor növü, 650-yə qədər memarlıq nümunəsi yerləşdirilmişdir və hazırkı şəraitdə bu işlər sürətlə davam etdirilir. Aşağıdakı şəkildə 1996-2017-ci illər ərzində qeydiyyatata alınan müəlliflik hüququ sahəsi üzrə məhsulların quruluş tərkibi verilmişdir.(%-lə).

Şəkil 2.3. Müəlliflik hüququ sahəsində qeydiyyatata alınan məhsulların quruluş tərkibi(%-lə).

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi(www.copag.az)

Respublikamızda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsində digər mühüm addımlar Azərbaycanın yerli informasiya mexanizminin formalaşdırılmasının, informasiya mübadiləsinin beynəlxalq müstəvidə təşkilinin, qeydiyyatata alınmış əsərlərin, digər hüquqi obyektlərin, xüsusi müdafiə hüququ vasitəsilə mühafizə olunan

məlumatların, inteqral sxem topologiyalarının, eləcə də intellektual mülkiyyətin sahibləri barədə olan məlumatların elektron bazada təcrübi tətbiqinin fasiləsiz şəkildə təzələnməsi prosesinin həyata keçirilməsidir. Respublika Prezidentinin 23 may 2012-ci il tarixli “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanına əsasən problemlə məsələlərin həll edilməsiylə əlaqədar olaraq mövcud sahədə səlahiyyətli orqanın saytında müəlliflik hüququ və digər intellektual mülkiyyət obyektlərinin rəsmi qeydiyyatına aid müxtəlif təlimat və qaydalar “Elektron Xidmətlər” yarım sahəsində yerləşdirilmişdir. İntellektual mülkiyyət sahibləri qeydiyyatdan keçmək üçün özlərinə aid məlumatları Agentliyin email ünvanına göndərməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət bazarının inkişafını təmin edən və onun tənzimlənməsini reallaşdıran, habelə dövlət siyasətini həyata keçirən səlahiyyətli İcra Hakimiyyəti Orqanı Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyidir. Bu Agentliyin əsas məqsədləri ölkə əhalisinin intellektual potensialından səmərəli istifadə edilməsi, bu potensialın iqtisadi sferada və sosial-mədəni tərəqqidə tətbiqi, eləcə də intellektual mülkiyyət mədəniyyətinin yaradılmasında dövlət siyasətinin reallaşdırılması məsələləri hesab edilir. Dövlət səlahiyyətli bu orqanın əsasən 2 mühüm vəzifəsi vardır.

Birinci vəzifə müvafiq sahədə dövlət siyasətinin reallaşdırılmasıdır ki bu zaman onun əsas funksiyalarına aid edilir:

- İntellektual mülkiyyət bazarının inkişafı məqsədilə Milli Strategiyanın formalaşdırılması;
- İntellektual mülkiyyət sahəsi istiqamətində vacib Dövlət Proqramlarının yaradılması və gələcək proqnozların verilməsi;
- İntellektual mülkiyyət bazarına və milli hüquq sistemə nəzarət, habelə bu sahədə qarşılıqlı əlaqələrin effektiv şəkildə qurulmasının təmini;
- Müasir hüquqi normativ aktların və qanun layihələrinin yaradılması, mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;

- İntellektual mülkiyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın və tarif siyasətinin həyata keçirilməsi və s.

İkinci vəzifəyə intellektual mülkiyyətin nəticələrinin stimullaşdırılması və həvəsləndirilməsi, innovasiyalara və elmi yaradıcılıq işlərinə investisiyaların cəlb edilməsi, həmçinin innovation məhsul və intellektual xidmətlərin kütləvi şəkildə yayılması və daha da zənginləşdirilməsi üçün lazımi şəraitin formalaşdırılması aid edilir ki, bu vəzifələrin reallaşdırılması zamanı Agentliyin funksiyaları bunlar hesab edilir:

- Əmlak hüquqlarının və müştərək idarəetmə müəssisələrinin qeydiyyatına alınması, onlara metodoloji yardım göstərilməsi, müxtəlif fəaliyyət sektorlarının yaradılması, onların fəaliyyətinə nəzarət və mübahisələrin həll edilməsi;
- İntellektual mülkiyyət obyektlərinin könüllü şəkildə qeydiyyatının həyata keçirilməsi və mülkiyyət sahiblərinə uyğun şəhadətnamələrin verilməsi;
- İntellektual mülkiyyət obyektləri və sahibləri üzrə Milli Hesablar Sistemində uyğun şəkildə uçotun aparılması və başqa funksiyalar.

Tədqiqatımızın bu bölməsində müasir dövrdə Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsini təhlil etdik və son nəticə olaraq onu demək olar ki, hazırkı şəraitdə Azərbaycanda istər intellektual mülkiyyət bazarının inkişaf səviyyəsi, istərsə də intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənmə mexanizmi dünya standartlarına tam uyğun deyil və dövlət hələ də intellektual mülkiyyət bazarının səmərəli tənzimlənmə mexanizmini yarada bilməmişdir. Bütün deyilənləri nəzərə alaraq modern dövrdə ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı bir neçə tədbirin reallaşdırılmasını vacib sayıram:

- 1) Əhalinin intellektual potensialının təsərrüfat müəssisələrinin innovativ inkişafı istiqamətində ən yeni və müasir sahələrə yönəldilməsi;
- 2) İnnovasiya, eləcə də intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin səmərəliliyini artırmaq. Bunun üçün həyata keçirilməli olan tədbirlər bunlardır: təhsilin və elmin inkişafında dövlət qayğısı ilə yeni nəsillə ixtisaslı kadrların

- hazırlanmasını özündə ehtiva edən mühüm strateji məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi; intellektual mülkiyyət bazarının regional və dövlət inkişaf proqramlarının yaradılması;
- 3) Özəl sektorla dövlət bölməsinin tərəfdaşlığı əsasında innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılmasında dövlətin birbaşa iştirakı; təsərrüfat müəssisələri üçün əlverişli tədqiqat işlərinin aparılması və innovasion fəaliyyətin tərəqqisində mühüm dəyişikliklərə gətirib çıxara bilən sosial və iqtisadi güzəştlərin tətbiq edilməsi mexanizminin formalaşdırılması prosesinin həyata keçirilməsi;
  - 4) Dövlətin və biznesmenlərin mənafələrini qoruyan intellektual mülkiyyət məhsullarının ticarəti istiqamətində dövlətin köməkçi mexanizmlərinin hərəkətə gətirilməsi. Bunlara aiddir: intellektual mülkiyyət məhsulu yaratmaq istəyən tədqiqatçılara subvensiyaların və subsidiyaların ödənilməsi; yüksək səviyyəli intellektual məhsulların ixrac potensialının genişləndirilməsi və onların kvotalaşdırılması, intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının dövlət səviyyəsində yüksək dərəcədə qorunması; müxtəlif işləmələrin, lisenziyaların və texnoloji məhsulların qeyri-səmərəli ixracının yoxa çıxardılması üçün ixracda gömrük tariflərinin artırılması;
  - 5) Xarici və yerli təsərrüfat müəssisələrinin nizamnamə fondlarına intellektual vəsaitlərin qoyulması, intellektual mülkiyyət bazarında müəllif hüquqlarının satışının həyata keçirilməsi, intellektual sahədə korporativ və dövlət istiqzarlarının satılması;
  - 6) Ölkənin ayrı-ayrı yerlərində müxtəlif idarəetmə pillələrində regional infrastrukturun tərəqqisi istiqamətində nazirliklər yaradılması vasitəsilə innovasion fəaliyyət nəticəsində pərakəndə şəkildə paylanmış infrastruktur elementlərinin tam bir sistemdə restrukturuzasiya edilməsi.

2.3. İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının təhlili.

Sözsüz ki, istənilən sahədə qəbul edilən qanunların, hüquqi normativ aktlarının, o cümlədən digər qanunverici sənədlərin bünövrəsini AR Konstitusiyası təşkil edir və istənilən qanunverici bazanın formalaşdırılmasında mütləq şəkildə ölkə Konstitusiyasına istinad edilir. Tədqiqatımızın lap əvvəllərində qeyd etdik ki, intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqi müdafiəsinin əsas təminatçısı məhz AR Konstitusiyasıdır. Lakin Azərbaycanda müxtəlif mülkiyyət obyektlərinin hüquqi mühafizəsini tam təmin etmək, habelə intellektual mülkiyyət bazarını tənzimləmək məqsədi ilə ardıcıl olaraq bir neçə mühüm qanunlar qəbul edilmişdir.

İntellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin hüquqi əsaslarının yaranmasında Konstitusiyadan sonra qəbul edilən ilk qanun 1996-cı il 8 oktyabr tarixindən qüvvəyə minən “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunudur. Bu qanun elmi yaradıcılıq işləri üzrə fəaliyyət göstərən şəxslərə əlverişli şərait yaratmaqla bərabər, yaradıcılıq məhsullarının hüquqi cəhətdən müdafiəsini və tanınmasının təminatçısıdır, həmçinin əsərlərin müəlliflərinin qanunla müəyyən edilmiş qaydada üçüncü şəxslərin bu əsərdən istifadə etməsinə görə qonorar almasına imkan yaradır. Bununla bərabər, ümumilikdə müəlliflik hüquqlarının mühafizə olunması və idarəsi mexanizminə mühüm dəyişikliklər gətirən, pozulmuş intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması istiqamətində mübahisəli problemlərə və məsələlərə məhkəmələrdə baxılmasında ciddi yeniliklər ortaya çıxaran bu qanunun beynəlxalq standartlara cavab verən bəzi maddələrinin Azərbaycan Respublikasının Mülki, Mülki Prosesual və Cinayət Məcəlləsinə və bir çox başqa qanunverici normativ aktlara əlavə edilməsi ölkəmizdə müəlliflik hüquqlarına dövlət səviyyəsində böyük dəyər verilməsinin bariz nümunəsidir.

Bu qanunun başqa bir mühüm vəzifəsi ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin maraqları üçün əsərdən kütləvi formada istifadə edilməsinə imkan yaradır, müəlliflik hüququnun mühafizə edilməsi səviyyəsinin artırılması o anlama gəlməli deyil ki, müxtəlif

əsərlərlərdən hər hansı məqsədlər naminə istifadəsinə qadağa qoyulsun. İntellektual mülkiyyət sahəsində ilk qanunverici sənəd olan qanunun əsas məqsədləri mədəni və mənəvi irsin qorunması, kütləvi şəkildə yayılması və daha da zənginləşdirilməsi, eləcə də Azərbaycanın intellektual mülkiyyət institutunun özülünün qoyulması məsələsi idi.

Müəlliflik hüququnun 40-cı maddəsində müvafiq sahə üzrə dövlətin intellektual mülkiyyət bazarını tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri yer almışdır:

- İncəsənət nümunələrinin, elmi yazıların və bədii əsərlərin yaradılması, xalqın milli-mənəvi, habelə mədəni dəyərlərinin zənginləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətin stimullaşdırılması;
- Mütərəqqi dünya təcrübəsinə müvafiq şəkildə müəlliflik hüquqlarını aydınlaşdıran və mühafizə edən qanunvericilik sisteminin formalaşdırılması;
- Qeyd edilən sahədə dövlət idarəçiliyinin həyata keçirilməsi;
- Dünya dövlətləri ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılması vasitəsi ilə mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının başqa dövlətlərin daxilində də mühafizə edilməsi.

Müəlliflik hüququnun əsas prinsiplərindən birincisi AR Konstitusiyasında, ikincisi, yəni cəmiyyətin maraqları ilə intellektual mülkiyyət sahiblərinin mənafeələrinin uyğunlaşdırılmasını özündə ehtiva edən ən mühüm prinsip digər hüquqi sənədlərdə, eləcə də Mülki Məcəllədə yer almışdır. Üçüncü prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mülkiyyət sahiblərinin şəxsi hüquqları nə bölünə, nə də ki özgəninkiləşdirilə bilər. Yəni ki, əgər müəllif özünə aid olan şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının başqasına keçməsinə razı olsa belə, bu proses reallaşdırıla bilməz, çünki qanun belə bir halın baş verməsinə birmənalı olaraq icazə vermir. Müəlliflik hüququnun dördüncü prinsipi əsərin istifadəçisi və müəllif arasında olan münasibətlərin kontrakt əsasında, eləcə də hər iki tərəfin fikirlərinin tam sərbəstliyini əsas tutaraq təmin edilməsindən ibarətdir.

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu 5 fəsildən və 47 müddəadan ibarətdir. Qanunun birinci hissəsi bədii əsərlər, elmi nəşrlər və incəsənət nümunələri ilə əlaqədar olan münasibətləri tənzimlədiyi halda,

ikinci hissəsi müxtəlif ifaların, müəllifi bəlli olan mahnıların və musiqilərin hüquqi mühafizəsini təmin edir. Ümumilikdə isə 47 və 44-cü maddələr istisna olmaqla qanunun digər hissələri müvafiq sahəyə aid məsələləri tənzimləyir. Qanuna əsasən, əsərin yaradılmasından sonra müəllifin müəlliflik hüququ, ümumiyyətlə, ömrü boyu və onun ölümündən 70 il sonrakı müddətdə qorunur. Təhlilimizin nəticəsi olaraq onu qeyd edə bilərik ki, həqiqətən də bu qanunun quruluşu lazımi dərəcədə məntiqli və dəqiqdir, onun maddələri təcrübi olaraq aid olduğu sahədə intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinə tam şəkildə şərait yaradır və İEÖ-lərin mövcud qanunverici sənədlərinə uyğundur[30 page 2-3].

“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu elmi kəşflərin, yeni modellərin və innovasion sənaye məhsullarının formalaşdırılması, onların hüquqi müdafiəsi və istifadə edilməsi ilə bağlı formalaşan əmlak proseslərini, habelə onlarla şəxsi formada əlaqədar olan qeyr-əmlak proseslərini tənzimləyir. 25 iyul 1997-ci ildə qəbul edilən qanunda ixtiraların, faydalı sənaye məhsullarının və innovasion modellərin patentlilik dərəcəsinin əsas şərtləri, intellektual mülkiyyətin sahibi, ixtiralardan, faydalı sənaye məhsullarından və innovasion modellərdən istifadə edilməsi hüququ, bu hüquqların başqaları tərəfindən pozulması və digər müddəalar öz əksini tapmışdır. Digər sahələrdə olduğu kimi, bu sahədə də intellektual məhsullar və sənaye obyektləri dövlət tərəfindən mühafizə edilir və intellektual məhsulların sahibləri patentlə müəyyənləşdirilərək onlara müəyyən müddətlik patent verilir. Patent, elmi ixtira, innovasion model və faydalı sənaye məhsulu üzərində onun sahibinə müəllifliyi və birinciliyi təsdiq etməklə bərabər, həmin intellektual məhsullardan istifadə edilməsi istiqamətində müstəsna səlahiyyət verən qanunverici sənəddir. Cəmiyyətin maraqlarına, əxlaqi dəyərlərə və insani prinsiplərə uyğun olmayan hər hansı elmi kəşf, innovasion model və faydalı sənaye məhsulu patentlə müdafiə edilmir.

Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarında sənaye mülkiyyəti bölməsində dövlət siyasətini və tənzimləmə prosesini bu sahəyə uyğun icra hakimiyyəti orqanı reallaşdırır. Bununla yanaşı həmin orqan adı şəkildə sahədə intellektual məhsullar

haqqında fiziki və hüquqi şəxslərdən iddia sənədlərini əldə edərək ekspertizadan keçirir, Dövlət reyestrində mülkiyyət obyektləri barədə məlumat yerləşdirir, qeydiyyatata alınmış yaradıcılıq işlərinə patent verir, onlar haqqında rəsmi şəkildə məlumatlar dərc edir, patent üzrə müvəkkillərin yoxlanılmasını və qeydiyyatını reallaşdırır.

Azərbaycan Respublikası ərazisində patentlərin etibarlılıq müddəti verildiyi gündən başlayaraq bu cür müəyyənləşdirilir:

- 1) Elmi ixtiralar və yeniliklər üçün – 20 il müddətində
- 2) İnnovasion modellər üçün – 10 il müddətində
- 3) Faydalı sənaye məhsulları üzrə - 10 il müddətində

Qanunvericiliyə əsasən, maddə və üsullar, bitki və heyvan hüceyrələrinin yeni istiqamətdə tətbiqi, eləcə də mikroorqanizm ştammları innovasion model hesab edilsə də elmi kəşf və yaxud ixtira hesab edilmirlər.

“İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 31 may 2002-ci il tarixində qüvvəyə minmişdir və 3 bölmə, eləcə də 15 müddəadan ibarətdir. Topologiyanın sahibi və yaxud onu təmsil edən nümayəndə həmin topologiyanın mühafizə olunduğu müddətdə həmin intellektual məhsulu qanunvericiliyə uyğun şəkildə bu sahəyə baxan səlahiyyətli dövlət orqanında sərbəst şəkildə qeydiyyatata aldıra bilər. İntellektual fəaliyyətin nəticəsi olan məhsulu, yəni topologiyayı hazırlayan şəxs onun sahibi və yaxud müəllifi hesab edilir. Topologiya 2 və ondan artıq şəxsin səyi nəticəsində formalaşdırılırsa, həmin şəxslərin hər ikisi topologiyanın sahibi olur. Qeyd edək ki, bu sahədə intellektual məhsulun müəllifliyinin başqaları tərəfindən özgəninkiləşdirilməsinə və mənimsənilməsinə yol verilmir, eləcə də topologiyanın hüquqi mühafizəsi müddətsiz olaraq təşkil edilir. İstisna olaraq 12-ci maddəyə əsasən, xüsusi hallarda intellektual məhsulun qorunma müddəti 10 il müəyyənləşdirilmişdir. Topologiyanın formalaşdırılmasında intellektual əziyyəti olmayan, topologiya sahibinə yalnızca maddi-texniki yardım göstərən və bu hüququn qeydiyyatına və rəsmiləşməsinə şərait yaradan başqa şəxslər topologiyanın

sahibi sayılırlar. Topologiyanın sahibi və yaxud başqa hüquqi müəllifi xarici ölkə ərazilərində öz hüquqlarının müdafiəsinin təşkilini qanunvericiliyə uyğun şəkildə hökumətdən xahiş etməlidirlər və bu proseslərin icrası zamanı yaranan xərcləri ya müraciət edən topologiya müəllifi, ya da ki həmin sahiblə bağlanmış kontrakta uyğun şəkildə başqa bir hüquqi və ya fiziki şəxs qarşılayır.

Azərbaycan Parlamenti 16 may 2003-cü ildə “Azərbaycan folklor ifadələrinin hüquqi müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu təsdiq etmişdir. Bu qanun ölkəmizin mədəni və milli-mənəvi irsinin əsas tərkib hissələrindən biri hesab edilən xalq yaradıcılığı nümunələrinin və folklorun intellektual mülkiyyətin ayrıca növü olaraq hüquqi müdafiəsi, istifadə olunması və mühafizəsinin təminatıyla bağlı yaranan prosesləri tənzimləyir. Azərbaycan xalqının yaradıcılıq nümunələrinin və folklorunun qanuni şəkildə müdafiəsi sahəsində hökumət siyasətinin mühüm istiqamətlərinə daxildir:

- Xalq yaradıcılığı nümunələrinin və folklorun mühafizə edilərək qorunması, inkişafı və bundan sonrakı nəsillərə ötürülməsi;
- Həmin nümunələrin qanuni mühafizəsini təmin edə biləcək qanunvericilik sisteminin formalaşdırılması;
- Xalqımıza aid olan yaradıcılıq nümunələrinin və folklorun xarici ölkələrin sərhədləri daxilində hüquqi müdafiəsi üçün beynəlxalq və regional əməkdaşlığa imkan yaradılması.

Xalq yaradıcılığı nümunələrinin və folklorun ölkə ərazisində ənənəvi, adi, eləcə də kommersion baxımından istifadə növləri tam olaraq sərbəstdir. Bu qanunu ətraflı təhlil edərkən 5 ümumi nəticəyə gəlməyin mümkünlüyünü söyləmək olar:

Birincisi, adı çəkilən qanunda xalqın yaradıcılıq nümunələrinə və folklorun ayrı-ayrı növlərinə intellektual mülkiyyətin spesifik xüsusiyyətlərə malik olan növü olaraq yanaşılır (və intellektual mülkiyyətin qeyri-ənənəvi forması olaraq təsdiqlənir).

İkincisi, bu qanun intellektual mülkiyyət sahəsində qəbul edilən digər qanunlara nəzərən müəlliflik hüququ haqqında qəbul edilən qanuna xeyli dərəcədə oxşayır.

Üçüncüsü, müəyyən edilən nümunələrin hüquqi qorunması haqqında olan qanun ilk dəfə olaraq xalq yaradıcılığı nümunələrinin və folklorun qeyri-qanuni formada istifadəsinə və başqa zərərli proselər əleyhinə çıxış edərək hüquqi mühafizənin özülünü, müdafiə məkanını formalaşdırmış oldu.

Dördüncüsü, Qanunun hüquqi mexanizmi lazımi dərəcədə düzgün və məntiqlidir, beynəlxalq təşkilatların məqsədlərindən təkəcə onunla fərqlənir ki, qeyri-ənənəvi və adi məzmununda xalq yaradıcılığı nümunələrinin istifadəsi ilə əlaqədar hər hansı hökumət idarəsindən xüsusi bir icazə tələb edilmir. Qeyd edilən məsələ öz növbəsində istifadəçi nümayəndələr qarşısında açıq-aydın şəkildə və imperativ formada irəli sürülür.

Beşincisi, bu qanunverici sənəd qeyri-qanuni formada istifadəyə və başqa zərərli proselər əleyhinə çıxaraq, bir tərəfdən ənənəvi yararlanma formalarından kənar istifadə vaxtı folklorun mühafizəsinə lazımi tələblər irəli sürür, başqa tərəfdən isə onun başlanğıcını saxtalaşdırmamaq prinsipini irəli sürməklə ayrı-ayrı zərərli hərəkətlərdən müdafiəni təşkil etməklə yanaşı, folklorun mühafizə edilərək qorunması barədə başqa qanunların maddələri, eləcə də xalq yaradıcılığı nümunələrinin müəyyənləşdirilməsi, toplanaraq sistemləşdirilməsi, axırlərdə həmişəlik saxlanması və bundan sonrakı nəsillərə ötürülməsi məsələlərinin qarşılıqlı vəhdətinin kompleks cəmini təşkil edir.

14 sentyabr 2004-cü il tarixində “Məlumatların hüquqi müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul etmişdir, qanun 6 fəsil və 20 maddədən ibarətdir. Bu qanuna görə, informasiyanın seçilməsinə və düzülüşünə əsasən intellektual məhsul hesab edilən məlumatlar müəlliflik hüququ vasitəsilə mühafizə olunur və bu hüquq həmin qanunun prinsiplərinə uyğun şəkildə müəyyənləşdirilir. İntellektual fəaliyyətin məhsulu olan informasiyanı yaratmış şəxslər həmin məhsulun müəllifi və yaxud da ki sahibi hesab olunur. İki və ondan çox şəxsin kollektiv əməyi vasitəsilə formalaşdırılan informasiyaya müəlliflik hüququ hər iki şəxsə aid olur. Müəlliflik hüququnun obyektini kimi xarakterizə edilən informasiyalara əmlak hüququnun aid olduğu sahibdən qeyri-asılı olaraq müəlliflik hüquqlarının prinsipləri vasitəsilə adı çəkilən hüquqlar təkəcə müəllifə aid olur.

İnformasiya istehsalçısının yaratdığı intellektual məhsulun qismən və ya tam hissəsinin başqa şəxslər vasitəsilə istənilən yolla əhaliyə çatdırılmasına, habelə kopyalarının yayılmasına və icarəyə verilməsinə onun sahibinin qadağan etmək yaxud razılıq vermək hüququ vardır. Lakin, intellektual mülkiyyəti yaradan şəxsin öz intellektual məhsulundakı lazımsız hissələrinin başqaları tərəfindən kütləvi şəkildə yayılmasına icazə verməmək hüququ yoxdur. Qeyd edək ki, bu sahə üzrə mülkiyyət sahiblərinin hüquqi müdafiəsi 15 il müddətində qorunur. İnformasiya yaradıcıları öz hüquqlarının mühafizə olunduğu vaxt ərzində “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun prinsiplərinə müvafiq şəkildə uyğun icra hakimiyyətində rəsmi formada qeydiyyat elətdirə bilər.

22 may 2012-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” qanunu qəbul edilmişdir. Qanunun qəbul edilməsində əsas hədəf mövcud sahədə mülkiyyət müəlliflərinin hüquqlarını müdafiə etmək və onların təşkil edilməsini sürətləndirməsidir. Qanunvericiliyin bu bölməsində intellektual mülkiyyət hüquqlarının mülki məcəllə üzrə qorunmasına şərait yaradan fəaliyyət ardıcılığı ədalətli, düzgün və anlaşıqlı olmaqla yanaşı, effektsiz və səmərəsiz gecikmələrə yol verməməli, eləcə də mülki məcəllənin prinsiplərinə uyğun olaraq reallaşdırılmalıdır.

İntellektual mülkiyyət müəllifini təmsil edən nümayəndənin və yaxud hüquq sahibinin əsaslandırılmış şikayəti olduğu zaman, intellektual mülkiyyət hüquqlarının hər hansı bir şəxs tərəfindən pozulması halı aşkar edildikdə bu qanunsuzluğu araşdıran məhkəmə pozuntu törətmiş şəxsdən pirat məhsulların yaradılmasında və yayılması işində ona yardım edən xidmətlər, eləcə də üçüncü şəxslər haqqında informasiyanı məlumat sahibinə çatdırmaq məqsədilə öyrənmək hüququna malikdir. Pozuntu törədən şəxsin başqasının intellektual mülkiyyətindən istifadə etməsinin qanunsuz olduğunu bilmədiyi hallarda belə, məhkəmə zərərçəkmiş şəxsə ziyanın ödənilməsi haqqında qərar qəbul edə bilər. Sərhəd keçid məntəqələrində yoxlanılan məhsullar içərisində piratçılıq fəaliyyəti qeydə alınmış növlər aşkarlandıqda, bu cür halların tənzimlənməsi gömrük məcəlləsinin qaydaları əsasında tənzimlənir.

Yuxarıda sadalanan qanunlar Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsində istifadə edilən əsas qanunlardır. Onlardan savayı, ikinci dərəcəli qanunlar da mövcuddur ki, həmin qanunlar bunlardır:

- 1) “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu-əsas məqsədi ölkəmizdə əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilərinin qeydiyyatı, hüquqi müdafiəsi və istifadəsiylə əlaqədar prosesləri nizamlamaqdır.
- 2) “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” qanun - Azərbaycanda seleksiya uğurlarının istifadəsi, qeydiyyatı və hüquqi qorunması münasibətlərini tənzimləyir.
- 3) “Kommersiya sirri haqqında” qanun – bu qanunverici sənəd müvafiq sahədəki prosesləri qaydaya salır.
- 4) “Haqsız rəqabət haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanun müxtəlif bazar strukturlarında rəqabətin təmin edilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, qanunsuz mübarizəyə qarşı tənzimləyici sənəddir.
- 5) “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu Azərbaycanda əmlakın, eləcə də intellektual mülkiyyətin qiymətləndirilməsinin ən ümumi qaydalarını müəyyənləşdirərək bununla əlaqədar formalaşan iqtisadi, hüquqi və təşkilatı münasibətləri tənzimləyir.

Aşağıdakı cədvəldə intellektual mülkiyyət sahəsində qəbul edilən qanunlar və həmin qanunları reallaşdıran dövlət orqanları öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 2.3.

İntellektual mülkiyyət sahəsində qəbul edilən qanunlar və həmin qanunları reallaşdıran dövlət orqanları

Qanunun adı	İcrasını reallaşdıran dövlət strukturları
“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” qanun	Müəllif Hüquqları Agentliyi
“Patent haqqında” qanun	Standartlaşdırma, Metrelogiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi

“İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi müdafiəsi haqqında” qanun	Müəllif Hüquqları Agentliyi
“Azərbaycan folklor ifadələrinin hüquqi müdafiəsi haqqında” qanun	Müəllif Hüquqları Agentliyi
“Məlumatların hüquqi müdafiəsi haqqında” qanun	Müəllif Hüquqları Agentliyi
“Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” qanun	Müəllif Hüquqları Agentliyi
“Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” qanun	Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsi
“Seleksiya nailiyyətləri haqqında” qanun	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi
“Kommersiya sirri haqqında” qanun	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
“Haqsız rəqabət haqqında” qanun	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi
“Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” qanun	İqtisadi İnkişaf Nazirliyi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi(www.copag.az).

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNTELLEKTUAL MÜLKİYYƏT BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.

3.1. Qlobal intellektual mülkiyyət bazarında tənzimlənmənin perspektiv istiqamətləri.

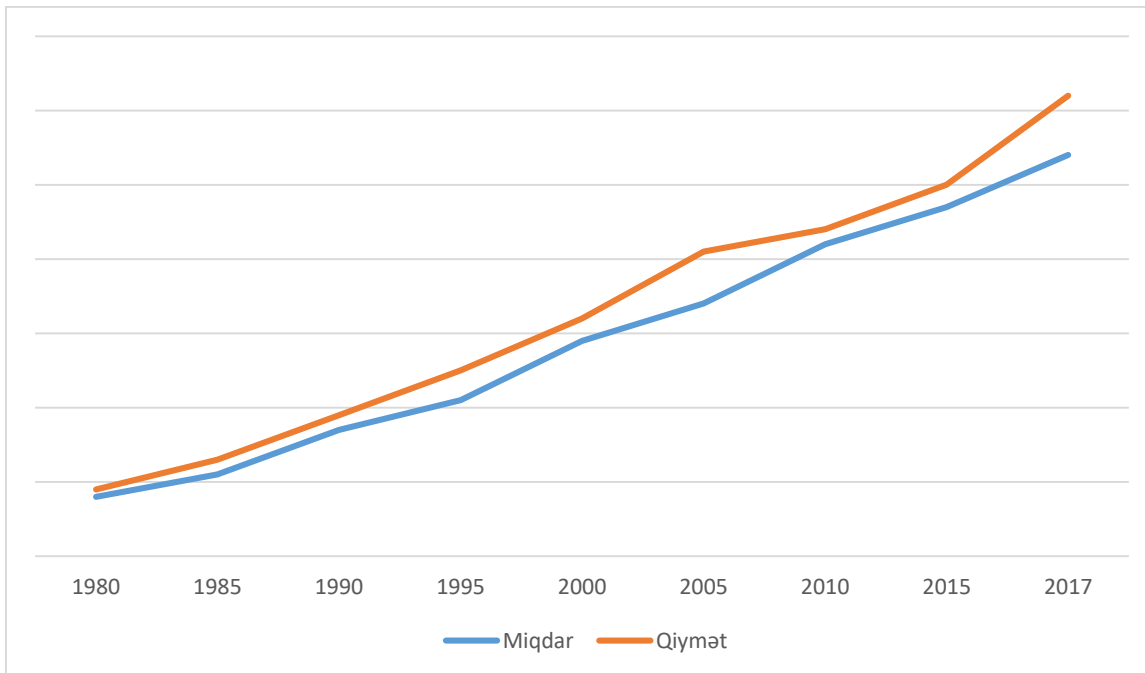
Qloballaşma iqtisadi, siyasi və sosial mədəni münasibətlərin beynəlxalq müstəvidə əhatə dairəsinin böyüməsi və bir-birinə nüfuz etməsi prosesi kimi xarakterizə edilir. Bu beynəlmiləl proses iqtisadi, mədəni və başqa sahələrdə köklü dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya və ölkələr arasında olan münasibətlərin dərinləşməsi, transmilli korporasiyaların formalaşması, İnformasiya Cəmiyyəti və Atom əsrinin başlanğıcının qoyulması, ticarət münasibətlərinin intensiv inkişafı, bəzi dövlətlərdə postsənaye standartlarının qurulması məhz qloballaşma tendensiyalarının təzahürü olaraq qiymətləndirilməlidir. Bu proses ümumilikdə inkişafa müsbət təsir göstərməsinə baxmayaraq, bir çox mənfi xüsusiyyətləri də vardır. Beynəlxalq miqyasda əmtəə və xidmətlərin qeyri-bərabər paylanması, ölkələr arasında olan iqtisadi-sosial inkişaf fərqlərinin daha da çoxalması, siyasi və hərbi olayların, habelə terror aktlarının və cinayətkarlığın kəskin surətdə artması buna misal ola bilər.

Qeyd edək ki, “Qloballaşma” termini ötən əsrin 80-ci illərində iqtisadi ədəbiyyatlarda yer almağa başlamışdır. Bu terminin yaradıcısı isə Teodor Levit olmuşdur və onun fikrincə qloballaşma prosesi Transmilli korporasiyaların milli iqtisadiyyatlara nüfuz etməsi və onların istehsal etdiyi əmtəələrin kütləvi şəkildə bütün dünyanı bürüməsi ilə əlaqədardır.

Qloballaşma haqqında ilk düzgün nəzəri-konsepsiyalar 1990-cı illərin əvvəllərində yaradılmağa başlanılmışdır. Azərbaycanda Ramiz Mehdiyev, Səlahəddin Xəlilov, Ağayar Şükürov kimi alimlər qloballaşma barədə, eləcə də onun müsbət və mənfi cəhətləri, Azərbaycanın qloballaşma prosesi qoşulması şərtləri və s. haqqında tədqiqat aparmışlar.

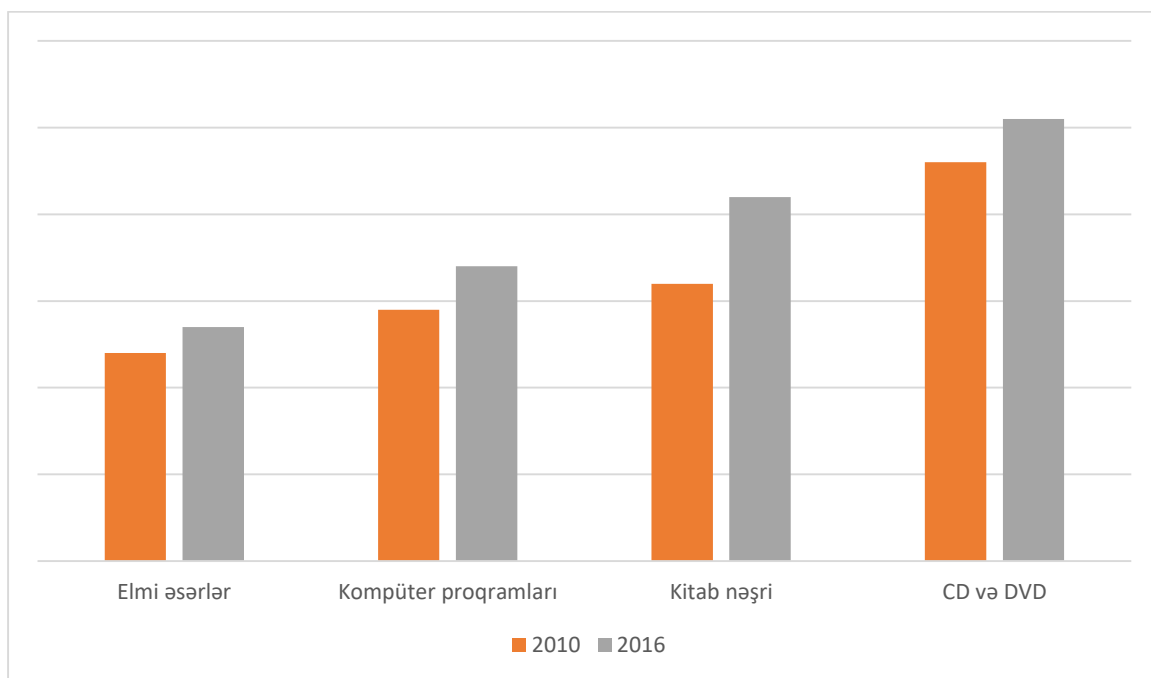
Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatında məhsul və xidmətlərin miqdarı, eləcə də qiymətinin artım tempi aşağıdakı şəkildə verilmişdir:

Şəkil 3.1. Dünya iqtisadiyyatında məhsul və xidmətlərin miqdarı və qiymətinin artma tempi.

Mənbə: Dünya Bankı(www.worldbank.org).

Qloballaşma tendesiyaları, dünyanın siyasi və iqtisadi arenasında baş verən dəyişikliklər, sözsüz ki, qlobal intellektual mülkiyyət bazarına, ordakı proseslərə və inkişaf istiqamətlərinə təsirsiz ötüşmədi. Son illər bu bazarda bəzi müsbət halların baş verməsinə baxmayaraq, bir sıra mənfi meyllər hələ də mövcuddur. Bu mənfi meyllərdən biri də piratçılığın səviyyəsinin azaldıla bilməməsidir. Mübarizə tədbirləri nəinki bu halın azalmasına, hətta bəzən çoxalmasına gətirib çıxarır. Son illər intellektual mülkiyyətdən əldə olunacaq gəlirlərin müəyyən qismi bu qanunsuz fəaliyyət nəticəsində başqaları tərəfindən mənimsənilir. Statistik məlumatlara görə 2010-cu ildə piratçılığın həcmi 240 milyard dollar, 2012-ci ildə 810 milyard dollar, 2015-ci ildə 1 trilyon dollara yaxın olmuşdursa, 2017-ci ildə bu rəqəm hətta 1 trilyonu ötüb keçmişdir. Aşağıdakı şəkildə intellektual mülkiyyət bazarında piratçılığın səviyyəsi(%-lə) əks etdirilmişdir.

Şəkil 3.2. Qlobal intellektual mülkiyyət bazarında pıratçılığın səviyyəsi.

Mənbə: Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı(www.wipo.int/ipstats/en).

İntellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qlobal bazarın müəyyən statistik göstəricilərinə əsasən demək olar ki, müəyyən göstəricilər qənaətbəxş, hətta yüksək dərəcədə yaxşıdır. Belə göstəricilərə nümunə olaraq bu bazarda istehsal olunan patent, faydalı model, ticarət markaları və sənaye nümunələrinin sayındakı artımdır. Aşağıdakı cədvəldə 2013-2017-ci illər ərzində qeyd edilən intellektual məhsullarının sayının artım göstəriciləri əks etdirilmişdir.

Cədvəl 3.1.

Qlobal intellektual mülkiyyət bazarında istehsal olunan patent, faydalı model, ticarət markaları və sənaye nümunələrinin sayının 2013-2017-ci illər üzrə dəyişməsi.

	2013	2014	2015	2016	2017
Patent	2600024	2701407	2914176	3010417	3114373
Faydalı model	223621	251789	274846	291105	387631
Sənaye nümunəsi	412365	457963	498635	574621	673456

Ticarət markaları	7256934	7994873	8697321	9102478	9757102
-------------------	---------	---------	---------	---------	---------

Mənbə: Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı(www.wipo.int/ipstats/en).

Bu göstəricilər kifayət qədər qənaətbəxş olsalar da, 2013-2017-ci illər ərzində istehsal olunan məhsullardan orta hesabla patentlərin 87%-i, faydalı modellərin 85%-i, ticarət markalarının 88%-i, sənaye nümunələrinin isə 91%-i 10 ölkənin payına düşür. Əlbəttə ki, belə bir məqam olduqca mənfi haldır və iqtisadi məhsullar kimi, intellektual məhsul və xidmətlərin ölkələr üzrə pay bölgüsündə kəskin ziddiyyətlər mövcuddur.

Qlobal intellektual mülkiyyət bazarındakı proseslərin tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi barədə danışarkən son illər bu bazarda həm ayrı-ayrı dövlətlərdə qüvvəyə minmiş qanunların sayının artması, həm daha çox dövlətin Konvensiyalar, habelə Beynəlxalq müvafiqələrə qoşulması və bu bazarda həmin qanunverici sənədlərin prinsiplərinə riayət olunması olduqca vacib məsələdir. ÜƏMT-in verdiyi məlumatlara əsasən, 2011-2017-ci illərdə intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə qüvvəyə minmiş qanunların sayı müəlliflik hüququ bölməsində 7,5%, faydalı modellər üzrə 13,3%, patentlər üzrə 7,2%, sənaye nümunələri üzrə 6,0%, ticarət markaları üzrə isə 8,7% artmışdır və hal-hazırda ümumilikdə təqribən 59 milyona yaxın qanun qüvvədədir. Bütün bunlara rəğmən, bu sahə üzrə qlobal bazarın tənzimləmə sistemini və idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirməyə böyük ölçüdə ehtiyac duyulur. Hal-hazırda intellektual mülkiyyət bazarı üzrə nəzarətedici funksiya yerinə yetirən bir sıra əhəmiyyətli Beynəlxalq müqavilələr və Konvensiyalar mövcuddur.

“Paris Konvensiyası” 1883-cü ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq, bir neçə dəfə dəyişiklik olunmuş və lazımi düzəlişlər edilmişdir ki, bu proses sonuncu dəfə 1984-cü ildə həyata keçirilmişdir. Bu Konvensiyanın qəbul olunmasında məqsəd sənaye mülkiyyəti növlərinin, yəni faydalı modellər, ixtiralar, xidmət və əmtəə nişanları, habelə haqsız rəqabət hallarında intellektual məhsul sahiblərinin hüquqi mühafizəsini təmin etməkdən ibarətdir və bu hüquqlar Konvensiyaya qoşulmuş ölkələrdə keçərlidir. Qanunverici müqavilə yalnız sənaye mülkiyyəti növlərini deyil, eləcə də bu mənşəli

bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarını və yer altından çıxan mineral suları və s.-ni də mühafizə edir, eyni zamanda ixtiraçılara öz dövlətinin qanunvericiliyinə uyğun şəkildə təkmilləşmə, əlavə və başqa növ patentlər verir[14 səh 1-2].

Konvensiyaya əsasən, ittifaq ölkələrindən hər hansı birinin intellektual mülkiyyəti üzrə hüquqları başqa ölkələrin ərazisində də mühafizə edilir və bu zaman yerli sakinlərin hüquqları pozulmalı deyil. Eyni zamanda, ittifaqdan kənarında olan dövlətlərin vətəndaşları ittifaq ölkələrindən hər hansı birində intellektual fəaliyyətlə məşğul olarsa, onların hüquqları həmin ölkə vətəndaşlarının hüquqlarına bərabər tutulur.

Ümumilikdə, bu Konvensiya haqqında onu demək olar ki, onun prinsipləri üzrə intellektual mülkiyyət bazarındakı problemlərin bir qismini aradan qaldırmaq olar. Gözlənilən nəticə isə ondan ibarətdir ki, intellektual mülkiyyətin dünya dünya sənayesindəki payı artacaq və getdikcə sivil formada olan intellektual mülkiyyət hüquqları formalaşdırılacaq, habelə dünya dövlətləri içərisində Konvensiyaya qoşulmayan ölkələrin bu ittifaqa girməsinə şəraitin yaradılacaqdır.

“Bern Konvensiyası” 1886-cı ildə qəbul olunmuş, sonuncu dəyişiklik isə 1979-cu ildə həyata keçirilmişdir. Qorunma obyektlərinə incəsənət nümunələri, bədii əsərlər, ədəbi yaradıcılıq nümunələri, memarlıq və heykəltəraşlıq sənətinin məhsulları və digər bu yönümlü intellektual məhsullardır bərabər, maddi formaya malik olmayan əsərlər, eləcə də intellektual məhsul sahibinin və ya müəllifin maraqlarına və hüquqi qorunma prinsiplərinə uyğun gələn mahnı arenjemanları və tərcümələr aid edilir. Bundan savayı, müxtəlif ensiklopediyalar, məlumat topluları da intellektual fəaliyyətin nəticəsi olaraq mühafizə edilir. İttifaq dövlətlərinin səlahiyyəti var ki, müxtəlif qanunverici sənədləri və o xarakterli tərcümələri öz qanunvericiliyinə müvafiq şəkildə qorusun. Bu Konvensiyada göstərilən mülkiyyət növlərinin hamısı ittifaqa daxil olan ölkələrin hər birində hüquqi cəhətdən müdafiə edilir. Müxtəlif ölkələrdə sənaye rəsmləri və incəsənət əsərlərinin hüquqi müdafiəsi həmin ölkələrin qanunvericiliyinə əsaslanaraq onların öz ixtiyarına buraxılır. Nümunələr və rəsmlər formasında mühafizə edilən

əsərlərin aid olduğu ölkədə bu əsərlər üzərində xüsusi qorunma olduqda, həmin ölkə ittifaqın başqa ölkələrindən bu hüquqların mühafizəsini tələb edə bilər, əks təqdirdə qeyd edilən əsərlər üzərində xüsusi qorunma olmadıqda onlar ittifaq daxilində bədii əsərlər olaraq hüquqi müdafiə olunurlar. Məhkəmə prosedurları və siyasi çıxışlar zamanı edilən nitqlərin hüquqi mühafizəsi və qorunmadan çıxarılması kimi məsələlər, həmçinin bu cür nitqlərin mətbuatda və efirdə təkrarən işıqlandırılması ittifaq ölkələrinin mövcud qanunvericiliyinə əsasən müəyyən olunur. Bu əhəmiyyətli qanunverici sənədə əsasən hüquqi qorunma bunlara tətbiq olunur:

- İttifaqa daxil olan ölkələrdən hansınınsa vətəndaşı olan əsər müəlliflərinin yaradıcılıq məhsuluna, eləcə də onların dərc olunmamış əsərlərinə;
- İttifaqa aid olmayan ölkələrdən olan bu ittifaq çərçivəsində istifadə olunan bədii və əbədi əsərlərə;
- İttifaq ərazisində məskunlaşan, amma ittifaq dövlətlərində vətəndaşlığı olmayan müəlliflərin mülkiyyətinə və s. Qeyd edək ki, onlar ittifaq dövlətlərinin vətəndaşı olan insanlarla bir tutulurlar.

Müasir dövrdə intellektual mülkiyyət bazarında olan proseslərin tənzimlənməsində Bern Konvensiyasının müddəaları bir qədər köhnə xarakterlidir. Çünki, müəlliflik hüququ sahəsində yeni obyektlər formalaşmış, iqtisadi və sosial mühit tamamilə dəyişmiş və ən əsas intellektual mülkiyyət bazarı qloballaşmaqdadır. Məhz buna görə də Konvensiyanın əksər müddəaları yenilənməli və müasir tələblərə uyğun şəkildə qurulmalıdır.

“TRİPS Sazişi” beynəlxalq ticarət münasibətləri və proseslərində problemlərini aradan qaldırmaq, həmçinin intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə olan hüquqları effektiv və faydalı formada mühafizə etmək məqsədilə 1994-cü ildə imzalanmışdır və bu müqaviləyə əsasən intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə olan qanunlar ticarət qanunlarına mane olmalı deyildi. Olduqca əhəmiyyətli olan “TRİPS” sazişinin vacib meyarlarına aiddir:

- Digər Konvensiyaların və Beynəlxalq Müqavilələrin vacib prinsiplərinə riayət edilməsi;
- Üzv ölkələrin milli-mədəni dəyərlərini və milli hüquq mexanizmini nəzərə alaraq intellektual mülkiyyət üzrə olan hüquqların təmini;
- Dövlətarası problemlərin, mübahisəli məsələlərin tənzimlənməsi və həll edilməsi naminə çoxtərəfli və ikitərəfli razılaşmanın əldə olunmasına çalışmaq, eləcə də təxirəsalınmaz işlərin reallaşdırılması;
- Piratçılıq hallarının minimuma endirilməsi üçün hər bir şəxsin özünün yaradıcılıq məhsulu üzərində olan hüquqlarının beynəlxalq müstəvidə tanıtılaraq mühafizəsinin təşkili;
- Ticarət münasibətləri və intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə olan qanunverici sistemlərin uyğunlaşdırılması və gərginliyin yox edilməsi;
- İqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrdə intellektual mühitin formalaşdırılması üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi və bütün üzv ölkələrin dövlət siyasətinə hörmətlə yanaşılması.

Üzv dövlətlərdən hər hansı biri intellektual mülkiyyət bazarında bu Sazişdə nəzərdə tutulandan daha artıq hüquqi mühafizəni Sazişin prinsiplərinə zidd olmayaraq təşkil edə bilər və həmin dövlətlər mövcud sahədə tənzimləmə hansı tənzimləmə metoduna üstünlük verməklərində sərbəstdirlər. Sazişi imzalayan ölkələrdən hər hansı biri başqalarına lazımi rejimi verir və bu zaman intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə ticarət hüquqlarını tənzimləyən Şuraya xəbər verməlidir, eləcə də istisna hallardan başqa rejim verən ölkənin öz vətəndaşlarının yaradıcılıq məhsulları üzrə hüquqi mühafizəsi digər üzv ölkələrin vətəndaşlarının hüquqi mühafizəsiylə eyni olmalıdır. Eyni zamanda, dövlətlərdən hansısa başqa dövlətin vətəndaşına münasibətdə tətbiq etdiyi müəyyən güzəştlər və imtiyazlar, həmçinin toxunulmazlıq hüququ bəzi istisnalardan əlavə digər üzv dövlətlərin vətəndaşlarına şamil olunur. Sazişi imzalamış ölkələr öz maraqları naminə bu Sazişin qaydalarına zidd olmayan şəkildə müəyyən işlər görə bilər və intellektual məhsulların ticarəti zamanı olan mənfi halların yox edilməsi məqsədilə zəruri işləri həyata keçirə bilərlər.

Müəlliflik hüququna aid olan obyektlər və komputer proqramları “Bern Konvensiyası”nın müddəalarına müvafiq şəkildə qorunur və bu zamana intellektual mülkiyyət sahiblərinin müstəsna hüquqlarına xüsusi önəm verilir. Üzv ölkələrin hər biri öz vətəndaşlarına məxsus olan kinematoqrafiya əsərlərinin, həmçinin kompüter proqramlarının sahiblərinə, habelə həmin müəlliflərin hüquqi varislərinə bu intellektual məhsulların icazəsiz istifadəsinə qadağa qoymaq və ya kommersiya kirayəsinə verməsi barədə azad seçim hüququ verir. Qeyd edək ki, fonogramlar, tətbiqi sənət nümunələrin, eləcə də bədii(ədəbi) əsərlər üzrə olan qorunma müddəti 50 il, əmtəə nişanları üzrə isə 7 il təşkil edir.

“TRİPS Sazişi” haqqında onu demək olar ki, o müasir dövrdə intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qlobal bazarın tənzimlənməsində xüsusi önəm kəsb edir və gözlənilən nəticələrə ticarət prosedurları zamanı problemin qalmaması, intellektual məhsulların, habelə xidmətlərin beynəlxalq ticarət zamanı hüquqi mühafizəsinin tam təmini, piratçılığın yox edilməsi və s. aiddir.

“ÜƏMT-in ifalara və fonogramlara dair Müqaviləsi” adından da göründüyü kimi əsasən musiqi əsərlərinə aid mülkiyyət hüquqlarının ümumdünya səviyyəsində qorunması məqsədilə 1996-cı ilə imzalanmışdır. Razılığa gələn ölkələr başqa ölkələrdə də müvafiq sahə üzrə intellektual məhsulların hüquqi müdafiəsini təmin etməlidir. Müqavilənin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qəbul olunmuş digər beynəlxalq sənədlərin prinsiplərinə toxunmur və onların qaydalarına zidd nəşə reallaşdırılmır.

İfaçılar öz intellektual məhsullarının istifadəsi ilə əlaqədar icazə vermək kimi müstəsna hüquqlara sahibdirlər. Bundan savayı ifaçılar onların şifahi ifa etdikləri, sadəcə olaraq yazılmayan intellektual məhsullarının ifaçısı və sahibi olaraq başqalarına tanıtılmasını tələb edə bilmək, eləcə də digərləri tərəfindən bu ifanın təhrif edilərək yayılmasına qarşı çıxmaq hüquqları mövcuddur. Onu da qeyd edək ki, musiqi əsərlərinin qorunma müddəti 50 il kimi müəyyənləşdirilmişdir və ifaçının vəfatından sonra bu müddət bitənədək hüquqi mühafizə qüvvədə olur. Bununla belə, başqalarının

bu intellektual məhsulu öz adına çıxarmasına yol verilmir. İfaçılar öz intellektual məhsullarını kirayə vermək, surətinin çıxarılması və yayılması haqqında sərbəst qərar vermək üzrə də müstəsna hüquqlara malikdirlər. Fonoqram istehsalçılarının da hüququ ifaçıların hüququ ilə xeyli dərəcədə oxşardır və əksər prinsipləri demək olar ki, eynidir.

Bu qanunun qarışıq məqamı ondan ibarətdir ki, ifaçı öz intellektual məhsulunun yazılmasına, habelə onun surətinin çıxarılmasına razılıq verərsə, onda onun müstəsna hüquqlarına mütləq şəkildə fonoqram istehsalçıları malik olur. Bu məsələ ilə əlaqədar Braziliya, Banqladeş, Hindistan, ABŞ və bir sıra başqa dövlətlər bu müqavilədən çıxmaq istəyirdilər. Daha sonra 2000-ci illərin əvvəllərində ÜƏMT-in Konfrasında bu problemlərlə bağlı müzakirələr getdi və “Audiovizual ifalar üzrə” müqavilə qəbul olunması qarşıya məqsəd qoyulmasına baxmayaraq, bir nəticə əldə olunmadı. Ona görə də hazırkı dövrdə bu problem müvafiq sahədə intellektual mülkiyyət bazarının tərəqqisinə mane olur və problemin həll olunmasına böyük dərəcədə ehtiyac duyulur.

“ÜƏMT-in ifalara və fonoqramlara dair Müqaviləsi”nin bünövrəsini 1961-ci ildə qəbul olunan “Roma Konvensiyası” təşkil edir. Bu Konvensiyada ifaçılar və fonoqram istehsalçıları ilə yanaşı, yayım şirkətlərinin də hüquqi mühafizəsi nəzərdə tutulmuşdur. Razılığa gələn dövlətlərin hər birində intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqi müdafiəsi istiqamətində ümumi rejim təyin olunur. Roma Konvensiyasının prinsipləri ÜƏMT-in ifalara və fonoqramlara dair Müqaviləsinin prinsip və qaydalarıyla demək olar ki, eynidir. Əlavə olaraq bu Konvensiyada mütəlif yayım təşkilatlarının özlərinə məxsus verilişlərin istifadəsi, surətinin çıxarılması, kirayə verilməsi və s. ilə əlaqədar müstəsna hüquqları vardır.

Sonda onu deyək ki, adlarının çəkdiyimiz Beynəlxalq Müqavilələr, həmçinin Konvensiyalar intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qlobal bazarın əsas tənzimləyici sənədləridir. Bunlarla yanaşı 25-dək ayrı-ayrı beynəlxalq əhəmiyyətli qanunverici sənədlərin imzalanmasına rəğmən, qlobal bazarın tərəqqisi naminə görülməli tədbirlər hələ çoxdur.

3.2. Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas vektorları.

Sivil informasiya cəmiyyətinin formalaşdığı şəraitdə həm milli, həm də ki beynəlxalq miqyasda intellektual mülkiyyət bazarının tənzimləmə mexanizminin və bu sahədə olan qanunvericilik bazasının ardıcıl və sistemli şəkildə modernləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ən vacib məsələlər sırasına daxildir. İntellektual məhsulların müasir texnoloji sektorlarda, habelə internet şəbəkəsi üzrə istifadə hallarının çoxalması, elektron ticarət zamanı intellektual məhsul sahiblərinin hüquqlarının pozulması, yeni növ multimedia məhsullarının yaradılması, İKT-nin tərəqqisi və bu kimi bir çox proseslər intellektual mülkiyyət sahiblərinin hüquqlarının mühafizəsini işinin gücləndirilməsini getdikcə daha çox tələb edir.

Hal-hazırkı dövrdə intellektual mülkiyyət sahəsində xidmət və məhsullarının hüquqi müdafiəsinin 3 əsas məqsədi vardır:

- Mədəni irsin və milli-mənəvi dəyərlərin qorunaraq gələcək nəsillərə ötürülməsi;
- Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı naminə intellektual fəaliyyətin müasir nəticələrinin yaranmasına şərait yaradan əlverişli mühitin formalaşdırılması;
- Mədəni irsin və milli-mənəvi dəyərlərin ölkə daxilində maksimum səviyyədə nüfuz etməsinə kömək göstərilməsi və tədricən onların beynəlxalq müstəvidə tanıtılması.

Hal-hazırkı şəraitdə ölkəmizdə intellektual mülkiyyət bazarının inkişafı və tənzimlənməsi prosesində əsas təkmilləşdirilmə vektorlarını nəzərdən keçirək.

Birinci mühüm vektor son dövrlər intellektual mülkiyyət bazarının təkmilləşdirilməsi məsələsində spesifik rola malik olan müəllif-hüquq sisteminin məkanının formalaşdırılmasından ibarətdir. Son 4-5 il ərzində ölkəmiz mövcud sahədə əvvəlki qanunvericilikdə müasir dəyişikliklər reallaşdırılmış, Avropa Birliyinin qanunvericilik sənədlərinə və TRİPS müqaviləsinin maddələrinə uyğun yeni qanunverici aktlar və hüquqi normativ proqramlar qəbul etmişdir. Bir çox xarici ekspertlər və mütəxəssislər Azərbaycanda intellektual mülkiyyət sahəsində qəbul

edilən qanunların dünya standartlarına cavab verdiyi qənaətinə gələrək intellektual mülkiyyət bazarının inkişafını qənaətbəxş hesab edirlər. Bundan savayı, qeyd olunmalı olan daha bir mühüm məsələ ondan ibarətdir ki, hal-hazırda Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının gələcək inkişafına dair müxtəlif proqnozlar verilir və inkişaf konsepsiyaları hazırlanır.

İkinci aspekt qloballaşma tendensiyalarının müşahidə olunduğu şəraitdə intellektual mülkiyyət bazarının formalaşması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradan və rəqabət mühitini təmin edən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin statusunun beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq yenidən müəyyənləşdirilməsi, strukturun müasir prinsiplər əsasında formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmasından ibarətdir.

Üçüncü xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, intellektual mülkiyyət bazarının inkişafına təsir etmək iqtidarında olan hüquq-mühafizə orqanlarının və hüquq-məhkəmə sisteminin vəzifələri çərçivəsində müxtəlif üsullar və tədbirlər mexanizmi müasir tələblərə cavab verən səviyyədə formalaşmışdır.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarındakı proseslərə nəzarət edilməsi mexanizminin və bu sahə üzrə tənzimlənmə sisteminin təxminən 23 yaşı vardır. Bu dövr ərzində ölkəmizdə intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə bir neçə qanun qəbul olunmuş, Azərbaycan bəzi Konvensiyalar və Beynəlxalq müqavilələrə qoşulmaqla bərabər, bu sahədə formalaşdırılan hüquqi mexanizmi onların prinsip və qaydalarına uyğun şəkildə həyata keçirmişdir. Eyni zamanda, insan zəkası üzrə formalaşan “Kreativ iqtisadiyyatın” əsası qoyulmuşdur. Bütün bunlara rəğmən hazırkı şəraitdə respublikamızda intellektual mülkiyyət bölməsində tətbiq olunan tənzimlənmə mexanizminin təkmilləşdirilməsinə böyük dərəcədə ehtiyac duyulur ki, bu istiqamətdə bir neçə strategiya, qanun və inkişaf konsepsiyası qəbul edilmişdir.

İntellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qəbul olunan Milli Strategiya beynəlxalq təcrübənin, yaradıcı ideyanın və elmi konsepsiyaların birləşməsi nəticəsində hazırlanmışdır. Bu strategiyada intellektual mülkiyyət bazarındakı proseslərin və

tənzimlənmə sisteminin gələcək durumu proqnozlaşdırılır və bəzi tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib hesab edilir ki, bunlar 3 meyar üzrə müəyyənləşdirilmişdir.

Birinci meyar intellektual mülkiyyətin mühafizə və idarə edilməsində hökumətin çoxalan vəzifələrini özündə əks etdirir ki, bu meyar həm yerli, həm də ki beynəlxalq müstəvidə intellektual mülkiyyət bölməsinin tənzimləmə mexanizminin tərəqqi tendensiyalarının təhlili nəticəsində müəyyən olunmuşdur. Bu meyarda 7 məsələyə daha çox diqqət göstərilmişdir:

- İntellektual mülkiyyətin mühafizəsi rəqəmsal era şəraitində internet şəbəkəsi və ETT-nin inkişafına uyğun dərəcədə gücləndirilməlidir;
- İntellektual məhsul sahiblərinə ədalətli şəkildə qiymət verilməli və onların maraqlarına zidd olmayaraq intellektual məhsulların sərfəli şəkildə əldə olunmasına şərait yaradılmalıdır;
- Hüquq pozuntularının və piratçılıq hallarının çoxalması, elektron ticarətin əhatə dairəsinin genişlənməsi səbəbiylə intellektual məhsul sahiblərinin hüquqları qeyd-şərtsiz tanınmalı, eyni zamanda intellektual məhsulların keyfiyyət dərəcəsi yüksəldilməlidir;
- “İnsan kapitalı”nın inkişafına əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşdırılması prosesi sona çatdırılmalı və sənaye mülkiyyətinin ÜDM-dəki xüsusi çəkisi çoxaldılmalıdır;
- Ölkənin intellektual xidmətlər və məhsullar bazarındakı yaradıcılıq nəticələrinin idxal olunması zamanı İEÖ-lərin qanunvericilik aktlarının bəzi qaydalarından və TRİPS sazişinin müddəalarından istifadə olunmalıdır;
- İnternet şəbəkəsi və elektron ticarət vasitəsilə alınıb-satılan intellektual məhsulların hüquqi mühafizəsinin yaxşılaşdırılması naminə müasir hüquqi yanaşmalar qanunvericiliyə əlavə edilməlidir;
- İntellektual mülkiyyətin ikili xarakterə malik olduğunu nəzərə alaraq dövlət bu sahə üzrə vahid və universal tənzimləmə siyasəti reallaşdırmalıdır[20 səh 13].

İkinci meyar intellektual mülkiyyətin əhatə miqyasını kompleks şəkildə təhlil edərək intellektual mülkiyyət bazarından əldə olunacaq fayda və gəlir səviyyəsinin maksimuma çatdırılmasını özündə əks etdirir ki. Cəmiyyətin və dövlətin mənafeələrini üstün tutan bu meyarda ümumi maraqlar 3 istiqamətə şaxələnmişdir:

- 1) Əhalinin intellektual potensialından səmərəli istifadə nəticəsində elmi-mədəni tərəqqiyə nail olunması;
- 2) İntellektual mülkiyyətin “İnsan zəkası üzrə yaradılan iqtisadiyyat”ın tərəqqisinə stimül verməsi və bunun nəticəsində iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinin çoxaldılması;
- 3) İnformasiya cəmiyyətində İKT-nin sürətli inkişafına müvəffəq olmaq üçün intellektual mülkiyyət bazarının təkmil formaya gətirilməsi.

Üçüncü meyar intellektual mülkiyyət bölməsinin inkişafı naminə stimullaşdırıcı və həvəsləndirici işlərin görülməsini, bu sahəyə dövlət qayğısının artmasını xarakterizə edir və aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlərin reallaşdırılması planlaşdırılır:

- 1) Müasir xarakterli intellektual məhsulların çoxaldılmasına və milli-mənəvi dəyərlərin zənginləşdirilməsinə dövlət qayğısının göstərilməsi;
- 2) İntellektual mülkiyyətə sahib olan müəssisələrin rəqabətə dözümlü intellektual məhsullar istehsal edərək dünya bazarına çıxması istiqamətində həvəsləndirici işlərin reallaşdırılması;
- 3) İntellektual mülkiyyət sahiblərinin, yüksək ixtisaslı kadrların və tədqiqatçıların modern ETT məhsulları formalaşdırılmasının stimullaşdırılması;

Azərbaycan 2020: “Gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası”nda ölkə əhalisinin bilik səviyyəsinin artırılması, insan kapitalına külli miqdarda investisiyaların yatırılması və ölkə iqtisadiyyatında intellektual məhsulların xüsusi çəkisinin çoxaldılması məqsədilə bəzi tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd edək ki, həm Milli Strategiya, həm də İnkişaf Konsepsiyasında intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə planlaşdırılan işlər təqribən eynidir və həmin işlərin ardıcıl və sistemli şəkildə həyata keçirilməsindən sonra gözlənilən nəticələrə bunlar aid edilir:

- Müəlliflik hüquqları bölməsində hüquqi mühafizənin keyfiyyət dərəcəsi İEÖ-lərlə bir səviyyədə olacaq, Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionun şəriksiz lideri olacaq, innovasiyaların, həmçinin tədqiqat işlərinin həvəsləndirilməsi nəticəsində intellektual mülkiyyət bazarı təkmil və modern struktura sahib olacaq;
- İntellektual mülkiyyət bazarındakı prosesləri tənzim edən qanunverici sistem təkmilləşdiriləcək, hüquqi baza yaxşılaşdırılacaq, intellektual məhsulların qorunması üzrə mexanizmlər formalaşdırılacaq, plagiatçılıq və piratçılığın yox edilməsi üçün effektiv işlər görülməkdir;
- İntellektual mülkiyyət bazarının tərəqqisi nəticəsində mənəvi irsin və milli-mədəvi dəyərlərin daha yaxşı mühafizəsi mümkün olacaq, Azərbaycana aid xalq yaradıcılığı nümunələrinin, həmçinin folklorun YUNESKO-dakı xüsusi siyahıya əlavə olunması üzrə lazımi işlər reallaşdırılacaq, ermənilərin bizə məxsus olan mədəni nümunələri öz adlarına çıxarmaması üçün regional və beynəlxalq ölçüdə təbliğat siyasəti yürüdülməkdir;
- İntellektual mülkiyyət bölməsinin inkişaf tempi və yaradıcılıq işlərinin sayındakı artım maddi stimullaşdırma vasitəsilə intensivləşəcək, intellektual mülkiyyət iqtisadi tərəqqinin təkanverici amilinə çevriləcək, “İnsan zəkası üzrə yaradılan iqtisadiyyat” və “Kreativ iqtisadiyyatın” ÜDM-dəki xüsusi çəkisi çoxalacaq, Azərbaycanın intellektual mülkiyyət bazarında istehsal olunan məhsullar global intellektual mülkiyyət bazarında özünəməxsus yerə sahib olacaq;
- Müəssisələrin ümumi mülkiyyətinin quruluşunda qeyri-maddi aktivlərin, eləcə də intellektual mülkiyyətin miqdarı çoxalacaq və bunun nəticəsində mövcud sahəyə daha çox kapital yatırılacaq, elektron ticarətin həcmi artacaq, internet vasitəsilə satılan intellektual məhsullara onlayn şəkildə lisenziyalar veriləcək, İKT sektorunun məhsulları rəqəm şəbəkələrində intellektual mülkiyyət olaraq qorunacaq;

- Müəlliflik hüququ vasitəsilə mühafizə edilən İKT obyektlərinin çoxaldılmasına dövlət tərəfindən stimül veriləcək, ölkədə informasiya cəmiyyətinin yaranması prosesi yekunlaşacaq, əhali yüksək səviyyəli elektron xidmətlərdən yararlanabiləcək, intellektual mülkiyyətin iqtisadi tərəqqinin “Onurğa sütunu”na çevrilməsi məqsədilə elmi nəzəriyyələrə əsaslanan konseptual-nəzəri baza yaradılacaq;
- İntellektual məhsul sahiblərinə hökumət qayğısı çoxalacaq, dövlətin yeni funksiyaları təyin ediləcək, intellektual mülkiyyət bazarında tənzimləmə və modernləşmə, o cümlədən struktur və liberallaşma islahatları həyata keçiriləcək, cəmiyyətdə spesifik xüsusiyyətlərə malik intellektual yönümlü mədəniyyət yaradılacaq;
- İntellektual mülkiyyət bazarının idarəetmə sistemi İEÖ-lərdə olduğu kimi formalaşdırılacaq, təkmil, çevik və modern menecment mexanizminin insan resurslarına tətbiqi reallaşdırılacaq, intellektual mülkiyyət bazarında olan informasiya sistemi modernləşdiriləcək;
- İKT və intellektual mülkiyyət arasında olan əlaqə qarşılıqlı olaraq yaxşılaşdırılacaq, iqtisadiyyat sahələrində infrastrukturun restrukturizasiya edilməsində intellektual mülkiyyətin əhəmiyyəti çoxalacaq, intellektual mülkiyyət bazarında məhsulların qiymətləndirilməsi və qanuni mühafizəsi daha da gücləndiriləcək, rəqabətə dözümlü istehsal bölmələrinin sayı artacaq.

“Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi”ndə “İnsan kapitalı” və əhəlinin intellektual potensialı haqqında konkret strateji hədəf təyin edilmişdir. Bu strateji hədəfin tərkibində 3 əhəmiyyətli prioritet müəyyənləşdirilmişdir. Birinci prioritet modern şəraitin tələblərinə uyğun şəkildə insan kapitalının formalaşdırılması və əhaliyə verilən təhsilin keyfiyyət dərəcəsinin yüksəldilməsini özündə xarakterizə edir. İkinci prioritet iqtisadiyyatda məhsuldarlıq və faydalılığın yüksəldilməsinə naminə insan kapitalına sərmayə qoyuluşlarının həvəsləndirilməsi ilə əlaqədardır. Üçüncü prioritetə əsasən ölkədə innovasiya sahibkarlığı ilə məşğul olmağa təşəbbüs göstərənlərə dövlət yardım və qayğı

göstərməlidir. Sözsüz ki, nəzərdə tutulan məqsəd və hədəflərə nail olunması respublikamızda intellektual mülkiyyət bazarının tərəqqisinə öz töhfəsini vermiş olacaq.

Tədqiqatımızın əvvəlki fəslində intellektual mülkiyyət bazarının inkişafına mane olan əsas problemlərdən biri piratçılıq barədə söhbət açmışdıq. Piratçılığa qarşı effektiv mübarizə aparılması üçün bəzi işlərin görülməsini vacib hesab edirik. Bildiyimiz kimi, intellektual məhsulları oğurlamaq cinayət sayılır və bunu edən şəxs mütləq şəkildə cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalıdır. Bu işin daha da rahatlaşması üçün mövcud bölmə üzrə qəbul edilən qanuna, eləcə də onunla əlaqəli olan qanunverici aktlara müəyyən düzəliş və əlavələr edilməlidir. Həmçinin, Müəllif Hüquqları Agentliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən mərkəz formalaşdırılmalı və bu məsələyə ciddi nəzarət etməlidir. İkinci məqam ondan ibarətdir ki, intellektual mülkiyyət bazarında baş verən cinayət hallarının minimuma endirilməsi üçün ixtisaslaşmış orqanların formalaşdırılması labüddür. Daxili İşlər Nazirliyi, hüquq mühafizə orqanlarının tərkibində ixtisaslaşmış nəzarət aparatı yaradılmalıdır. Bundan əlavə intellektual mülkiyyət sahəsində cinayətlərin azaldılması üçün bu işlə məşğul olan qurumların fəaliyyəti koordinasiya edilməlidir ki, bunun üçün ilk növbədə hər qurumdan üzvü olan Antipirat Komissiyası fəaliyyətə başlamalıdır. Dördüncü məqam ondan ibarətdir ki, dövlət cinayət törədən ayrı-ayrı şəxslərlə deyil bu işi birlikdə həyata keçirən ayrı-ayrı dəstələrə qarşı mübarizə tədbirləri görməlidir. İntellektual mülkiyyət bölməsi üzrə fəaliyyət göstərən bazar subyektləri ilə hökumət orqanları arasında qarşılıqlı tərəfdaşlıq proqramları reallaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət bazarındakı prosesləri tənzimləyən mexanizmin daha da təkmilləşdirilməsi üçün ölkəmizin qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr və konvensiyaların müddəaları və prinsiplərindən istifadə etməlidir. Azərbaycanın qoşulduğu konvensiyalar bunlardır:

- 1) “Bern Konvensiyası”. Üzv ölkələrdə bədii əsərlərin, həmçinin incəsənət nümunələrinin hüquqi mühafizəsini təşkil etmək məqsədilə yaradılıb. Azərbaycan 1999-cu ildə bu Konvensiyaya qoşulub.
- 2) “Roma Konvensiyası”. Yayım təşkilatları, fonogram istehsalçıları və ifaçıların mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi üçün imzalanıb. Azərbaycan 2005-ci ildə adı çəkilən Konvensiyaya qoşulub.
- 3) “Paris Konvensiyası”. Azərbaycanın 1995-ci ildə qoşulduğu bu beynəlxalq sənəd sənaye mülkiyyəti növlərini qlobal səviyyədə mühafizə edir.
- 4) “ÜƏMT-in ifalara və fonogramlara dair Müqaviləsi”nə ölkəmiz 2005-ci ildə qoşulub.
- 5) “Qeyri-maddi mədəni irsin qorunması haqqında” Konvensiya 1996-cı ildə qəbul olunmuş və Azərbaycan buraya 2006-cı ildə qoşulmuşdur.
- 6) MDB çərçivəsində müəlliflik hüquqlarının mühafizəsi üzrə 6 ölkə ilə ikitərəfli müqavilə[12 səh 28].

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılan tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasında intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə bazar sisteminin bir çox zəif cəhətlərini təsdiqlərək bu bazarın tərəqqi səviyyəsinin və infrastruktur bölmələrinin dünya standartlarına cavab vermədiyi qənaətinə gəlib. Həm qanunverici bazanın qeyri-təkmil olması və lazımınca təkmilləşdirilməməsi, həm ölkə əhalisinin savadlılıq dərəcəsinin lazımı səviyyədə olmaması , həm də ki intellektual mülkiyyətin inkişafı naminə stimullaşdırıcı və həvəsləndirici tədbirlərin azlığı bu bazarın tərəqqisinə mane olmaqla yanaşı, qanunsuz halların sayının artmasına səbəb olur.

Qloballaşma şəraitində intellektual mülkiyyətin vacibliyini nəzərə alaraq, bu sahəyə investisiyaların cəlb edilməsinin digər sahələrə cəlb edilməsindən daha çox xeyir gətirdiyi sübuta yetirilmiş bir faktdır. Buna görə də tədqiqat işində bir neçə dəfə dövlətin bu bölməyə qayğı göstərməsinin zəruriliyi vurğulanmışdır və ən əsası innovasiya iqtisadiyyatın formalaşdırılması amili olaraq böyük çəkiyə malik olması fikri irəli sürülmüşdür.

Hal-hazırkı şəraitdə intellektual mülkiyyət haqqında düşüncələrin mütləqləşməsi, hüquqi cəhətdən qeyri-müəyyənliyin demək olar ki aradan qaldırması, bu sahə üzrə milli və beynəlxalq hüquqi sənədlərin qüvvəyə minməsi prosesləri baş verir ki, bu da intellektual mülkiyyət bölməsi üzrə məhsulların hüquqi müdafiəsinin təminatlılıq səviyyəsini yüksəldir. Dissertasiya işi zamanı müəyyən edilib ki, intellektual mülkiyyətin ən mühüm aspekti onun dəyəri iqtisadi fayda vermə qabiliyyətinə əsasən müəyyənləşdirilir.

Azərbaycanda intellektual mülkiyyət bazarının qeyri-natamam inkişafı və həmin bazarın qanunvericilik sisteminin qeyri-təkmil olmasına baxmayaraq, getdikcə bu mülkiyyət növünün hüquqi müdafiəsi gücləndirilməkdədir. Ölkənin Bir sıra beynəlxalq əhəmiyyətli qanunverici sənədlərə qoşulması, intellektual mülkiyyət sahəsi üzrə bazarda qanunsuz hallara qarşı mübarizəsi, elmi-tədqiqat işlərinə dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin artırılması kimi məsələnin reallaşdırılması və əhəmiyyəti tədqiqat

işində öz əksini tapmışdır. Sonda intellektual mülkiyyət bazarının inkişafı və ordakı prosesləri tənzimləyən qanunverici mexanizmin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı təklifləri vermək olar:

- Əhalinin intellektual potensialından effektiv istifadə etmək və “İnsan kapitalı”nı müasir tələblərə cavab verən səviyyədə inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq təcrübədən yararlanmaq;
- İntellektual mülkiyyət bazarında plagiatçılıq, kontrafakt və piratçılıqla məşğul olanlara qarşı cəza tədbirlərini sərtləşdirmək, qanunvericilik bazasında lazımı dəyişiklər etmək və boşluq olan bölmələr üzrə yeni qanunların qəbulu;
- Ayrı-ayrı bölgələrdə müasir elmi-tədqiqat müəssisələri yaratmaq, sənaye klasterləri və şəhərcikləri, həmçinin innovasiya zonaları formalaşdırmaq;
- İnnovasiya sahibkarlığını inkişaf etdirmək məqsədilə lazımlı ixtisaslı kadrlar hazırlamaq, nano və biotexnologiyalara əsaslanan innovasiya parkları yaradaraq xaricdən mütəxəssislər cəlb etmək və həmin mütəxəssislərə yerli kadrlara öz biliklərini aşılamaq üçün maliyyə ödənişi etmək;
- Fazi və diskont dərəcələrinin ümumi səviyyəsini aşağı salmaq, tədqiqat işləri görmək istəyənləri müxtəlif maliyyə yardımları ilə stimullaşdırmaq, innovasiya fəaliyyəti həyata keçirən müəssisələrin riskdən sığorta edilməsi;
- Zəif tərəqqi səviyyəsinə malik yerli bazarın xarici təhlükələrdən mühafizə edilməsi, milli-mənəvi dəyərlərimizin, habelə mədəni irsimizin beynəlxalq müstəvidə tanıtılması və hüquqi qorunması məqsədilə bu sahədə fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın gücləndirilməsi;
- Məhkəmə sisteminin qeyri-təkmil olması və bəzi mübahisəli məsələləri lazımlı səviyyədə həll etmədiyini nəzərə alaraq dünya dövlətlərinin təcrübəsindən istifadə nəticəsində məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- İntellektual mülkiyyət bölməsi üzrə qanunlarda olan çatışmazlıq və boşluqların beynəlxalq müqavilələrdə olan müddəalardan istifadə edilərək aradan qaldırılması.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı-1995
2. K.İmanov: Əqli mülkiyyət və insan kapitalı, Bakı-2016.
3. K.İmanov: Kreativ İqtisadiyyat və Azərbaycan İqtisadiyyatının İnkişafı, Bakı-2016.
4. G.A.Əzizova: Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti, Bakı-2012
5. Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti: İnnovasiya menecmenti(mühazirələr toplusu), Bakı-2012.
6. Atakişiyev M.C., Süleymanov Q.S. “İnnovasiya menecmenti”, Bakı - 2004.
7. A.R.Quliyev: İnformasiya İqtisadiyyatı fənni üzrə metodik vəsait, Bakı-2011.
8. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti: İntellektual mülkiyyət(mühazirə mətnləri), Bakı-2015.
9. K.İmanov: Əqli mülkiyyət və insan hüquqları, Bakı-2016.
- 10.Kazımlı.X.H., Agabəyov.S. Əmlakın qiymətləndirilməsi. Bakı: 2011. 384 səh.
- 11.Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüquqlarına dair bələdçi. 54 səh, Bakı-2012.
- 12.Əqli mülkiyyət hüquqları(məqalələr toplusu). 198 səh, Bakı-2013.
- 13.Kamran İmanov: Əqli mülkiyyət dünən, bu gün və sabah. 42 səh, Bakı-2016.
- 14.«Sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi haqqında» Paris Konvensiyası. 20 mart 1883.
15. Əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektlərinə dair TRİPS sazişi. 1994-cü il.
- 16.Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern Konvensiyası. 9 sentyabr 1886-cı il.
17. ÜƏMT-in ifalara və fonoqramlara dair Müqaviləsi. 1996-cı il.
- 18.“Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. 35 səh, Bak-1997
- 19.“Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi” İlham Əliyevin 06 dekabr 2016-cı il tarixli sərəncamı.
20. Əqli mülkiyyət və digər oxşar mülkiyyət hüquqlarına dair uzunmüddətli Milli Strategiya. Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi. 1 avqust 2016-cı il.

21. Beynəlxalq qiymətləndirmə standartları.
22. Elsevər Kərimov, Vəşir Osmanov. İqtisadi Nəzəriyyə, dərslik. Bakı-2004.
23. Мазур Е.А. Интеллектуальная собственность и результат интеллектуальной деятельности по гражданскому законодательству российской федерации / Е.А. Мазур // Юридический мир. - 2011. - № 12. - С. 38.
24. Мустафин Б., Бусыгин Е., Эффективность управления интеллектуальной собственностью // Интеллектуальная собственность: Промышленная собственность №2, февраль 2012 г. с. 37-43
25. Головчанская Е.Э. Интеллектуальный ресурс в системе общественного воспроизводства: сущность, роль, структура // Фундаментальные исследования, No 5 –2, Москва.-2015.– С. 400-404).
26. Руководство Осло, Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям, [Электронный ресурс], Режим доступа: свободный, июнь 2012 г. <http://old.mon.gov.ru/files/materials/7766/ruk.oslo.pdf>
27. Эннан Р.Е. Правовая охрана изобретений в зарубежных странах, [Электронный ресурс], Режим доступа: свободный, март 2013 г. <http://intellect21.cdu.edu.ua/?p=435> 86.
28. Mark A. Lemley. "Property, Intellectual Property, and Free Riding". Heinonline.org. Retrieved 2015-08-17.
29. Calandrillo, Steve P., 1998, "An Economic Analysis of Intellectual Property Rights: Justifications and Problems of Exclusive Rights, Incentives to Generate Information, and the Alternative of a Government-Run Reward System," Fordham Intellectual Property, Media, & Entertainment Law Journal, 9: 301.
30. The Law on Copyright and Related Rights of the Republic of Azerbaijan. 55 page, Baku-1996.
31. The Law of the Republic of Azerbaijan on Legal Protection of Topographies of Integrated Circuits. 12 page, Baku-2002.

32. The Law of the Republic of Azerbaijan on Legal Protection of Azerbaijani Folklore Expressions. 11 page, Baku-2003.
33. The Law of the Republic of Azerbaijan on Legal Protection of Compilations of Data. 18 page, Baku-2004.
34. The Law of the Republic of Azerbaijan on Enforcement of the Intellectual Property Rights and Fight Against Piracy. 15 page, Baku-2012.
35. The Copyright Agency of the Republic of Azerbaijan: Intellectual Property Rights in Azerbaijan. 47 page, Baku-2008.
36. Boldrin M., D. Levine. Growth and intellectual property, NBER Working paper 12769 www.nber.org/papers/w12769
37. Making intellectual property work for business, WIPO Publication, 2011г.
38. OECD Reviews of Innovation Policy: Russian Federation 2011, OECD
39. Boldrin, M. and D.K. Levine (2005), "The Economics of Ideas and Intellectual Property," Proceedings of the National Academy of Sciences, 102, 1252–1256.
40. Innovation, Intellectual Property, and Development: A BETTER SET OF APPROACHES FOR THE 21st CENTURY. Dean Baker, Arjun Jayadev and Joseph Stiglitz July 2017.
41. "What are intellectual property rights?" World Trade Organization. World Trade Organization. Retrieved 2016-05-23.
42. OECD, «Knowledge Networks and Markets», OECD Science, Technology and Industry Policy Papers, No. 2013/7, OECD Publishing, 2013.
43. Zúñiga, M.P and D. Guellec), «Who Licenses out Patents and Why?: Lessons from a Business Survey», OECD Science, Technology and Industry Working Papers, No. 2009/5, OECD Publishing, 2009.
44. Digital Opportunity. A Review of Intellectual Property and Growth. An Independent Report by Professor Ian Hargreaves. May 2011.
45. Intellectual property rights in USA. Customer Service Excellence, 2013.
46. <https://www.azstat.org/MESearch/excdetSec.jsp>
47. <http://www.ipo.gov.uk/ipreview-finalreport.pdf>

48.<http://www.nber.org/papers/w20014.pdf>.

49.<http://www.wipo.int/ipstats/en>.

50.<http://e-qanun.az>.

51.<http://www.copyright.ru/>.

52.<http://www.intellect.ua/>.

53.www.copag.gov.az.

54.www.google.az.

РЕЗЮМЕ

Исследовательская работа посвящена проблемам усовершенствования регулирования рынка интеллектуальной собственности и определению направлений разрешения указанных проблем. Настоящая исследовательская работа состоит из вступления, 3-х глав, 8 параграфов, заключения и рекомендаций, а также списка использованной литературы.

В части введение представлены сведения относительно актуальности темы, уровня разработанности проблемы, объект и предмета исследования, научной новизны, целей и задач исследования, теоретических и методологических основ исследовательской работы, информационной базы, теоретической и практической важности исследования, апробации и применении результатов исследовательской работы, а также структуре и о объеме.

Первая глава исследования состоит из трех параграфов, в первом из которых говорится о сущности интеллектуальной собственности и рынке интеллектуальной собственности, во втором – о классификации и оценке интеллектуальной собственности, а в третьем параграфе – о зарубежном опыте регулирования рынка интеллектуальной собственности.

Во второй главе исследовательской работы говорится о существующем положении регулирования рынка интеллектуальной собственности в Азербайджане и состоит из трех параграфов. Первый параграф включает в себе формирование и развитие рынка интеллектуальной собственности в Азербайджане, второй – существующее положение регулирования указанного рынка, в третий – анализ правовых основ.

Третья глава исследовательской работы называется «Направления совершенствования рынка интеллектуальной собственности в Азербайджане» и состоит из двух параграфов. В первой графе представлены перспективные направления регулирования на глобальном рынке интеллектуальной собственности, а во втором параграфе – сведения об основных векторах

усовершенствования регулирования рынка интеллектуальной собственности в Азербайджане.

В конце исследования представлены заключение и рекомендации, а также указана использованная литература.

SUMMARY

The research work deals with the issues on improvement of regulation of the intellectual property market in Azerbaijan and determination of the ways of solving these problems. The present research work consists of 3 chapters, 8 paragraphs, a conclusion and proposals, as well as used bibliography.

The introduction includes information on the urgency of the topic, the level of learning problems, the object and subject research, scientific innovations, goals and duties of the research, theoretical and methodological bases of the research work, the information background, theoretical and practical significance of the research, approbation of the research work and application of its results, as well as its structure and volume.

The first chapter of the research consists of 3 paragraphs. The first paragraph deals with the essence of the intellectual property and intellectual property market, the second paragraph deals with the classification and estimation of the intellectual property and the third paragraph deals with the foreign experience in regulating intellectual property market.

The second chapter of the research work deals with the current state of the regulation of the intellectual property market in Azerbaijan and consists of three paragraphs. The first paragraph includes formation of the intellectual property market in Azerbaijan, the second paragraph deals with the current condition of regulation of this market and the last, the third paragraph reflects the analysis of the legal basis.

The third chapter of the work is called as “Directions of improving regulation of the intellectual property market in Azerbaijan” and consists of two paragraphs. The first paragraph of this chapter includes information on the perspective directions of regulation in the global intellectual property market and the second paragraph includes information on the main vectors of improving the regulation of the intellectual property market in Azerbaijan.

The conclusion and proposals, as well as used bibliography are given at the end of the research work.